KGBs HITMAN FIKK DÅRLIG SAMVITTIGHET



Den sovjetiske morderen skjøt med giftgass.

ILLUSTRERT VITENSKAP

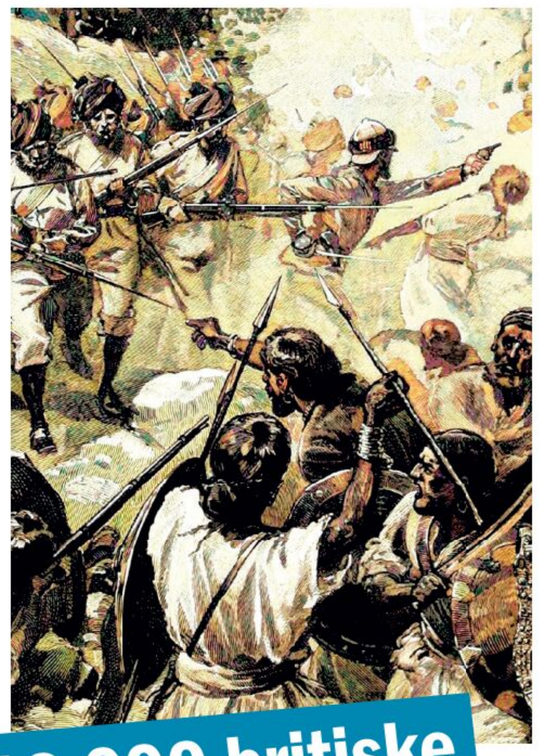
Historie

2531

VIKINGTID:

RUNER OG SPÅDOMMER

Før de ble kristne, trodde vikingene på magi.



13 000 britiske soldater må løse gisseldrama

HEKSEJAKT I SALEM



Innbyggerne i en amerikansk landsby drepte 19 hekser.



Galgen ventet ham: HIMMLERS FLUKT

Spillet er ute! I mai 1945 visste SS-leder Heinrich Himmler at de allierte ville stille ham til regnskap for Holocaust. Han barberte av seg barten og tok til flukten. Via småveier snek Himmler seg sørover for å nå sikkerheten i Alpene.

historienet.no

HISTORIE/VITENSKAP | BC | 588 | 012 | Spesialpris: Kr. 119,95
7 023062 205889 58012

Innhold nr. 12

6 **Øyeblikket:** Den forsvunne sønn, 1955.

8 **Skriv til oss**

9 **Nyheter:** Ny teknologi kan redde gamle krigsfly på havets bunn.

12 **Himmlers flukt:** I mai 1945 forsøker SS-lederen å unnslippe galgen.

20 **Verdens 5. underverk:** Arkeolog brukte alle midler for å finne det forsvunne mausoleet i Halikarnassos.

24 **Vikingenes magi:** Overnaturlige krefter gjennomsyret livet i Norden.

28 **Gibraltar:** Britene har holdt fast i klippen på Spanias sørspiss siden 1713.

32 **Den røde dronningen:** Mayaene gjorde noe spesielt ut av hennes begravelse.

34 **Tour de France:** Rytterne var i sadelen dag og natt for å rekke Frankrike rundt.

40 **Sutton Hoo:** Et uventet funn knytter en berømt angelsaksisk skatt sammen med den danske øya Tåsinge.

42 **Gisseldrama:** Soldater måtte anlegge en jernbane før redningsaksjonen.

48 **Heksejakten:** Massehysteriet i den nordamerikanske byen Salem sendte Guds barn i galgen.

52 **Aleksander den store:** Forskerne ser nærmere på mosaikken fra Pompeii.

54 **Stopp den bilen!** Gjorde USAs bilfabrikker alt for å kvele en ny, farlig konkurrent?

58 **Toget til tindene:** Sveitser sprengte seg vei gjennom Alpene.

60 **KGBs hitman:** Den sovjetiske agenten Bohdan Stasjinskyj ble sendt til München for å likvidere Ukrainas opposisjon med en spesiallaget giftpistol.

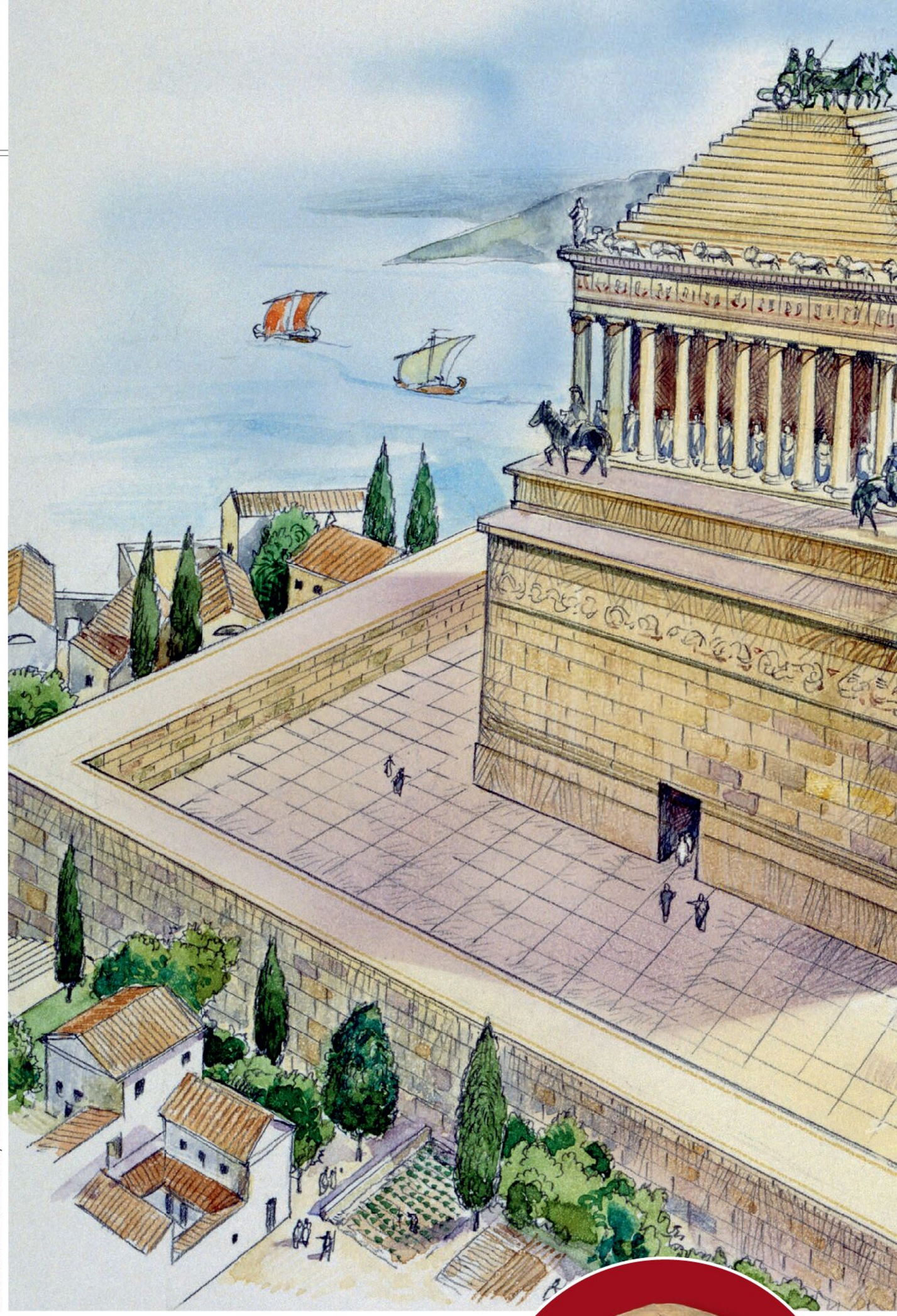
66 **Spør HISTORIE:** Hvor kom tollen fra, og hvem oppfant saftisen?

70 **Øyeblikket:** Fiskedam full av vin, 1935.

72 **Nyheter:** Arkeologer avdekker en drapsgåte fra steinalderen.

77 **Quiz** om viktoriatiden.

80 **Forunderlig fortid:** I London reiste de døde på forskjellige klasser på sin siste reise til kirkegården.



DE AGOSTINI PICTURE LIBRARY/GETTY IMAGES



ALAN CLARKE/SHUTTERSTOCK & AQUILAGIB

FORSIDEFOTOS: GETTY IMAGES, CLAUS LUNAU, MECHANICAL CURATOR COLLECTION/WIKIMEDIA COMMONS, SHUTTERSTOCK

28 | **De siste neandertalerne holdt ut på Gibraltar-klippen.**

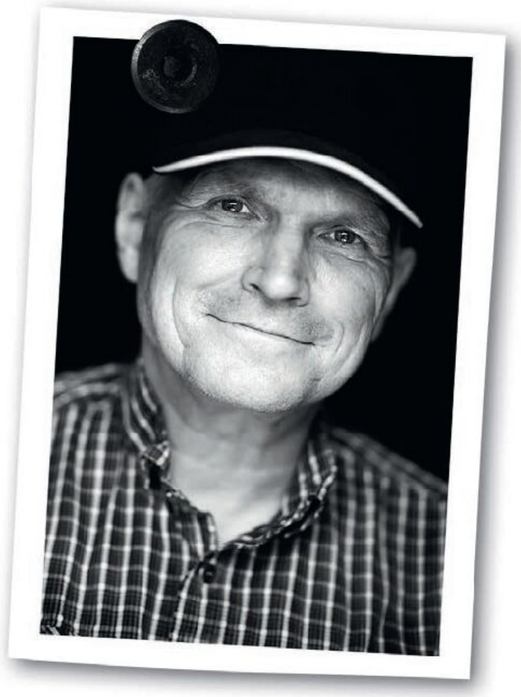


20 | **Britisk arkeolog brøt alle regler for å grave seg ned til mausoleet i Halikarnassos – verdens 5. underverk.**



PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT & SHUTTERSTOCK

12 | **Som leder av SS og Gestapo hadde Heinrich Himmler ansvar for jødeutryddelsen. I 1945 ventet regnskapets time.**



HELLE MOOS

Blikkenslager eller visjonær bilprodusent?

Den 19. juni 1947 skulle markere starten på en helt ny æra i automobilens historie. Denne dagen inviterte fabrikanten Preston Tucker til premiere på en bil verden ennå hadde til gode å se: En bil med sikkerhetsglass, et aerodynamisk karosseri og en smart fronlykt som lyste opp veien i svingene.

«Den første komplett nye bilen på 50 år», skrøt Tucker foran sin fabrikk i Chicago.

Etter 2. verdenskrig var mange amerikanere lei de foreldede modellene de gamle bilkonsernene sendte ut på gaten. Dessverre var ikke Tuckers bil helt ferdigutviklet da den kom på markedet, så kundene mistet tilliten og myndighetene mistenkte ham for svindel. Tucker selv mente at bilfabrikantene trakk i trådene – de tålte ikke en ny konkurrent.

Les artikkelen på side 54,
og døm selv.

Torsten Weper,
Redaktør

Se alle reisene våre

TURER MED NORSK REISELEDER

Reiser i særklasse med VISTA TRAVEL

Alle reiser inkluderer fly fra/til Oslo, bagasje på flyet, førsteklasses opphold, mange måltider, utflukter og dyktig norsk reiseleder. Les mer om våre reiser på **vistatravel.no**.



Alle utflukter og mange måltider inkludert

OSL

RUNDREISE I JORDAN

Petra, ørkenen Wadi Rum og Dødehavet

- Den pulserende hovedstaden Amman
- Oldtidsbyen Petra - en av de syv underverker
- Den tidligere romerske byen Jerash
- Mulighet for å bade i Dødehavet
- Overnatting i beduincamp i Wadi Rum
- Vandretur i Dana naturreservat
- Vandring gjennom den vannfylte kløften i Wadi al Mujib
- Mt. Nebo og mosaikkene i Madaba
- Bading i Rødehavet ved Aqaba

Avreise 18. oktober 2025
11 dager | fra kr 28 980



Alle utflukter og måltider inkludert

OSL

HIMALAYA PÅ TVERS

Fra Katmandu til Lhasa

- Katmandus markeder og hellige templer
- Tibets endeløse høysletter
- Frodige Øst-Tibet – skoger, innsjøer og et landskap
- Mount Everest på nært hold
- Tashilhunpo-klosteret i Shigatse
- Potala-palasset og Lhasa - Dalai Lamas tidligere residens troner høyt over byen
- Pandaene i Sichuan og kongebyen Patan
- Nepals eldste hindutempel, Changu Narayan

Avreise 1. september 2025
21 dager | fra kr 63 980

Besøk oss i Haakon VIIs gate 9 i Oslo
Vista Travel har stil lovpålagt reisegaranti

T: 21 99 56 00
E: info@vistatravel.no
www.vistatravel.no

IATA Accredited Agent



Drikke og utflukter inkludert

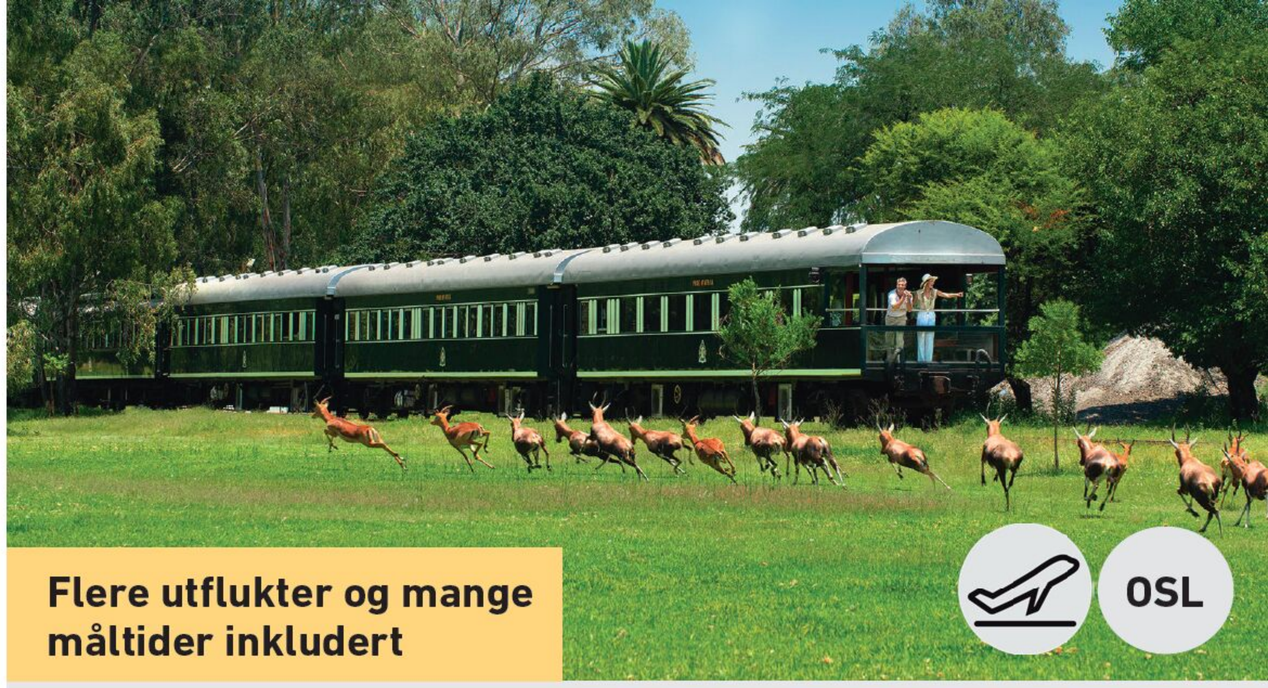
OSL

OPPLEV CHAMPAGNE PÅ SITT BESTE

Kanalcruise fra Épernay til Paris

- Hautvillers og turistveien Route du Champagne
- Champagnesmaking
- Château-Thierry – fødestedet til fabelforfatteren Jean de La Fontaine
- Besøk Meaux og smak på verdens beste brie
- Byvandring i Palais Royal-området i Paris
- **Boutiqueskip med plass til kun 22 personer**
- Hele skipet er reservert Vista Travels gjester

Avreise 25. september 2025
7 dager | fra kr 29 980



Flere utflukter og mange måltider inkludert

OSL

SØR-AFRIKA OG ROVOS RAIL

Opplev Victoriafallene, Cape Town og Kapp det Gode Håp

- **Tre netter** på ikoniske Rovos Rail
- En natt på Victoria Falls Hotel, i gåavstand fra fossen
- Solnedgangscruise på Zambezielven
- Heldagstur med gode smaker i vindistriktet
- Førsteklassehotell i Waterfront i Cape Town
- Taubane til toppen av spektakulære Table Mountain
- Safari ved solnedgang i Hwange nasjonalpark
- Utflukt til Kapp det gode håp

Avreise 28. oktober 2025
13 dager | fra kr 78 850

Få plasser tilgjengelig!



Spesialprogram og utflukter inkludert

OSL

EKSKLUSIVT GOURMETCRUISE PÅ DONAU

Med vin- og gourmetmagasinet Falstaff

- Eksklusiv gallamiddag på ALBERTINA i Wien
- Vinpresentasjon med Master of Wine og vinredaktør i magasinet Falstaff, Romana Echensperger
- Besøk til SANDGRUBE 13 i Krems
- Historisk trikk gjennom Wiens gater - med kulinariske stopp
- Byrundtur i Linz med smaking av den berømte Linzer Torte
- Keiserbyen Wien
- Kulturlandskapet i Wachaudalen (UNESCO)
- Nytt femstjerners skip med all-inclusive, MS VIVA Enjoy

Avreise 20. november 2025
5 dager | fra kr 26 980



Drikke til maten og tips inkludert

OSL

MAGISK JULEMARKEDSCRUISE PÅ RHINEN OG MOSEL

Köln - Rüdesheim - Cochem - Koblenz

- Julemarkedet i Linz am Rhein
- Stemningsfullt julemarked i Andernach
- Cochem – Moseldalens perle
- Julemarkedet på katedralplassen i Mainz
- Christmas Garden i Koblenz
- Julemarkeder i Bonn - Beethovens fødested
- Det internasjonale julemarkedet i Rüdesheim
- Luksuriøst femstjerners skip

Avreise 27. november 2025
7 dager | fra kr 16 980 pr. person

VISTA TRAVEL

Wer kennt ihn ?



Leutnant

Heinz Krüger

geb. 24.3.1919 in Eberswalde

Heimatanschrift:

Breslau, Clausewitzstr. 4

Feldpost-Nr. 19812 A

Vermißt seit 14.1.1945

bei Radom, Polen.

Er war Adjutant beim AR

HULTON DEUTSCH/GETTY IMAGES

ØYEBLIKKET

Hvor er min sønn?

Mer enn tre millioner tyske soldater ble tatt til fange av Den røde hær under 2. verdenskrig. For mange ble oppholdet i fangeleirene en dødsdom – hver tredje overlevde ikke. Og imens levde deres familier i uvisshet. Når et tog med frigitte fanger nådde Vest-Tyskland, strømmet familiene til for å spørre om noen kjente til deres kjæres skjebne.

Vest-Tyskland, 1955

Skriv til oss

Har du kommentarer, kritikk eller spørsmål, kan du skrive til: **skrivtiloss@historiebladet.no**

Minner fra frigjøringen

I artikkelen «De allierte festet i salig seiersrus», (nr. 8/2025) står det at «Den 8. mai våkner befolkningen i Europa og USA derfor til nyheten om at tyskerne har kapitulert..».

Datoen er feil, fredsavtala vart kjend om ettermiddagen 7. mai, og eg sjølv opplevde det slik:

Syndag 6. mai låg tyskarar ved Vækerøveien på Bestun og skaut med lauskrut, i manøver i tilfelle invasjon. Soldatane kasta brukte patroner over til oss unggutar, og nokre av dei har me gøymt på.

Dagen etter kom eg heim frå Bestum skole, og i oppgangen vår sa fru Heber og mor mi at no var det fred.

Jeg sa «Det tror jeg ikkje før eg ser det, det har blitt sagt mange ganger».

Men så kom det fram ein radio i nr. 9 – altså tre hus nedafor oss, og tvilen vart avskaffa. Me reiste til kjende på Grefsen og feira freden den kvelden.

I Vogtsgate møtte trikken ein syklist med eit stort amerikansk flagg, og tilsvarande høgt brøl.

Eit par dagar etter sto ein norsk politisoldat frå Sverige der dei tyske skaut under manøver 6. mai. Gestapos hovudkvarter låg der, og hadde krigen vara 1-2 veker til, skulle britane ha bomba Furulund, der Gestapo heldt til (i fylgje britisk fysikar og flygar).

Det høyrer til mi oppleving at fru Heber, født amerikansk, hadde ein smågut som seinare vart innkalla til amerikansk militærtenest, utkalla til Vietnam og drepen av artillerield som kompanisjef der. Tragediane i krigen er mange og langvarige.

Ivar Aars



UKJENDT FOTOGRAF, OSLO BYARKIV, CC BY-SA 4.0

Tusenvis av nordmenn feiret frigjøringen. Her en overfylt trikk i Oslo i mai 1945.

Frigjøringene i Norge

7. mai 1945 De tyske styrkene i Norge overgir seg.

8. mai Vest-Europa feirer seieren, Russland feirer dagen etter.

13. mai Kronprins og regjering vender hjem fra England.

7. juni Kong Haakon returnerer til Norge.

25. september De siste russiske styrkene forlater Norge.

Tusen takk for at du delte dine personlige minner om frigjøringsdagene i Oslo. Det er fascinerende lesing. Samtidig må vi beklage den misvisende setningen i teksten. Det burde ha fremgått at budskapet om freden sirkulerte allerede den 7. mai – selv om tyskerne først offisielt kapitulerte dagen etter.

Red.

Om Island i det danske riksfellesskapet

I artikkelen «Hvorfor forlot Island riksfellesskapet?» (nr. 7/2025) står det at Island var en del av det danske riksfellesskapet fra 1814 til 1944.

Men det var den danske kongen som de facto var øverste myndighet for Island helt fra 1300-tallet og frem til 1944.

Sveinn Gudmundsson

Island startet som en selvstendig nasjon av vikinger, som koloniserte øya på 800-tallet. I 1264 ble Island en del av kongeriket Norge, men da nordmennene kom under dansk styre i 1380, ble også Island dansk. Riksfellesskapet varte altså i 564 år.

Red.

Riksfellesskapet er et underlig ord som ikke anvendes av andre land og heller ikke har en veldefinert betydning. Betegnelsen ble første gang anvendt i en doktordisputas fra 1993 om kongeriket Danmarks forhold til Grønland og Færøyene. På det tidspunkt hadde Island for lengst forlatt «riksfellesskapet» med Danmark, etter – som du ganske riktig påpeker – litt mer enn de 130 år som vi skrev.



ALEX VINCENTS KUNSTFORLAG/DET KONGELIGE BIBLIOTEKS BILLEDSAMLING

Kong Kristian 10. (med bjørneskinnslue) besøkte Island i 1921 – 23 år før selvstendigheten.

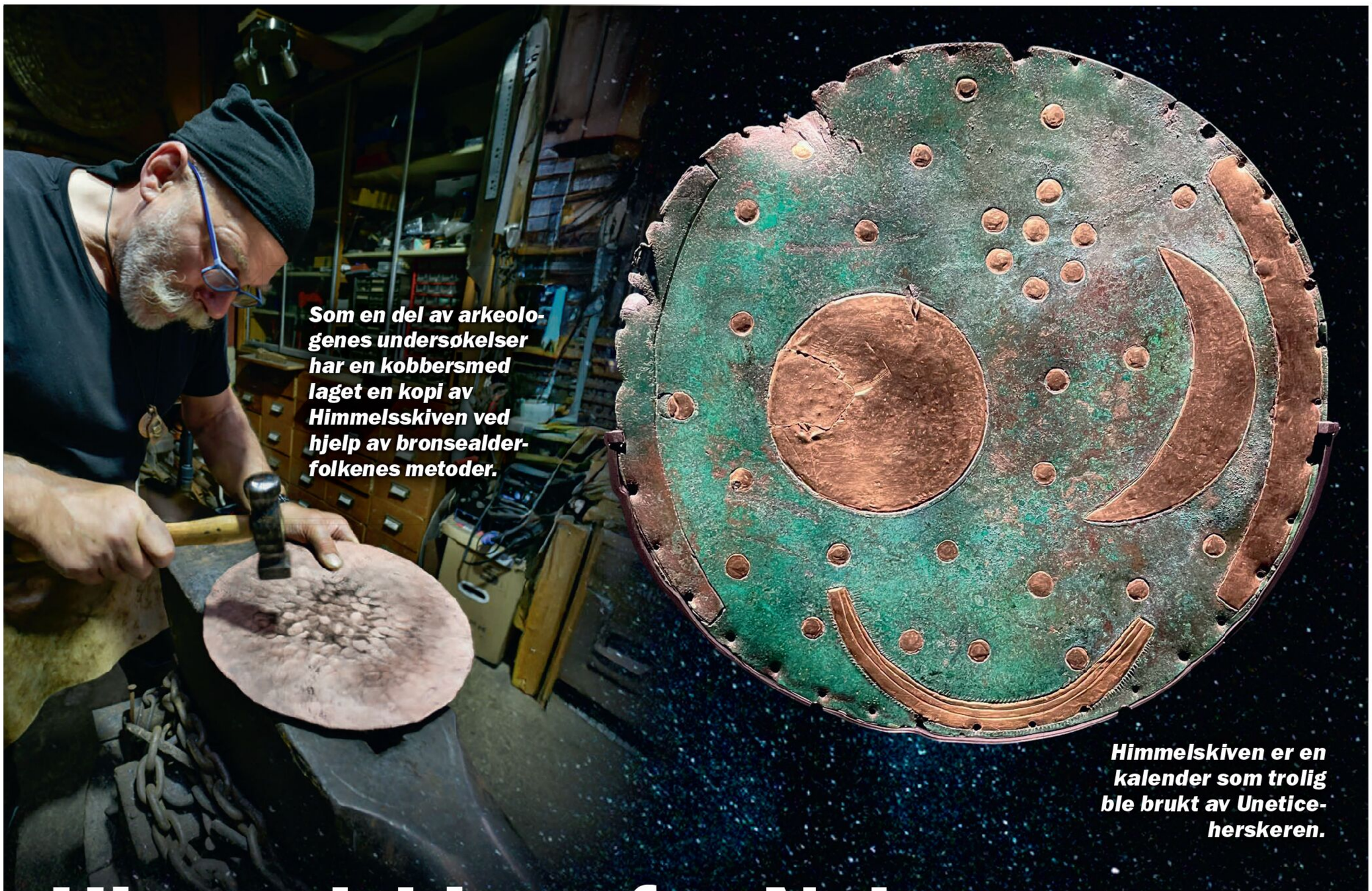
Hvor får dere bildene fra?

Takk for et informativt og underholdende blad! Jeg lurer på hvor dere normalt kjøper bildene som dere bruker i bladet? Jeg er i ferd med å lage en ikke-kommersiell video-app og ser i bladet til tider bilder som jeg godt kunne tenke meg å bruke. Hvis dere har noen tips, vil jeg være takknemlig.

Lars Smedlund

Størstedelen av bladets bilder kjøper vi av internasjonale byråer. De mest brukte er Getty Images, Imageselect, Ritzau Scanpix, Bridgeman Images og akg-images, som har store arkiver. Andre ganger kjøper vi fra museer og universiteter. Og så finnes det museer, biblioteker og lokale arkiver – især i USA, men også i Norden – som sitter på bildesamlinger som er gratis. Det krever ofte tålmodighet, da søkefunksjonene ikke alltid er optimale. Vi er dog vant til å grave dypt i bøker og arkiver, og det er verdt besværet når det perfekte bildet dukker opp.

Red.



Som en del av arkeologenes undersøkelser har en kobbersmed laget en kopi av Himmelsskiven ved hjelp av bronsealderfolkenes metoder.

Himmelskiven er en kalender som trolig ble brukt av Unetice-herskeren.

TORSTEN WEPER/HISTORIE & LANDESAMT FÜR DENKMALPFLEGE UND ARCHÄOLOGIE, SACHSEN-ANHALT, LANDESMUSEUM FÜR VORGESCHICHTE, FOTO: J. LIPTÁK, MUNICH)

Himmelskiven fra Nebra avdekker nye hemmeligheter

En skive av kobber er prydet med verdens eldste astronomiske opptegnelser. Nå vet forskerne hvordan skiven ble laget.

TEKNIKK

Verdens første astronomiske fremstilling og århundrets funn. Helt siden oppdagelsen av den såkalte «Himmelskiven fra Nebra» i Tyskland for mer enn 20 år siden har arkeologer uttrykt begeistring.

Men den 3600 år gamle skiven med sine fint avbildede himmellegemer er enda mer bemerkelsesverdig enn forskerne tidligere har trodd. Det viser nye analyser.

Fra tidligere undersøkelser visste arkeologene at skiven var laget av kobber fra Alpene og gull fra Cornwall i England. De visste også at skiven var en avansert kalender som ble brukt av Úneticekulturen, en sentraleuropeisk bronsealderkultur som blomstret mellom 2400 og 1800 f.Kr.

Materialets sammensetning og struktur viste også at skiven ikke var laget ved hjelp av en enkel støpemetode. Men hvordan himmelskiven *ble* skapt, var det ingen som visste – før nå.

Fremstillingen foregikk i ti trinn

Nye undersøkelser, blant annet med et spesielt elektronmikroskop som kan undersøke metallets krystaller på nært hold, har avslørt at skiven er et resultat av avansert smiing.

Under prosessen ble metallet varmet opp til 700 grader Celsius, formet med en hammer og til slutt glødet for å styrke strukturen.

Fremgangsmåten krevde omtrent ti arbeidstrinn. Til gjengjeld ble resultatet en usedvanlig tynn og sterk skive.

Oppdagelsen begeistrer arkeologene.

«Det faktum at undersøkelser som er utført mer enn 20 år etter funnet av Himmelskiven gir oss så mye ny informasjon, viser hvor ekstraordinært dette århundrets funn er, og hvor høyt utviklet den metallurgiske kunnskapen var allerede i bronsealderen», sier Harald Meller, sjefsarkeolog i Sachsen-Anhalt og medforfatter av studien. **ec**

Himmelskiven ble nøkkelen til oppdagelsen av et ukjent uneticerike, som i århundrer kontrollerte bronsehandelen i Europa.

Sjelden statue dukker opp i ørkenen: Er det Kleopatra?

I årenes løp har arkeologene gjort mange flotte funn i den egyptiske oldtidsbyen Taposiris Magna. Blant dem er en statue som trolig forestiller en av Egypts store lederskikkelser.

EGYPTERE

Arkeologer har gravd i den egyptiske oldtidsbyen Taposiris Magna siden tidlig på 1800-tallet. Sanden mellom de forrevne ruinene 40 kilometer fra Alexandria har gjennom tidene vist seg å romme mange skatter.

Blant funnene er fin keramikk, en 2000 år gammel gullamulett og mumier prydet med gudebilder. Nå har et dominikansk-egyptisk forskerteam gjort et nytt stort funn – denne gang med tilknytning til en av de store skikkelsene i egyptisk historie.

Under utgravningen av et tempel fant forskerne hodet av en kvinnestatue i hvit marmor.

Statuen bærer et kongelig diadem og antas å forestille Kleopatra selv, den legendariske dronningen av Egypt som regjerte fra 51 f.Kr. til 30 f.Kr.

Andre funn inkluderer en kalksteinsbyste av en farao og flere seremonielle gjenstander.

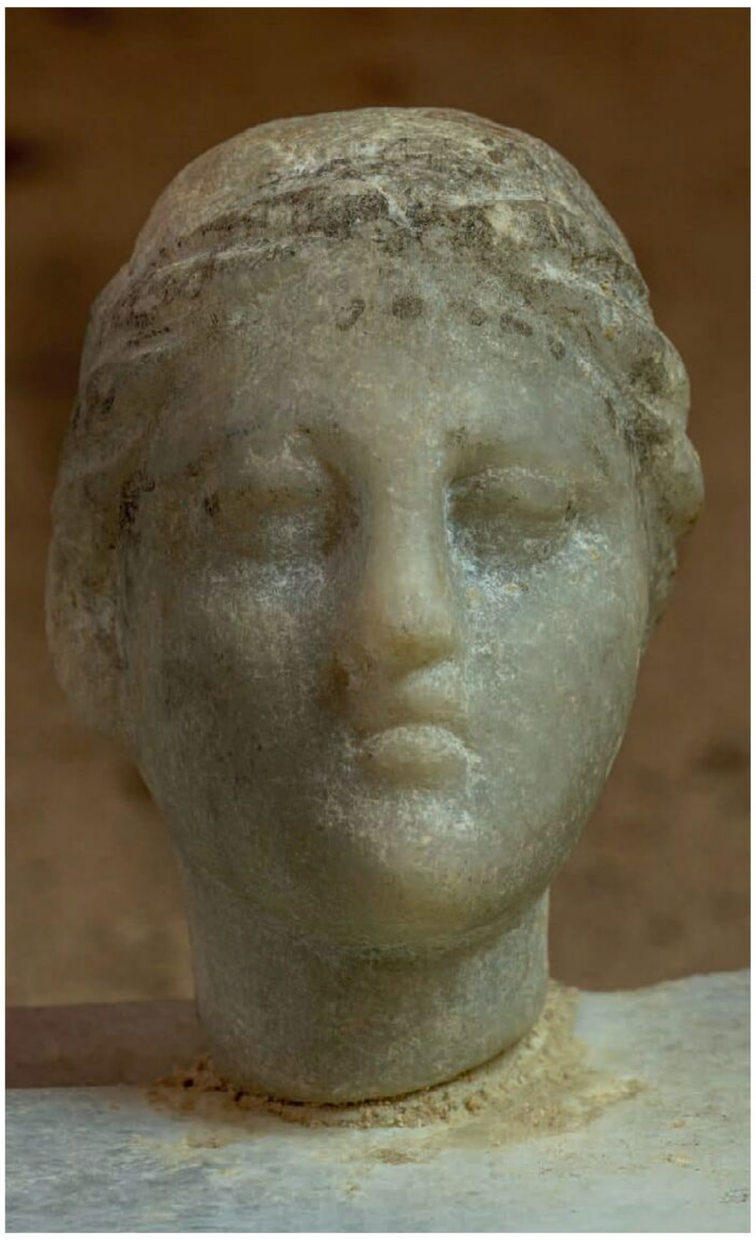
Arkeologene har også avdekket et gresk tempel som er forbundet med et tunnelsystem, samt en nekropolis med 20 katakomber.

Funnet gir nytt liv til antakelsen om at Kleopatra ligger begravd i Taposiris Magna, en teori som tidligere har blitt fremmet av blant andre forskerteamets leder, Katherine Martinez.

Antakelsen er basert på nærheten til Alexandria, Egypts gamle hovedstad. Byen ble grunnlagt av den gresk-makedonske kongen Aleksander den store, hvis general Ptolemaios grunnla dynastiet som Kleopatra tilhørte i 305 f.Kr.

Kleopatras grav har imidlertid aldri blitt funnet, og den berømte dronningens tilknytning til stedet er fortsatt uklar.

«Ekspedisjonen vil fortsette arbeidet med mål om å avdekke flere hemmeligheter om tempelet og dets forbindelse til Kleopatra 7.», skriver det egyptiske departementet for turisme og fortidsminnser i en melding. **ec**



MINISTRY OF TOURISM AND ANTIQUITIES OF EGYPT

Funnene ble gjort i oldtidsbyens tempel, som er tilegnet døds- og fruktbarhetsguden Osiris. Osiris' hustru, Isis, blir ofte assosiert med Kleopatra.

Teknologi kan hindre at styrtede fly ruster

Verden over går tusenvis av fly fra 2. verdenskrig tapt mens de ligger under vann.

ANDRE VERDENSKRIG

Et team av konservatorer og arkeologer fra det internasjonale senteret for undervannsarkeologi (ICUA) i Zadar i Kroatia har gjennomført et banebrytende eksperiment som har gjort det mulig å konservere vraket av et styrtet tysk Stuka-bombefly uten å berge det fra havbunnen.

Prosjektet kan bidra til å revolusjonere undervannsarkeologien og redde en rekke styrtede fly i verdenshavene.

Det er ingen tilfeldighet at det var kroatiske arkeologer som var først ute med denne nye forskningen. Kroatia var blant de første landene som ratifiserte UNESCOs konvensjon om vern av kulturarv under vann i 2001, og har siden den gang etablert et høyt spesialisert system for undersøkelse, forskning og bevaring av arkeologiske undervannsfunn.

Tidligere ble flyvrak under vann ansett som umulige å bevare på en effektiv måte, fordi korrosjon gjør at metallet begynner å ruste og brytes ned i løpet av få år.

Men nå har eksperter fra ICUA Zadar eksperimentert med en velkjent konserveringsmetode. Metoden fungerer ved at metallet som skal beskyttes, forbindes med et metall som er mindre edelt (kalt offeranoden), og som dermed korroderer raskere i vann.

Det betyr at vannets elektroder ignorerer det mer edle metallet og først forbinder seg med det mindre edle metallet – en prosess som kalles galvanisk korrosjon.

Prosessen brukes blant annet på båter og skip, der en offeranode av sink for eksempel kan brukes til å beskytte en propell av bronse.

I en pressemelding beskriver teamet hvordan de installerte to aluminiumanoder på Stuka-flyet via kabler. De viste seg å være effektive til å bremse ytterligere nedbrytning av vraket. **Bue**

Neandertalerne ga oss sine smil

At europeernes tenner er forholdsvis små, skyldes et spesielt gen, viser en ny stor studie. Våre forfedre fikk genet av neandertalerne.



VIDI STUDIO/SHUTTERSTOCK & AI/SISSE SOFIE HANSEN/HISTORIE

Studier av flere etnisiteter har påvist arven fra neandertalerne i europeernes tannsett.

STEINALDER

Når du viser frem det store tannpastasmilet ved en fotogen anledning, bør du kanskje sende en vennlig tanke til våre forhistoriske slektninger.

En ny genetisk studie peker nemlig på at europeere har arvet sine tynne og relativt små fortenner fra neandertalerne.

I studien sammenlignet en internasjonal forskergruppe tennene til 882 colombianere av blandet asiatisk, europeisk, afrikansk og indiansk avstamning.

De kartla også genetikken til de nesten 900 personene for å se om en rekke ulike gener var aktive. På denne måten fant de frem til 18 genregioner som de mener har betydning for hvordan tennene ser ut hos mennesker fra ulike etniske grupper.

Deretter aktiverte forskerne de mest interessante genene hos mus for å se om dette endret gnagernes munn. Det var spesielt genet *HS3ST3A1* som vakte forskernes interesse.

Det fantes nemlig bare hos mennesker av europeisk opprinnelse. Forskerne bak den nye undersøkelsen mener derfor at genet er nedarvet fra neandertalerne.

Alle nålevende mennesker bærer på noe neandertaler-DNA, men andelen er høyere hos europeere, ettersom neandertalerne først og fremst levde i steinalderens Europa, og her parret de seg med mange Homo sapiens.

Sammenligningen av de 882 colombianernes tenner viser at personer med neandertalgenet har mindre og tynnere fortenner enn personer som ikke bærer HS3ST3A1-genet.

«Tenner kan fortelle oss en masse om menneskets evolusjon fordi de kan kaste lys over milepæler, som da vi begynte å tilberede mat», forteller dr. Kaustubh Adhikari, som er et ledende medlem av forskergruppa og statistisk genetiker fra University College London. **sste**



Stukaen styrtet i 1941, under invasjonen av Jugoslavia. Ekspertene anslår at flyvraket uten tiltak vil være helt ødelagt i løpet av 10-15 år.

IGOR GOIC

Les mer om Stuka, som skulle bane vei for Hitlers panserhær.

FLERE NYHETER PÅ SIDE 72

Alle ville fange Heinrich Himmler

DJEVELEN I FORKLEDNING

Den 22. mai 1945 stopper britiske soldater en tysk sersjant med øyelapp. Han heter angivelig Heinrich Hizinger. Kort tid etter oppdager britene at den enøyde sersjanten er Nazi-Tysklands mest ettersøkte mann.

Heinrich Himmler

I 1929 hadde Hitler utnevnt Heinrich Himmler til leder av sikkerhetsorganet SS, som vokste seg til Nazi-Tysklands mektigste korps.

PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT & SHUTTERSTOCK

AV TROELS USSING

Om kvelden 28. april 1945 kunne BBCs radiokanal Radio London bringe en dypt belastende nyhet om SS-lederen Heinrich Himmler:

«Sjefen for SS hevder at Hitler er død og at han er hans etterfølger.»

Radio London kan dessuten fortelle at Himmler har forsøkt å forhandle fred med de allierte vestmaktene.

Radiosendingen blir snappet opp av tyskerne og overbrakt Adolf Hitler, som blir hvit av raseri. Aldri har han følt seg så forrådt. Heinrich Himmler – «Den trofaste Heinrich», som han alltid kunne regne med – har gått bak hans rygg.

«En forræder må aldri få lov til å etterfølge meg som fører!» brøler Hitler gjennom bunkeren.

Han brenner av hevn og fratar Himmler alle titler, men det er umulig å pågripe den listige SS-lederen da han har rømt fra Berlin og lagt Hitlers skjebne i hendene på Den røde armé.

Himmler har gått fra å være en av Nazi-Tysklands mektigste menn til å være en mann på flukt – jaget både av sine egne og de allierte.

Himmler oppsøker Dönitz

Hitler utstedte straks arrestordre på Heinrich Himmler, men ingen i Det tredje riket våget å utføre ordren. Avsatt eller ikke – riksføreren nøt fortsatt lojalitet fra store deler av SS.

Allerede i 1923 hadde Himmler blitt en av Hitlers trofaste disipler, og til det siste hadde han sett den lojale bayeren som en solid pilar. Gjennom årene hadde Hitler betrodd ham en rekke tunge poster, og som sjef for Gestapo og Rikssikkerhetstjenesten sporet han nådeløst opp regimets motstandere.

I april 1945 gjorde Hitler det klart at han ville «dø i Berlin», og da forventet de fleste at han ville utnevne den 44 år gamle Himmler som sin etterfølger. I stedet ble det marinesjefen admiral Karl Dönitz som i Hitlers testament fikk stillingen som tysk rikspresident, mens Joseph Goebbels ble rikskansler – han valgte imidlertid å ta sitt eget liv etter én dag i embetet.

Dönitz befant seg på slottet Plön i Slesvig-Holsten da han fikk beskjed om utnevnelsen til rikspresident. Her ble han sent på dagen 30. april oppsøkt av Himmler, som i krigens kaos ikke var blitt informert om at Dönitz var utnevnt til Tysklands nye leder.

POPPERFOTO/GETTY IMAGES



I april 1945 var Hitler en svekket mann, men han hadde fortsatt stor makt. Bildet er tatt få dager før han begikk selvmord 30. april.

Full av selvtillit ankom den avsatte riksføreren i en kortesje av åpne kjøretøy omgitt av seks livvakter. Overfor Dönitz benektet Himmler at han hadde forhandlet med fienden.

Men drømmen om å bli Tysklands nye leder brast da Dönitz fisket frem et telegram fra Hitlers bunker som erklærte at Dönitz allerede var utnevnt til Hitlers etterfølger.

«Mens han leste, spredte det seg et uttrykk av forbløffelse og bestyrtelse over ansiktet hans. Det var som om alt håp brøt sammen inni ham. Han ble svært blek», fortalte Dönitz, som skrev i sine memoarer at Himmler deretter bøyde seg og ba om å få bli Dönitz' nestkommanderende.

«Jeg svarte at det ikke kunne komme på tale, og at jeg på ingen måte kunne gjøre bruk av hans tjeneste», fortalte Dönitz.

En nedstemt Himmler forsvant straks etter med sine SS-livvakter. Dönitz våget imidlertid ikke å arrestere den avsatte riksføreren av frykt for hvordan Himmlers støttespillere ville reagere.

«Jeg kunne ikke bryte helt med ham, for han satt på politiet», forklarte Dönitz senere.

Reisen går sørover

Etter Dönitz' avvisning trakk Himmler seg tilbake til en landeiendom i Satrup, 20 kilometer sørøst for Flensburg. Han var omgitt av en gruppe lojale SS-offiserer og assistenter som han talte til en siste gang om kvelden den 5. mai 1945 – samme dag som de tyske styrkene i Nordvest-Tyskland, Nederland og Danmark kapitulerte.

«Det var ikke lenger snakk om å kjempe. Redd dere selv, de som kan, var parolen»,

De allierte forkastet Himmler

Himmler satset på en seperatfred med de vestallierte slik at Tyskland kunne konsentrere alle krefter i øst. Planen hans slo grusomt feil.

Da Hitlers evner sviktet stadig mer utover våren 1945, så Himmler sin sjanse til å bli Tysklands nye leder. Som de fleste andre hadde riksføreren innsett at krigen var tapt, men han mente at han kunne sikre seg makten i det nye Tyskland ved å tilby de vestallierte fred bak Hitlers rygg.

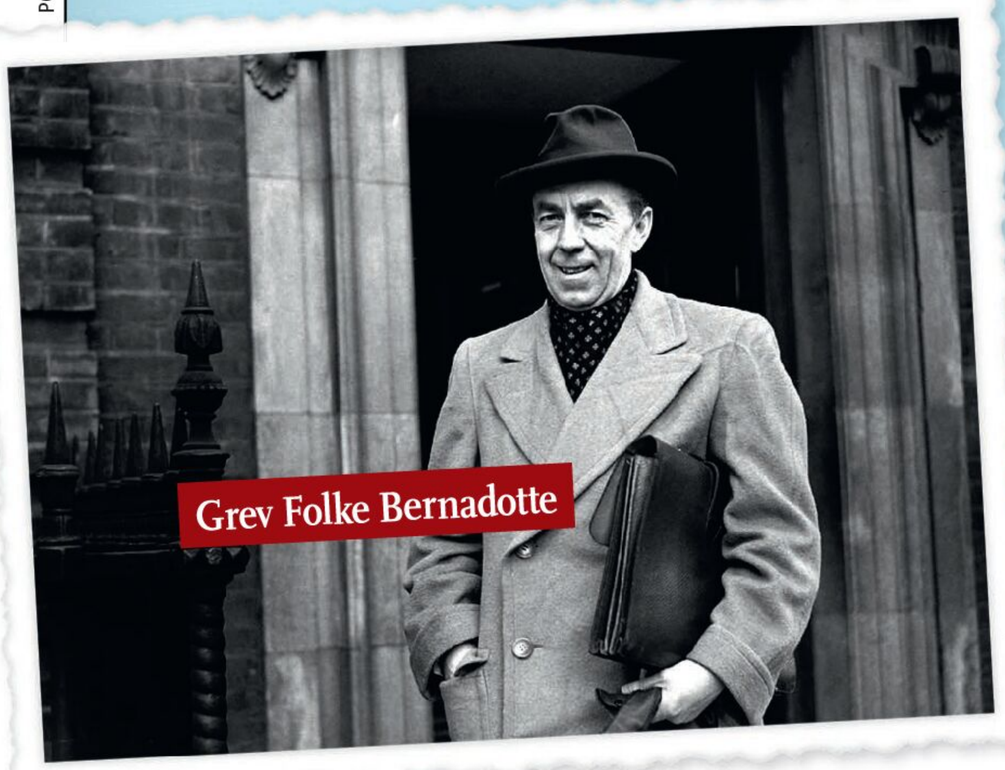
Derfor tok Himmler kontakt med grev Folke Bernadotte fra Svensk Røde Kors slik at svensken kunne fungere som mellommann til de vestallierte lederne.

«For å redde så mye som mulig av Tyskland fra en russisk invasjon er jeg villig til å kapitulere på vestfronten, men ikke på østfronten», fortalte riksføreren Bernadotte i kjelleren under det svenske konsulatet i Lübeck 23. april 1945.

Han erklærte også at Hitler ville dø innen få dager. Men vestmaktene ønsket på ingen måte å forhandle med Himmler, som hadde vært med på å drepe millioner av KZ-fanger.

Dessuten hadde Churchill og Roosevelt avtalt med Stalin at Tyskland måtte overgi seg betingelsesløst til alle allierte nasjoner. Derfor kom de alliertes svar over BBC, som leste opp et Reuters-telegram om Himmlers forhandlinger og forræderi. Avsløringen nådde raskt Hitlers ører.

POPPERFOTO/GETTY IMAGES



Grev Folke Bernadotte

Folke Bernadotte hadde forhandlet med Himmler før og hadde sikret løslatelsen av 30 000 konsentrasjonsleirfanger i 1945.

skrev Auschwitz-kommandanten Rudolf Höss, som var skuffet over at den lederen han hadde 'sett sånn opp til', nå flyktet med halen mellom beina.

Höss hadde flyktet med familien sin til Nord-Tyskland, der Himmler rådet ham til å forkle seg som menig i den tyske marinen.

Himmlers egen plan var å ta seg sørover gjennom det vestlige Tyskland, som nå ble kontrollert av britiske og amerikanske styrker. Toppnazistens endelige destinasjon er ukjent, men trolig ville han gjemme seg i Bayern, der han hadde vokst opp.

I alle fall sa han til sin sekretær Doris Mähner at hun skulle dra til Bayern og hvile ut, for de to skulle snart møtes igjen, og da ville det bli mye å gjøre.

SS-lederen forventet fremdeles at han ville få en ledende rolle i Tysklands nye ledelse etter hvert. Han ville leve i skjul i to-tre måneder inntil det vestallierte og russiske samarbeidet brøt sammen, og så ville det bli hans tur igjen, fortalte han Lutz Graf Schwe-

> «De finner meg aldri».
>
> Himmler til Dönitz' ledende minister.

rin von Krosigk, som Dönitz hadde utnevnt til «ledende minister».

I sin siste tale lot Himmler sitt følge i Satrup forstå at bare en liten gruppe skulle følge ham sørover, og 8. mai – dagen da hærsjefen Wilhelm Keitel undertegnet Tysklands betingelsesløse kapitulasjon i Berlin – gjorde de utvalgte seg klare til flukt. Himmler fant frem en barberkniv og raket av seg barten mens alle kastet uniformene sine og byttet ut sine personlige dokumenter med falske papirer.

De nye soldatpapirene skulle underbygge mennenes historie om at de tilhørte en oppløst enhet fra *Geheime Feldpolizei* – hærens hemmelige militærpoliti. En forfalsket hjemsendelsesordre skulle overbevise nysgjerrige om at mennene hadde fått tillatelse til å forlate sine poster og dra hjem.

Tysklands mektige riksfører gikk nå under navnet Heinrich Hizinger og hadde den ydmyke rang av sersjant. Flere uker i forveien hadde den virkelige Heinrich Hizinger blitt hengt som defaitist, men siden han lignet Himmler, hadde man gjemt soldatpapirene hans i tilfelle riksføreren skulle få bruk for dem.

Himmlers følge besto av hans adjutanter Werner Grothmann og Heinz Macher, assistenten Rudolf Brandt, hans personlige lege, Karl Gebhardt, livvakten og sikkerhetssje- ▶

Lærersønn ble Tysklands mest fryktede mann

Bare Hitler hadde mer makt enn Himmler, som derfor var fryktet av alle. Med kontroll over sikkerhetstjenestene og SS kunne Himmler utrydde sine motstandere med et fingerknips.

7. oktober 1900

Sønn av streng skoleleder

Heinrich Luitpold Himmler kommer til verden i München i Bayern og vokser opp i et hjem der hans far, som er skoleinspektør, sørger for en autoritær oppdragelse.

1. august 1923

Slutter seg til Hitlers parti

Himmler blir medlem av nazistpartiet. Tre måneder senere deltar han i ølkjellerkuppet – Hitlers mislykkede forsøk på å ta makten i Tyskland.

6. januar 1929

Utpekes som SS-leder

Hitler utnevner Himmler til riksfører for SS, som teller 280 mann. Himmler demonstrerer sine organisatoriske evner ved å utvide elitestyrken til over 52 000 mann i 1933.



17. juni 1936

Blir sjef for politiet

Hitler gir Himmler mer makt ved å gjøre ham til sjef for rikets politistyrker, som har blitt sentralisert i løpet av 1930-årene. Nå har han både tittelen SS-riksfører og politisjef. Han blir imidlertid aldri en del av Hitlers innerste krets.

1941

En av arkitektene bak Holocaust

Under den såkalte Wannsee-konferansen bestemmer nazitoppene at Europas jøder skal utryddes. Himmlers SS står for organiseringen og den praktiske gjennomføringen.

24. august 1943

Utnevnes til innenriksminister

I tillegg til sine mange andre embeter blir Himmler utnevnt til rikets innenriksminister, og da han året etter også får hærenes etterretningstjeneste under sine vinger, er han rikets nest mektigste mann – bare overgått av Hitler selv.

AKG-IMAGES/RITZAU SCANPIX & SHUTTERSTOCK

DANMARK

TYSKLAND

Kiel-bukta

Oste

Elben

Flensburg

Satrup

Schleswig

Kiel

Marne

Brunsbüttel

Neuhaus

Bremervörde

Hamburg

Stalag XB

Wesertimke

Lüneburg

Kolkhagen Camp

Bremen

1 **10. mai:**
Flukten begynner på fire hjul
Etter å ha holdt til på en gård i Satrup sør for Flensburg begynner Himmler – uten bart og med lapp for øyet – sin flukt sørover sammen med 14 lojale folk. Reisen innledes i fire Wanderer W11-militærbiler.

2 **12. mai:**
Forlater bilene
Etter to dagers kjøring der nazistene flere ganger må ta omveier for å unngå britiske soldater, når de byen Marne litt nord for Elben. Her forlater de kjøretøyene og fortsetter til fots godt og vel 12 km mot havnebyen Brunsbüttel.

3 **12. eller 13. mai:**
Fraktes over Elben
I Brunsbüttel finner Himmlers folk – antakelig i ly av mørket – en fisker som mot 500 riksmark er villig til å seile dem over Elben til Neuhaus ved sideelven Oste. Herfra går gruppen videre sørover.

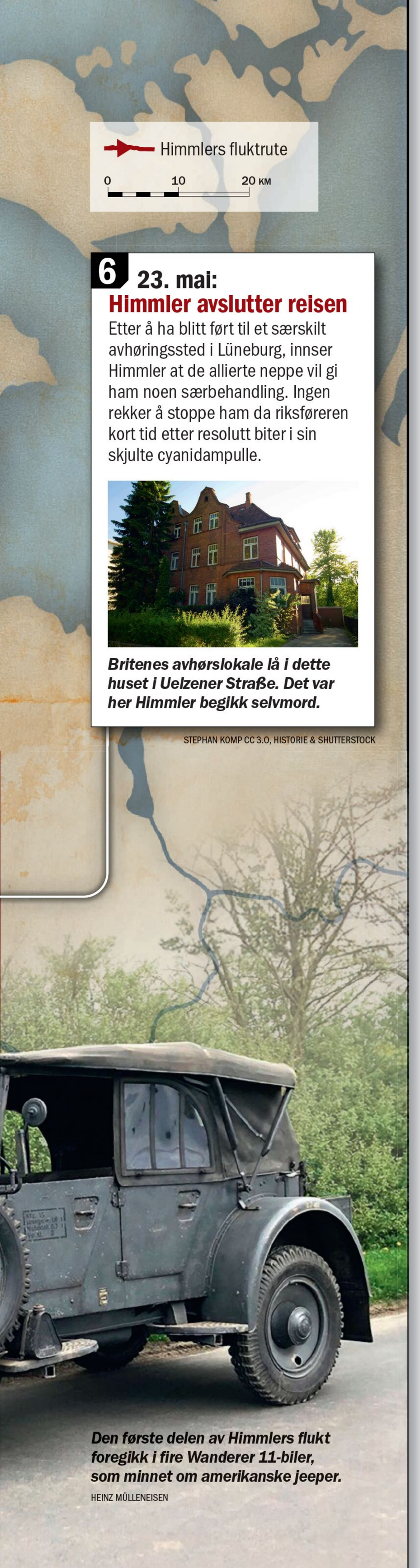
4 **22. mai:**
Bro blir hindring
Himmler og hans to adjutanter, Grothmann og Macher, blir arrestert ved en kontrollpost. Det skjer da de prøver å komme over en bro som er bevoktet av britiske soldater i byen Bremervörde – akkurat som det har skjedd dagen før med resten av Himmlers følge.

5 **23. mai:**
Havner i forhørsleir
Himmler, Grothmann og Macher blir kjørt i en fangetransport fra Bremervörde via Westertimke og videre til No. 031 Civilian Interrogation Camp i Kolkhagen. Etter noen timer i leiren avslører Himmler sin identitet for britene.

HISTORIE & SHUTTERSTOCK

Flukten varte bare 13 dager

Under navnet Heinrich Hizinger flyktet Himmler gjennom det nordvestlige Tyskland med bil, båt og til fots. Men Tysklands mest ettersøkte mann var bare på flukt i knapt to uker før britene slo kloa i ham.



6 23. mai:
Himmler avslutter reisen

Etter å ha blitt ført til et særskilt avhøringssted i Lüneburg, innser Himmler at de allierte neppe vil gi ham noen særbehandling. Ingen rekker å stoppe ham da riksføreren kort tid etter resolutt biter i sin skjulte cyanidampulle.

Britenes avhørslokale lå i dette huset i Uelzener Straße. Det var her Himmler begikk selvmord.

STEPHAN KOMP CC 3.0, HISTORIE & SHUTTERSTOCK

Den første delen av Himmlers flukt foregikk i fire Wanderer 11-biler, som minnet om amerikanske jeeper.

HEINZ MÜLLENEISEN



UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

Himmler og hans folk utnyttet kaoset blant hjemvendte tyske soldater som fylte veiene etter kapitulasjonen.

fen Josef Kiermaier samt ni mindre prominente personer.

Den 10. mai satte nazistene seg inn i fire terrengkjøretøyer og begynte flukten. Foruten å fjerne barten, tok Himmler av seg de runde brillene og satte en svart lapp foran det ene øyet. Han følte seg sikker på at de allierte ikke ville gjenkjenne ham.

«De finner meg aldri», fortalte han von Krosigk.

Fisker seiler nazistene over Elben

Kjøreturen gjennom det okkuperte Nordvest-Tyskland var ingen enkel affære. Britene hadde satt opp kontrollposter for bl.a. å unngå at krigsforbrytere skulle slippe unna – og øverst på den listen sto Heinrich Himmler.

Riksføreren og hans folk måtte gjentatte ganger gjemme seg i skoger og ta omveier for ikke å bli stoppet. Derfor tok det dem to dager å tilbakelegge de 120 km fra Satrup til Marne litt nord for Elbens munning.

Her lot de bilene stå og gikk ca. 12 km til de nådde havnebyen Brunsbüttel. Sannsynligvis beveget Himmler og hans menn seg forsiktig rundt i havnen for ikke å støte på en britisk patrulje. Til slutt fikk de tak i en fisker som angivelig fikk 500 riksmark for å seile dem over Elben.

Fiskekutteren tøffet over den brede elven og brakte flyktningene oppover sideelven Oste på den motsatte siden av Elben, helt til båten la til nær byen Neuhaus i Niedersachsen. Her hoppet mennene av fartøyet og fortsatte flukten sørover.

De var alle vant til å bli transportert rundt i kjøretøy, så den lange marsjen i militærstøvler dag etter dag hadde gitt dem ømme føtter og blemmer. Aller verst var nok strabasene for den spinkle Himmler, som hadde avskydd sport og gymnastikk i skoletiden.

Om natten måtte mennene sove under åpen himmel eller på låver på bondegårder i området. For hver dag som gikk, ble mennenes klær stadig mer skitne, og lukten fra armhuler og føtter ble sterkere. Men da lignet de bare de tusenvis av slagne tyske soldater som trasket langs landeveiene mot sine hjemsteder.

> **«Blant dem som steg ut, var Himmler, uten overskjegg og med en lapp for det ene øyet.»**
>
> Karl Kaufmann, da han gjenkjente Himmler.

Etter åtte dager på flukt nærmet Himmlers gruppe seg byen Bremervörde. Her skulle de krysse elven Oste for å komme videre, men den provisoriske nødbroen av tre var godt bevoktet av britene.

Derfor gjemte mennene seg hos en bonde i Waldstraße litt utenfor byen, der gruppen ble i tre dager mens de overveide sin videre ferd. Husets eier hadde ingen anelse om at SS-lederen var blant hans gjester.

Underveis forsøkte Himmlers livvakt, Kiermaier, å overtale Bremervördes borgermester til å utstede et dokument som sikret at gruppen kunne passere broen problemfritt. Men borgermesteren, som nettopp ▶

SS-lederens lik endte på heden

To døgn etter Himmlers selvmord ble liket kjørt ut på et gigantisk hedeområde og kastet i jorden et ukjent sted.

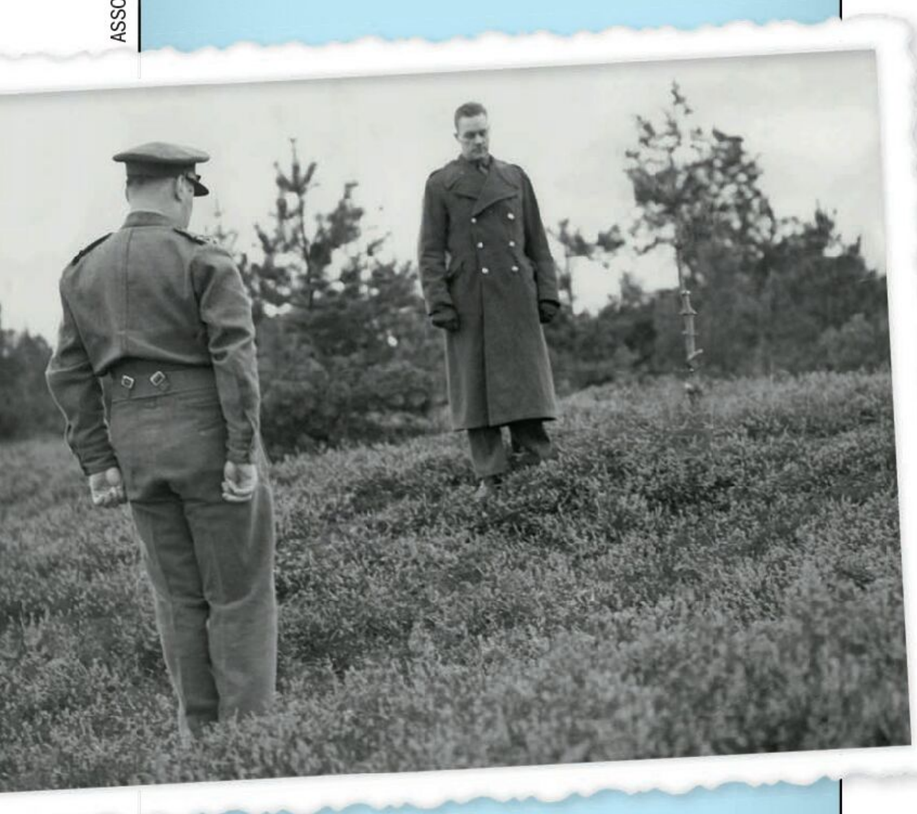
Etter Himmlers død fikk amerikanske og sovjetiske offiserer muligheten til å undersøke toppnazistens jordiske levninger, og de allierte laget to dødsmasker av ansiktet. Deretter befalte de at SS-lederen skulle begraves på hemmelig sted.

Den 25. mai 1945 – to døgn etter dødsfallet – viklet britiske soldater Himmler inn i militære tepper og kamuflasjenett som ble strammet rundt kroppen hans ved hjelp av telefonkabler. Stabssersjant Edwin Austin – som før krigen hadde jobbet som søppelmann – kjørte i kveldsmørket sammen med minst én annen britisk soldat ut til Lüneburger Heide, en 7400 km^2 stor hede mellom elvene Elben og Aller i Niedersachsen.

For at ingen skulle kunne finne og ære Himmlers levninger, gravde britene et helt tilfeldig sted et hull og dumpet liket uten å merke graven med så mye som en kvist.

Slik kom SS-riksføreren til å dele skjebne med de millioner av mennesker han selv hadde gitt sine håndlangere ordre om å utrydde.

ASSOCIATEDNEWS/POND5



Britene begravde Himmlers lik på Lüneburger Heide – et stort, flatt hedelandskap i nærheten av Hamburg.

▶ var blitt innsatt i stillingen av britene, nektet.

Derfor måtte Himmlers gruppe prøve å krysse broen som alle andre tyskere – og de hadde ingen anelse om at britene holdt spesielt utkikk etter medlemmer av det hemmelige militærpolitiet.

Nazistene blir arrestert

I bondehuset på Waldstraße besluttet Himmler at han skulle bli igjen sammen med adjutantene Grothmann og Macher mens resten av mennene forsøkte å krysse broen den 21. mai. Hvis det gikk greit, skulle Kiermaier komme tilbake etter trioen.

Men da Kiermaier og kompani spaserte frem til kontrollposten og viste frem sine papirer, fikk de en stygg overraskelse. De britiske vaktene på broen hadde en spesiell sjekkliste liggende.

Listen minnet dem om å være spesielt oppmerksomme på personer fra nazistenes ulike enheter under sikkerhetstjenesten SD, som var underlagt SS' riksfører Himmler. Og da mennenes falske papirer fra Geheime Feldpolizei bar et SD-stempel, ble Himmlers håndlangere øyeblikkelig arrestert.

Trioen på Waldstraße visste ikke hva som hadde skjedd, men da de ikke hadde hørt noe nytt etter 24 timer, valgte de å gå inn til Bremervörde. Grothmann og Macher – begge gardehøye soldater med kamperfaring – bar lange frakker uten emblemer. Mellom dem gikk den spinkle Himmler.

Bare det at trekløveret dukket opp sammen, vakte oppsikt, og papirene deres ble gransket nøye da de kom til kontrollposten på broen. Etter at vaktene hadde sett SD-stemplene på soldatpapirene, ble de tre tyskerne arrestert og kjørt til den lokale møllen, der britene hadde sin base.

I arrestrapporten noterte britene at «sersjant Heinrich Hizinger» var en «lite imponerende skikkelse med flere dagers langt skjegg» og at «han var kledd i en merkelig blanding av sivile klær med en blå regnfrakk utenpå».

Fangene sov på kornsekker i møllens lagerbygning før de ble samlet opp i en Bedford-lastebil dagen etter og kjørt til den spesielle forhørsleiren No. 031 Civilian Interrogation Camp i Kolkhagen ti km sør for Lüneburg.

Leiren var full av tyske soldater og embetsmenn som var mistenkt for krigsforbrytelser. En av dem var Hamburgs gauleiter, Karl Kaufmann, som så Bedford-lastebilen ankomme leiren på ettermiddagen den 23. mai – og i mengden av menn på lasteplanet kjente han igjen SS-lederen, som han hadde møtt flere ganger.

«Blant dem som steg ut, var Himmler, uten overskjegg og med en lapp for det ene øyet. Han kjente meg ikke igjen og forsvant plutselig bak en rododendronbusk, der han fjernet lappen. Slik jeg så det, var det på dette tidspunktet at han bestemte seg for å overgi seg», fortalte Kaufmann senere.

Riksføreren avslører sin identitet

Himmler hadde ikke vært lenge i leiren før han ba om å få snakke med kommandanten, kaptein Tom Selvester, slik at tyskeren selv kunne fortelle at han ikke bare var en vanlig sersjant.

Ingen vet hvorfor toppnazisten ønsket å melde seg selv. Hadde han skjult sin identitet, ville han som demobilisert sersjant sannsynligvis ha blitt løslatt et par uker senere.

Men Himmler fryktet muligens at medfangene ville angi ham – eller også trodde han naivt at han ville kunne slå av en handel med britene hvis han lokket med sin enestående kunnskap om naziregimets toppfolk.

Under alle omstendigheter fikk Himmler – nå igjen med lapp for øyet – og hans adjutanter audiens hos Selvester etter noen timer.

«Den første mannen som kom inn på kontoret mitt, var liten, hadde et usunt utseende og var lurvet kledd. Han fjernet lappen og tok på seg briller», fortalte Selvester, som straks gjenkjente den tidligere SS-lederen.

Leirkommandant Selvester tok straks kontakt med hovedkvarteret til den britiske 2. armé i Lüneburg. Mens han ventet på at Montgomerys etterretningssjef, oberst

«Han vet ikke hvem jeg er.»

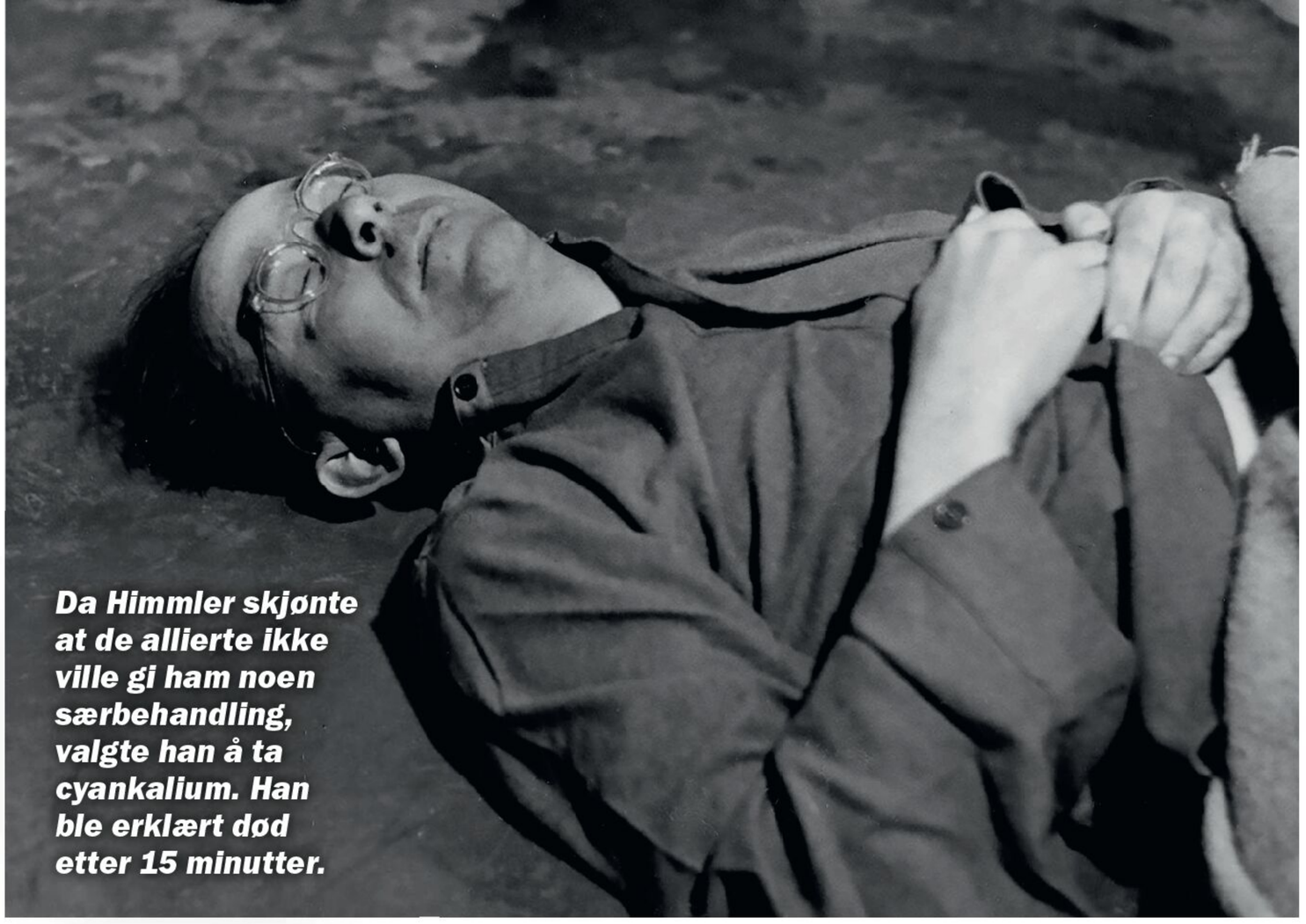
Himmler idet han skal avhøres.

Michael Murphy, skulle nå frem, kroppsvisiterte vaktene Himmler. Her fant de to små messinghylstre, hvorav den ene inneholdt en ampulle.

«Det er min medisin. Den hjelper mot magesmerter», hevdet nazisten, selv om Selvester var fullstendig klar over at det var en cyanidkapsel.

Selvester antok at den manglende ampullen befant seg i Himmlers munn, men han avventet situasjonen av frykt for at Himmler skulle knuse den under en nærmere undersøkelse. Kl. 21.45 svingte Murphys bil inn på gårdsplassen i Kolkhagen-leiren, og etterretningssjefen vurderte raskt at den betydningsfulle fangen måtte bringes til Lüneburg.

«For å få en grundig legeundersøkelse



PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT

Da Himmler skjønte at de allierte ikke ville gi ham noen særbehandling, valgte han å ta cyankalium. Han ble erklært død etter 15 minutter.

ringte jeg til min nestkommanderende og ba ham om å få en lege brakt til et hus som jeg hadde forberedt til folk som Himmler», forklarte Murphy senere.

Kledd i militærundertøy og med et teppe om kroppen ble riksføreren plassert i baksetet i Murphys bil klokken 22.40. Det skulle vise seg å bli Himmlers siste reise.

Himmler begår selvmord

Litt før klokken 23 ankom Murphy med Himmler til en rød mursteinsvilla på Uelzener Straße i Lüneburg, som 2. armé nå og da brukte til avhør av nazister.

Stabssersjant Edwin Austin, som var sjef på avhøringsstedet, var ikke informert om hvem den innkomne fangen var, men han kjente straks igjen Himmler.

«Det er Deres seng. Kle av Dem!» befalte Austin på tysk og pekte på en sofa i stuen.

«Han vet ikke hvem jeg er», sa Himmler, som uten tvil var overrasket over hvordan noen kunne snakke slik til selveste riksføreren.

«De er Himmler, og dette er Deres seng. Kle av Dem», gjentok Austin, hvorpå Himmler senket blikket og kledde av seg.

Legen C.J. Wells, som skulle undersøke SS-lederen, har senere fortalt at Himmler i det øyeblikket følte seg så krenket at han antakelig oppga ethvert håp om en ærefull fremtid.

«Man kunne fornemme hvordan en strøm av tanker gikk gjennom hodet hans. Hvis britene hadde tenkt å behandle ham slik – ja, hva var da vitsen? Da var det jo likevel over» antok Wells.

I det øyeblikket Wells stakk to fingre inn i munnen på fangen for å undersøke ham, valgte Himmler å bite sammen tennene om den 35 mm lange cyanidampullen han hadde gjemt i munnen.

«Han har gjort det!» utbrøt Wells mens Murphy og Austin kastet seg over Himmler og kastet ham over på magen i et desperat forsøk på å hindre at han svelget giften.

Men nazisten var allerede mørklilla i ansiktet, og verken brekkmidler eller magespyling kunne avverge selvmordet.

15 minutter senere var SS-riksfører Himmler – Nazi-Tysklands mest fryktede teknokrat – død.

LES MER OM HEINRICH HIMMLER

● Peter Padfield: **Himmler: Reichsführer SS**, Macmillan, 1990 ● Hugh Thomas: **The Unlikely Death of Heinrich Himmler**, Fourth Estate, 2001

Himmlers innerste krets ble straffet hardt

I motsetning til Heinrich Himmler, som rakk å velge sin egen skjebne, ble hans nærmeste kumpaner enten henrettet eller fikk lange fengselsstraffer.



INTERFOTO/ALAMY/IMAGESELECT & SHUTTERSTOCK

HEINRICH MÜLLER

Arbeidsnarkoman forsvant sporløst

Den tidligere politimannen Heinrich Müller var operativ leder i det hemmelige statspolitiet Gestapo og arbeidet tett sammen med Himmler. Han fikk rykte på seg for å være arbeidsnarkoman og forsvant sporløst da russerne tok Berlin i 1945.



ULLSTEIN BILD DTL./GETTY IMAGES

OTTO OHLENDORF

Humørløs massemorder ble hengt

Som leder av den innenrikse delen av SS' sikkerhetstjeneste SD sto Otto Ohlendorf Himmler nær. Himmler kalte ham imidlertid «utålelig» og «humørløs». I 1951 ble Ohlendorf hengt for deltakelse i over 90 000 massemord, blant annet i Ukraina.



BETTMANN/GETTY IMAGES

HERMANN FEGELEIN

Hitler fikk sin egen svoger henrettet

Hermann Fegelein var Himmlers stedfortreder i Hitlers bunker. Han ble henrettet da Hitler oppdaget Himmlers forræderi i slutten av april 1945. Fegelein var for øvrig gift med Eva Brauns søster Gretl og var dermed Hitlers svoger.



VOTAVA/BRANDSTAETTER IMAGES/AKG-IMAGES

ERNST KALTENBRUNNER

Fanatisk antisemitt endte livet i en galge

Etter attentatet på Himmlers nestkommanderende Reinhard Heydrich i Praha i 1942 ble Ernst Kaltenbrunner øverste leder av Gestapo og SD og fikk ansvaret for jødeutryddelsene. Kaltenbrunner ble dømt til døden i 1946.



Mausoleet i Halikarnassos ble både berømt og byens vartegn allerede i antikken.

DE AGOSTINI PICTURE LIBRARY/GETTY IMAGES

Brutal brite fant VERDENS 5. UNDERVERK

I antikken sto et av verdens syv underverker i Halikarnassos. Arkeologen Charles T. Newton dro til byen med et krigsskip i 1856 for å hente hjem restene av det sagnomsuste mesterverket. Hans hardhendte metoder vakte kritikk – til og med i England.

AV JANNIK PETERSEN

Innbyggerne i den osmanske byen Bodrum strømmer til havnen der et britisk krigsskip ligger til kai lørdag 15. november 1856.

Mens flåtesoldater står vakt, stables tonnevis av hakker, taljer og annet utstyr på kaien. Det kan se ut som en invasjon, men i virkeligheten er det begynnelsen på en arkeologisk utgravning som kommer til å vare i årevis.

I spissen står den 40 år gamle arkeologen Charles T. Newton. Newton, som håper å finne mausoleet i Halikarnassos – nummer fem på listen over antikkens syv underverker.

På 1800-tallet er det bare pyramidene i Egypt som står igjen som vitner om oldtidens storhet, de resterende seks underverkene er for lengst forsvunnet.

Newton er på krigsstien, og i sin jakt på berømmelse går han ikke av veien for å smadre oldtidens perler.



Militærhjelp ga gravetillatelse

Da Newton ble ansatt ved British Museum i 1840, hadde det mektige osmanske riket begynt å vakle. Den svakheten skulle vise seg å tjene ham godt.

Samme år måtte britene rykke ut for å hjelpe den osmanske sultanen mot Egypts leder, Muhammad Ali.

Egyptiske tropper hadde nettopp vunnet et stort slag på grensen mellom Syria og dagens Tyrkia, hvorfra de kunne marsjere mot Konstantinopel og avsette sultanen.

Men britene sa stopp og beskjøt Egypts havner til egypterne trakk seg tilbake.

Sultanen var dypt takknemlig, og i årene som fulgte ga han britene tillatelse til å grave ut flere oldtidsbyer i riket sitt.

I 1856 var det Newton som fikk nyte godt av takknemligheten da han mottok en *ferman* – et dekret fra hoffet i Konstantinopel som ga ham rett til å lete etter gravmælet i Halikarnassos.

Newton ankom om bord på krigsskipet *HMS Gorgon* – ikke så mye som et forsvar mot pirater i Middelhavet, men fordi Bodrum lå i et forsømt hjørne av det osmanske riket der det ville være umulig å få levert mat, vann og utstyr på regelmessig basis. *HMS Gorgon* skulle fungere som et flytende fjernlager for ingeniørtroppene som Newton brakte i land for å lete etter underverket. Og når det var utgravd, skulle krigsskipet seile funnene hjem i triumf.

I stedet overtok hans søster, Artemisia 2., som han også var gift med, oppgaven med å fullføre prosjektet.

Søskenpar reiste gravmælet

Oldtidsbyen Halikarnassos i Karia ble på 300-tallet f.Kr. styrt av kong Mausollos. Karia var egentlig bare en provins i det mektige perserriket, og Mausollos' offisielle tittel var derfor *satrap* (provinsguvernør), men han styrte egenrådig og oppførte seg som en konge.

På sine eldre dager bestemte Mausollos seg for å bygge et gigantisk gravmæle til seg selv, men da han døde i 353 f.Kr. var det ennå ikke ferdig. I stedet tok søsteren hans, Artemisia 2., som han også var gift med, på seg oppgaven med å fullføre prosjektet.

Forskere mener at ekteskapet var et forsøk på å beholde makten i familien, og at søsknene ikke hadde et incestuøst forhold.

Under Artemisia gikk byggingen raskt fremover. Men da Newton ankom i 1856, var det ingen som lenger visste hvor det lå. Matjord og nyere bygninger skjulte underverket. ▶

Diplomatiet ga arkeolog en snarvei til å grave i vei

Takket være sine kunnskaper om antikkens sivilisasjoner fikk Charles Newton en lang karriere i middelhavslandene – som diplomat.

Med ferske papirer fra Oxford ble den 24 år gamle arkeologen Charles Thomas Newton ansatt som assistent ved British Museum i London i 1840. Han viste seg snart å være en dedikert forsker og ble ekspert på antikke vaser.

Fra begynnelsen av 1800-tallet utnevnte Storbritannia en rekke arkeologer som diplomater i middelhavslandene for å forsyne de britiske museene med spennende funn fra antikken.

I 1852 ble Newton visekonsul på den greske øya Lesbos, og to år senere ble han forfremmet til konsul på Rhodos. Newton imponerte sine overordnede i London ved å grave ut en rekke antikke relieffer på Kalimnos, men det var oppdagelsen av mausoleet i Halikarnassos som gjorde ham til en berømthet.

Newton ble forfremmet til britisk konsul i Roma, og da han kom tilbake til England, fikk han et professorat i London.

I 1887 mottok han en orden for sin utrettelige innsats for å skaffe oldtidsskatter til British Museum.

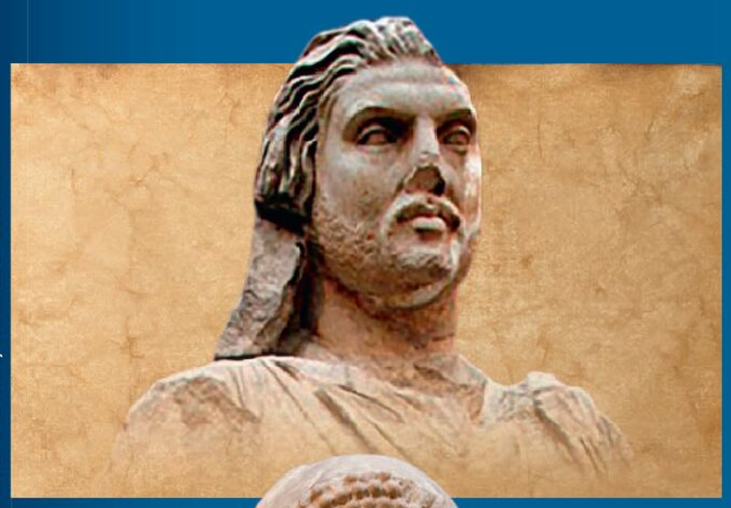


Charles Thomas Newton (1816-1894) gravde ut mausoleet i Karias hovedstad, Halikarnassos.

SHUTTERSTOCK, THE PRINT COLLECTOR/ALAMY/RITZAU SCANPIX

Mausoleet tronet i 1500 år

Mausoleet i Halikarnassos forble lenge en arkitektonisk perle, høyt verdsatt av både venner og fiender. Men så kom jordskjelv og kristne riddere.



CHRISO~ENWIKI/WIKIMEDIA COMMONS

360 f.Kr
Herskeren vil foreviges

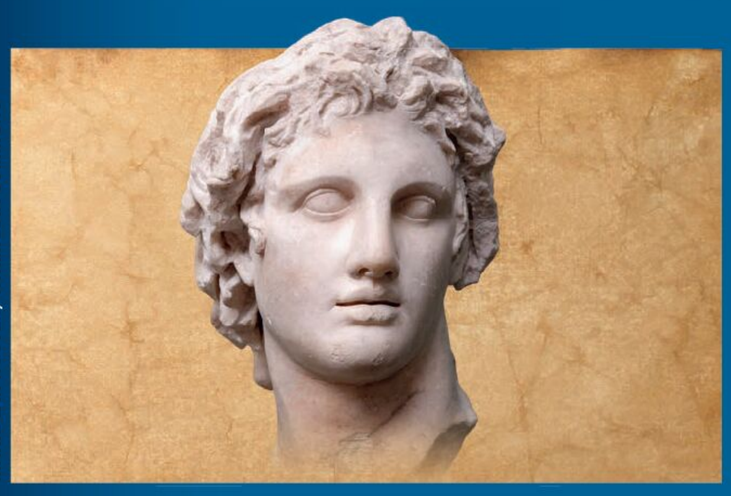
I 16 år er Mausollos *satrap* (guvernør) i Karia – en provins i det persiske riket. Han begynner å bygge et ekstravagant gravmæle til seg selv.



MARIE-LAN NGUYEN/WIKIMEDIA COMMONS

353 f.Kr
Søsteren tar over

Etter Mausollos' død fortsetter søsteren hans, Artemisia 2., byggingen. Bare de beste greske arkitektene og kunstnerne får lov til å arbeide på monumentet, som omsider står ferdig i 350 f.Kr.



MARIE-LAN NGUYEN/WIKIMEDIA COMMONS

334 f.Kr
Aleksander erobrer byen

Under Aleksander den stores felttog mot perserne erobrer antikkens største hærfører Karia og Halikarnassos. Han skåner imidlertid det praktfulle mausoleet.



CAROLE RADDATO/WIKIMEDIA COMMONS

1100 e.Kr
Katastrofen inntreffer

Flere jordskjelv herjer Karia fra 1100-tallet e.Kr. til 1500-tallet. Mausoleet svekkes og kollapser. Historikerne vet ikke hvilket år underverket forvandles til en ruin.

HORVAT/WIKIMEDIA COMMONS

1404 e.Kr
Ruinen plyndres

I 1404 begynner korsriddere fra Johannitterordenen å bygge en festning i den osmanske byen Bodrum (tidligere Halikarnassos). Ruinene av mausoleet blir brukt som steinbrudd, og store deler av underverket blir hugget i stykker.

I stedet studerte arkeologen antikke kilder for å få en ledetråd.

Ifølge den romerske ingeniøren Vitruvius (75-25 f.Kr.) lå det halvveis mellom havnen og åsen bak den.

Men da utgravningsarbeidet begynte, fant Newton ingenting ved foten av korsridderborgen som hadde dominert landskapet siden middelalderen. Newton hadde heller ikke hell med seg i nærheten av byens antikke amfiteater, selv om han gikk hensynsløst til verks.

Briten hadde hyret 100 lokale til i all hast å grave en lang søkegrøft, og jorden som ble gravd opp, ble siktet for å finne rester av marmorskulpturer og byggesteiner. Men det var først da Newton prøvde lykken i hagen bak huset han bodde i, at han kom over restene av utsøkt steinarbeid i marmor.

Mausoleet var hvitt som snø

I oldtidens Karia hadde Artemisia hatt råd til massevis av marmor og de beste håndverkerne til å fullføre brorens gravmæle. Økonomien i Karia blomstret, og statskassen flommet over.

Hennes undersåtter var anatoliere – ikke grekere – men deres tette kontakt med den hellenistiske kulturen fikk dem til å beundre gresk kunst. Derfor hyret Artemisia bare de dyktigste greske arkitektene og skulptørene.

Ifølge antikke kilder endte gravmælet opp med å bli 45 meter høyt, og det var utsmykket med 36 marmorsøyler samt hele 400 skulpturer. Taket var en 24-trinns pyramide med plass til en stor skulptur på toppen. Til slutt ble hele bygningen belagt med snøhvit marmor.

Da Newton fant biter av hvit marmor over 2200 år senere, ble han derfor begeistret, men videre utgravninger så ut til å være problematiske, skrev han senere i sine memoarer:

«Stedet var dekket av hus og små jordstykker adskilt av moderne steinmurer. Etter mye om og men fikk jeg tillatelse fra en av eierne til å grave ut en liten stripe land – halvparten av åkeren hans.»

Under ruinene avdekket Newton et steinfundament som tydeligvis hadde båret en stor bygning, men han kom ikke videre:

«Min fremgang ble stoppet omtrent 20 fot lenger fremme av et lite hus der det bodde en gammel tyrker og hans kone».

Newton forhandlet med ekteparet i flere dager, men de nektet å selge huset sitt. Samtidig lot briten arbeiderne sine grave seg nærmere og nærmere, noe som førte til at et fikentre i skillet veltet og kona i huset ble rasende og slo mannen sin.

«Vi lot oss ikke påvirke av disse små avbrytelsene, men fortsatte å arbeide til vi

400

statuer prydet ifølge antikke kilder mausoleets murer.

hadde gravd hele veien rundt huset til Suliman, som ble stående igjen som en øy i et hav av ruiner», fortalte Newton.

Nå tilbød han seg å kjøpe huset for 20 pund (ca. 30 000 nåtidskroner), noe paret motvillig aksepterte.

Omtrent samtidig oppdaget en fra Newtons ingeniørtropper, korporal Jenkins, et system av ganger som var hugget inn i grunnfjellet under fundamentet. I all hemmelighet begynte Jenkins å utforske gangene, som løp under så godt som alle husene i området.

Ved å kartlegge gangene klarte britene å finne alle de fire hjørnene av mausoleet, som viste seg å ha en omkrets på 142 meter. Nå visste Newton hvilken grunn han måtte kjøpe for å grave ut mausoleet.

Antikken hyllet Karias perle

Tilbake i antikken fikk ikke Artemisia oppleve å se sin brors grav fullført. Hun døde i 351 f.Kr., og først året etter sto mesterverket ferdig. Rundt 500 år senere inkluderte den greske poeten Antipater av Sidon kong Mausollos' grav på sin liste over antikkens største severdigheter.

Ifølge den omtrent samtidige greske geografen Pausanias ble romerne så imponert over gravmælet da de erobret Anatolia at de etterpå oppkalte alle større gravsteder etter kong Mausollos – ordet *mausoleum* var født.

Allerede i antikken beskrev historikere den imponerende stridsvognen med fem meter høye hester som sto på toppen av mausoleet. Og bakenden



Statuen av kong Mausollos (th.) endte på British Museum, hvor mausoleet har sin egen sal.

OSAMA SHUKIR MUHAMMED AMIN FRCP/WIKIMEDIA COMMONS

Europa ville redde verk fra «barbarene»

Frem til 1860-tallet var de osmanske sultanene ikke interessert i arkeologi. Over hele det enorme riket forfalt gamle bygninger.

Den franske orlogskapteinen Raymond-Jean-Baptiste de Verninac Saint-Maur seilte i 1831 en egyptisk obelisk til Paris. Senere skrev han:

«Frankrike har gjort seg fortjent til hyllest fra hele det lærde Europa ved å stjele en obelisk fra Nilens stigende vann og tyrkernes barbariske uvitenhet.»

På den tiden var Egypt en del av tyrkernes osmanske rike, og arkeologiske funn ble ikke regnet som noe spesielt. Derfor mente europeiske arkeologer at de reddet antikke mesterverk ved å frakte dem til Europa. Under utgravningene i Halikarnassos og Knidos skrev Charles Newton hjem til sine overordnede:

«Slike interessante tidlige greske monumenter bør ikke etterlates i en situasjon der de utsettes for vandalisme og til slutt ødeleggelse fra de barbariske innbyggerne i området».

Først på slutten av 1800-tallet fikk det osmanske riket en lov som beskyttet arkeologiske funn og historiske bygninger. I dag krever tyrkiske historikere at funn fra steder som Halikarnassos skal tilbakeføres til Tyrkia.



THE STAPLETON COLLECTION/BRIDGEMAN IMAGES

I Knidos sør for Halikarnassos gravde Newton ut en gigantisk løvestatue.

av en hest var da også det første funnet som Newton med sikkerhet kunne knytte til mausoleet.

«Den ble lagt på en slede og trukket ned til kysten av 80 tyrkiske arbeidere. De tilslørte kvinnene i Bodrum så på fra hustakene – de hadde aldri sett noe så stort før», observerte Newton.

Med et krigsskip i havnen og en temmelig vagt formulert tillatelse fra sultanen steg suksessen snart Newton til hodet. Han begynte å oppføre seg som om han eide Bodrum.

Da den britiske flåten ba om stein til byggingen av en ny kai på Malta, ga Newton tillatelse til å fjerne den nordlige enden av marmormuren som hadde omkranset mausoleet i antikken.

Newton hadde liten sympati for beboerne i Anatolia – han likte å omtale dem som barbarer. Da han ble kritisert for å ha revet marmormuren, forsvarte han seg med denne svadaen:

«Hadde funnstedet ligget i et mer sivilisert land, ville jeg selv ha foretrukket å la muren stå. Men her ville muren helt sikkert ha blitt brutt ned av de innfødte kort tid etter vår avreise og brukt som byggemateriale.»

I to og et halvt år gravde Newton som en gal i hjertet av oldtidens Halikarnassos. Da en mer enn to meter høy skulptur av kong Mausollos dukket opp, ble den hakket i 50 mindre biter av det overivrige britiske teamet.

Newton sendte i alt tre skipslaster med gjenstander fra Halikarnassos og området rundt tilbake til London, og oppnådde stjernestatus for sitt bidrag til British Museums samlinger.

LES MER OM MAUSOLEET I HALIKARNASSOS

● P.A. Clayton: **The Seven Wonders of the Ancient World,** Routledge 2013 ● C. T. Newton: **Travels & discoveries in the Levant**, archive.org/details/travelsdiscoveri01newt/page/n17/mode/2up

Usynlige krefter var alltid i sving:

VIKINGENES MAGISKE VERDEN

Forbannelser ristet inn i runer, seidkoner som kunne se inn i fremtiden, og magiske... hestepeniser. Det overnaturlige gjennomsyret alle deler av vikingenes liv. Selv de største kongene og krigerne måtte underkaste seg de usynlige kreftene.

AV BJØRN ARNFRED BOJESEN

For vikingene var den magiske verden like virkelig som vind i seilene og blod på sverdet. Omreisende volver spådde skjebnen, og mektige besvergelser ble ristet inn i runer – noen for å beskytte, andre for å spre død.

Men fremfor alt gjaldt det å stå på god fot med gudene. Sagaene bugner av beretninger om berømte gilder der man frådset i ofrede husdyr og drakk litervis med øl til ære for gudene.

Arkeologiske utgravninger tyder imidlertid på at gudene forlangte mer enn øl. I krigsår og under hungersnød trengte de det mest dyrebare vikingene kunne gi dem: menneskeliv.

Runemagi



Foruten å hedre en avdød stormann, inneholder teksten på Glavendrup-steinen en advarsel om ikke å vanhellige den.

ROBERTO FORTUNA

Forheksede skrifttegn kom fra Odin

Ordet rune er forbundet med det gammelnordiske ordet rún, «hemmelighet», og middelalderens islendingesagaer mer enn antyder en forbindelse mellom skriving og utøvelse av trolldom.

Ifølge den islandske «Egil Skallagrimssons saga» fra 1200-tallet bisto den runekyndige skalden Egil på 900-tallet en ung jente som var blitt syk av «falske runer».

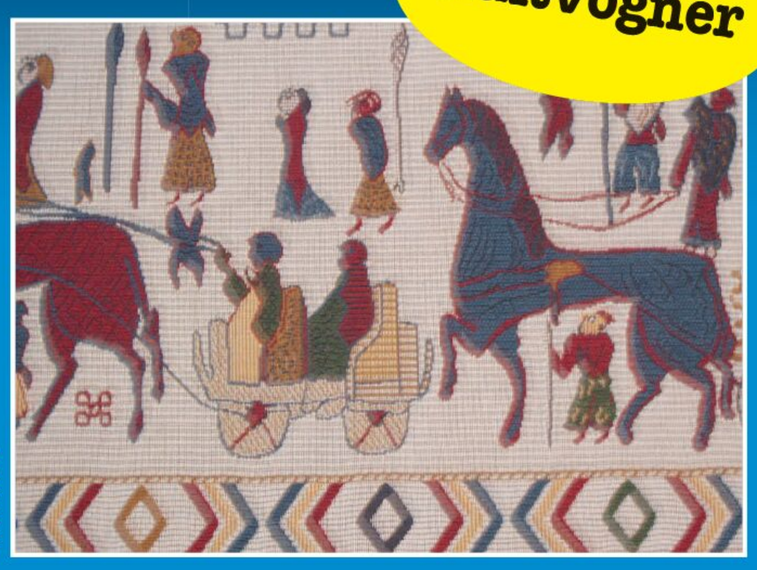
Egil ristet en besvergelse på en trepinne som ble lagt under puten hennes. Ifølge sagaen var jenta helbredet neste morgen. Et annet eksempel på runenes makt finner vi på den danske Glavendrupsteinen, der følgende er ristet inn, dvs. skrevet: «En seidkar være den mann som bryter minnesmerket!»

I vikingtiden var magiformen seid – ut-av-kroppen-reiser utført i transe – forbeholdt kvinnelige volver, og det var en grov fornærmelse å kalle en mann for en «seidkar». Tilsvarende forbannelser og fornærmelser er kjent fra andre steiner med runer – en skrift som vikingene ga guden Odin æren for å ha funnet opp.

Slik forestilte romantikkens J. L. Lund seg at en ofring til Tor foregikk. Virkelighetens ofringer var imidlertid mer blodige – og fordrukne.

J.L. LUND

Kultvogner



SKADINAU.IO

Et billedteppe fra Osebergfunnet kan tyde på at vikingene – i likhet med sine forfedre – kjørte et gudebilde rundt i en kultisk prosesjon for å sikre fruktbarheten. Bildet er av en kopi.

Frøya ble (kanskje) trukket rundt på jordene

Ifølge den romerske historikeren Tacitus ble en statue av fruktbarhetsgudinnen Nerthus trukket rundt i en tildekket vogn på 100-tallet e.Kr. for å velsigne åkrene. Ritualet ble utført av de germanske stammene i det som i dag er Danmark og Nord-Tyskland. Syv århundrer senere levde skikken videre blant vikingene – men nå med fruktbarhetsgudinnen Frøya.

Dette er i hvert fall en teori som bygger på funnet av Osebergskipet, en vikingskipsgrav fra 834, i Tønsberg . I graven lå en kvinne gravlagt med en imponerende samling gravgods – blant annet en vakkert utskåret trevogn.

Den ca. 2 meter lange vognen har ingen åpenbar praktisk funksjon, men er dekorert med katter, Frøyas symboldyr. Teorien om fruktbarhetsritualet underbygges av et kunstferdig vevd billedteppe som også ble funnet i skipsgraven.

Teppet viser hester, vogner, krigere og festkledde kvinner som inngår i et ritual som kan tolkes som et fruktbarhetsritual. En alternativ teori er at teppet snarere forestiller en begravelsesseremoni.

Ølet fløt under ofringene

Når vikingene søkte hell i krig, kjærlighet og landbruk, *blotet* de – det vil si ofret – for å oppnå gudenes gunst. «Håkon den godes saga» fra 1200-tallet beskriver et typisk blot der deltakerne slakter husdyr, for eksempel hester, og deretter bruker dyreblodet til å «farge altrene røde og likeledes veggene i gudehuset både innvendig og utvendig og dessuten stenke blodet på folk».

Under blotgildet ble det kokte offerkjøttet spist i en gildesal. Øl var også en viktig del av seremonien, som ble ledet av en *gode*, en høvding med religiøs makt. Ritualet foregikk i en bestemt rekkefølge:

Først drakk man Odins beger, som skulle sikre kongen seier og makt. Deretter fulgte Njords og Frøys beger, som ble drukket for å fremme årlig vekst og fred. Til slutt hevet man begeret til ære for avdøde slektninger.

Forskerne mener at vikingene utførte blot ved solverv og jevndøgn og under kriser der de trodde at bare gudenes hjelp kunne vende skjebnen til deres fordel.



Under blotet skålte vikingene grundig og metodisk for gudene – og for sine egne store bragder.

Blot

GELPI/SHUTTERSTOCK

Nidstang



En nidstang besto av en lang stokk som et avhugget hestehode var festet til med åpen munn og blottede tenner mot den som forbannelsen gjaldt.

FREDERIK WINKEL HORN & LOUIS MOE

Et hestehode lammet fienden

I «Egil Skallagrimssons saga» kan man lese om hvordan den islandske skalden Egil satte et hestehode på en hasselstav på 900-tallet. Hensikten var å forbanne den norske kongen Eirik Blodøks og hans kone Gunnhild.

Dronningen hadde forsøkt å forgifte Egil under en fest, og nå hadde situasjonen mildt sagt tilspisset seg. Egil plyndret sine kongelige fienders gård på øya Herdla utenfor dagens Bergen før han plantet den såkalte nidstangen i en fjellsprekk.

Deretter ristet skalden ifølge sagaen sine forbannelser inn i stangen med runer:

«Her reiser jeg en nidstang og vender denne nid mot kong Eirik og dronning Gunnhild».

Nidstenger omtales også i den gamle islandske lovboken «Grågås» og i Saxos Danmarks-historie fra ca. 1200.

Begrepet nid kan oversettes med «hat» eller «ærekrenkelse». Hensikten med hestehodet på stangen var å håne og ydmyke fiendene – og, som i sagaen, eventuelt også å svekke dem med en forbannelse.

Gudene krevde menneskeoffer

Det norrøne diktet Håvamål beskriver hvordan guden Odin henger ni døgn i verdenstreet Yggdrasil, gjennomboret av sitt eget spyd, for å vinne innsikt i runenes magiske kraft.

Ifølge den omreisende tyske presten Adam av Bremen krevde vikingenes guder også menneskeofringer. I sin beretning fra 1072 forteller han at svenskene i Uppsala holdt et stort offer hvert niende år. Da hengte de opp ni av hvert levende hanndyr – deriblant menn, hester og hunder – i en hellig lund for å blidgjøre gudene. Funn i den danske ringborgen Trelleborg tyder også på at det fant sted menneskeofringer. I to brønner har arkeologene funnet knokler av fire spedbarn fra ca. 980.

Ifølge en teori er ofringene forbundet med fortellingen om Odin, som ofret øyet sitt i Mimers brønn for å få visdom.

Den gotlandske runesteinen Stora Hammars I viser også menneskeofringer. Her er en mann hengt opp i et tre, og en annen er i ferd med å bli sprettet opp mens han ligger på en stein. Arkeologene er imidlertid ikke sikre på om steinen forestiller Odins mytiske selvoppofrelse eller virkelige ritualer.

Menneske-ofringer



WIKIMEDIA COMMONS

En runestein funnet på Gotland er oppdelt i flere «scener» – blant annet en mann som henges i et tre, og en annen som ofres liggende på en stein.

Vølse

Bønder tilba en hestepenis

Et av vikingtidens mer bisarre ritualer er omtalt i den islandske «Flatøyboken» fra 1300-tallet. Ifølge historien fikk den norske kongen Olav den hellige (1015-1028) nyss om en nordnorsk familie som dyrket en såkalt Vølse, en konservert penis fra en hingst.

Den kristne kongen bestemte seg for å sette en stopper for ritualet. Forkledd i en grå kappe reiste han nordover og besøkte familien. Etter kveldsmåltidet hentet husets frue hestepenisen frem fra en kiste og fremsa et rituelt kvad før Vølse gikk på omgang.

Hver av de tilstedeværende fremsa et vers over den tørkede gjenstanden før de sendte den videre. Da det ble kongens tur, ga han seg til kjenne – og i stedet for å delta i ritualet, kastet han Vølse til hunden.

Ifølge fortellingen ble familien så rystet over episoden at de gikk over til kristendommen.

Forskere mener at «Volsetåtten» sannsynligvis er basert på et ekte førkristent ritual knyttet til Frøy, guden for fruktbarhet og velstand.

I «Volsetåtten» må den kristne kong Olav fare hardt frem mot sine hedenske undersåtters penistilbedelse.

OSLO HISTORICAL MUSEUM, MAGNÚS ÞORHALLSSON

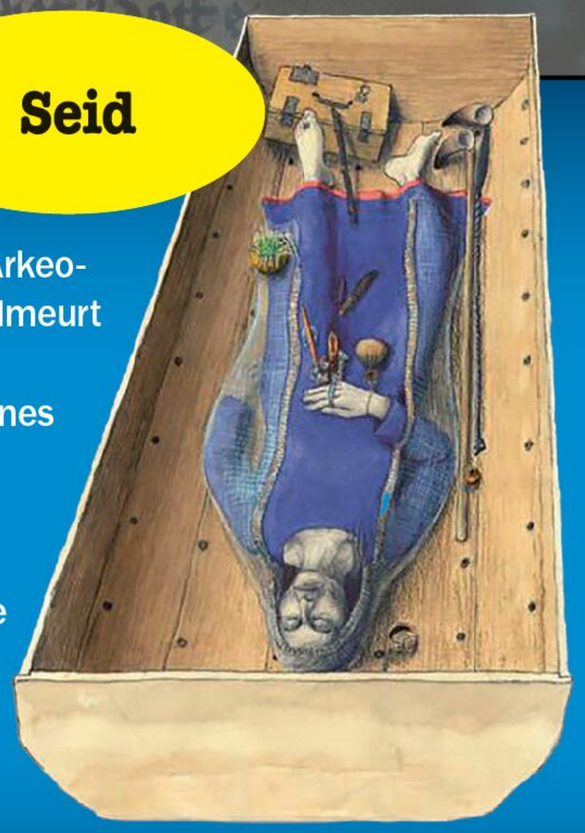
Seid

Volvens magi avslørte fremtiden

Arkeologer har funnet levningene av en fornemt kledd kvinne i jorden ved den danske ringborgen Fyrkat fra ca. 980 e.Kr.

Hun ble gravlagt sammen med en pose bulmeurt og en metallstav, noe arkeologene mener tyder på at hun var en volve – en spåkone som utøvde vikingtidens magi. Kildene er sparsomme med beskrivelser av ritualene, men bl.a. «Eirik Raudes saga» åpner døren til volvenes magiske univers på gløtt. Ifølge sagaen reiste den grønlandske volven Thorbjørg rundt med et følge av unge jenter på slutten av 900-tallet, og sangen deres hjalp henne til å komme i transe. Arkeologene regner med at frøene av bulmeurt også bidro til transetilstanden.

Når frøene kastes på bålet, dannes det en hallusinerende røyk som volven pustet inn når hun seidet. I denne tilstanden kunne volven reise mellom verdener og utspørre guder og ånder om fremtiden. Volvens viktigste magiske redskaper var volvestaven – en slags tryllestav – og seidhjelmen, en slags tronstol som volven satt i under seansen.



En vikingkvinne ble gravlagt med en rekke magiske gjenstander ved borgen Fyrkat, noe som tyder på at hun var en volve – en trollkvinne eller spåkone som praktiserte seid.

THOMAS BREDSDORFF/NATIONALMUSEET

LES MER OM VIKINGENES MAGISKE VERDEN

● Neil Price: **The Viking Way: Magic and Mind in Late Iron Age Scandinavia**, Oxbow Books, 2013 ● Stephen A. Mitchell: **Witchcraft and Magic in the Nordic Middle Ages**, University of Pennsylvania Press, 2011

Britiske lyskastere skannet himmelen over Gibraltar etter fiendtlige bombefly under andre verdenskrig.

DALLISON G W

Gibraltar har holdt stand i 300 år

I 1713 måtte Spania motvillig overdra halvøya Gibraltar til England, som har holdt den siden da. Verken granater, trusler eller handelsblokade har fått britene til å oppgi den strategisk viktige klippefestningen.

AV SEBASTIAN RELSTER

På en klar dag kan du stå på britisk jord og se både Spania og Nord-Afrika. Gibraltar på sørspissen av Spania ligger 2000 kilometer fra London og er et av de tettest befolkede områdene i Europa, hjemsted for kontinentets eneste ville aper og en befolkning som hardnakket insisterer på å være britisk.

Gibraltars landemerke er «The Rock» – klippen som utgjør det meste av det oversjøiske territoriet.

Under klippene ligger over 50 kilometer med tunneler og hemmelige kommandorom. Sistnevnte var en del av en topphemmelig operasjon der seks frivillige skulle la seg sperre inne i årevis.



Gibraltars flagg stammer fra 1502 og viser en festning med tre tårn og en gyllen nøkkel – et symbol på klippens rolle som «nøkkelen til Middelhavet». Flagget ble offisielt innført i 1982.

UNCLE BOB/SHUTTERSTOCK

I KORTE TREKK

Navn
Gibraltar

Areal
6,8 km² (ca. 1000 fotballbaner).

Befolkning
Ca. 33 000 (2024).

Styreform
Britisk oversjøisk territorium.

Hovedstad
Gibraltar (samme navn som territoriet).

Visste du at ...:
Gibraltar har sitt eget parlament og utsteder sine egne frimerker og penger.

Hvordan ble Gibraltar britisk?

☛ Halvøya Gibraltar ble britisk i 1704 som en tilfeldig sidegevinst i kampen om noe mye større: den spanske tronen. Kort fortalt døde den spanske kongen, Karl 2., barnløs i 1700, noe som kastet Europa ut i en intens maktkamp om hvem som skulle arve det enorme imperiet.

Kongens testament pekte på Filip av Anjou, barnebarnet til den franske solkongen. Men resten av Europa fryktet en fransk-spansk supermakt og dannet derfor en koalisjon mot Frankrike og Filip. Koalisjonen inkluderte England og Nederland, som støttet en konkurrerende kandidat: erkehertug Karl av Østerrike, sønn av den tysk-romerske keiseren. Hvis koalisjonen seiret, skulle han bli innsatt som ny konge av Spania.

Gibraltar ble kastet inn i striden i 1704, da britiske og nederlandske styrker inntok den strategisk viktige klippen. Halvøya ligger ved det smale Gibraltarstredet, og den som kontrollerer klippen, kontrollerer også passasjen mellom Atlanterhavet og Middelhavet.

Erobringen skjedde offisielt i Karls navn.

Men da krigen nærmet seg slutten, hadde britiske interesser seiret over idealene. Erkehertug Karl var i mellomtiden blitt keiser i Wien, og en samlet spansk-østerriksk krone ble plutselig like problematisk som en fransk-spansk.

I 1713 overdro Spania motvillig Gibraltar til Storbritannia – i bytte mot at britene trakk seg ut av krigen. Siden den gang har Gibraltar forblitt et omstridt, men urokkelig britisk territorium.

Hva betyr Gibraltar?

☛ Gibraltar har navnet sitt fra det arabiske navnet Jabal Tariq, som betyr «Tariqs fjell». Navnet refererer til den nordafrikanske hærføreren Tariq ibn Ziyad, som gikk i land på klippen i 711 og innledet den muslimske erobringen av Den iberiske halvøy. Før Tariqs ankomst var Gibraltar kjent som Mons Calpe, muligens avledet av det fønikiske ordet for hule, *kalph*. Sammen med en annen fremtredende fjellformasjon, Abyla i Nord-Afrika, utgjorde Mons Calpe de sagnomsuste «Herkules' søyler».

I oldtiden ble Gibraltarstredet og de to klippene som flankerte det, ansett som verdens ytterste grense. Når sjøfarere passerte søylene, forlot de den kjente verden i Middelhavet og beveget seg ut i det ukjente Atlanterhavet.

1713
Spania overdro motvillig Gibraltar til Storbritannia

Men da Tariq gikk i land, endret historien – og navnet – seg. Mons Calpe ble til Jabal Tariq, som med tiden ble forvansket til Gibraltar. Tariqs erobring markerte begynnelsen på nesten 800 år med muslimsk herredømme over Gibraltar og Spania.

Er Gibraltar et land?

☛ Gibraltar er ikke et selvstendig land, men det er heller ikke en integrert del av det britiske kongeriket, slik som Skottland og Wales. Sørspissen av den spanske halvøya har en særstilling i den politiske geografien som et britisk oversjøisk territorium. Denne konstruksjonen gir Gibraltar en høy grad av selvstyre.

For eksempel er Gibraltars regjering ansvarlig for den daglige ledelsen, med en *chief minister* i spissen – en funksjon som minner om en statsminister i en uavhengig stat.

Territoriet har sitt eget parlament med 17 medlemmer, som velgerne velger hvert fjerde år. I 2024 var innbyggertallet ca. 33 000. Parlamentet holder til i en historisk bygning på Main Street i sentrum av byen.

Her tar de folkevalgte avgjørelser om alt fra helsevesen og utdanning til skattepolitikk og infrastruktur. Når det gjelder utenriks- og forsvarspolitikk, er det London som bestemmer. Storbritannia ivaretar Gibraltars internasjonale interesser og sørger for militær tilstedeværelse og diplomatiske forbindelser.

Selv om Gibraltar ligger over 2000 kilometer fra London, føles det umiskjennelig britisk. Engelsk er det offisielle språket, og valutaen – Gibraltar-pund – er knyttet 1:1 til det britiske pundet.

Forsøkte Spania å erobre klippen?

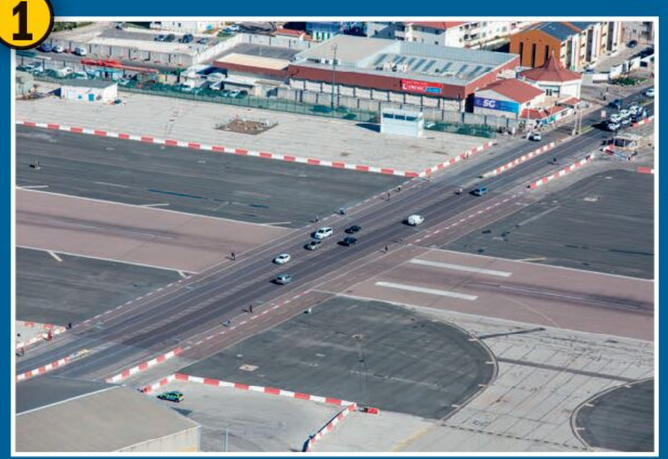
☛ Spania har ved flere anledninger forsøkt å gjenerobre Gibraltar. Så tidlig som i ▶

Et land klemt sammen på 6,8 km2

Da britiske styrker erobret Gibraltar i 1704, var halvøya smalere enn i dag. Ingeniører har demmet opp så mye sjø (skravert område) at Gibraltar i dag dekker ca. 6,8 kvadratkilometer – noe som tilsvarer rundt 1000 fotballbaner.



SHUTTERSTOCK & MIKKEL SKOV BENDIKTSON



GIANNIS PAPANIKOS/SHUTTERSTOCK

1 Flyene stanser all trafikk

Gibraltars flyplass ble anlagt som en militærbase under andre verdenskrig og ligger på et oppdemmet område. Rullebanen krysser byens hovedvei – Winston Churchill Avenue – som må stenges hver gang et fly tar av eller lander.



MARCIN KRZYZAK/SHUTTERSTOCK

2 Gibraltar ligger i Gibraltar

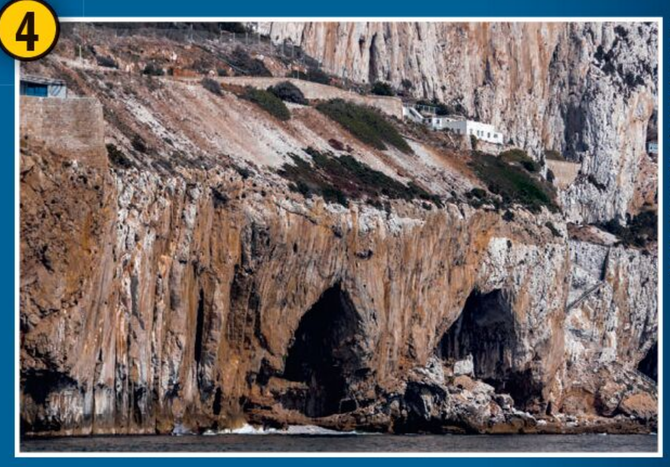
Byen Gibraltar ble grunnlagt av muslimene på 700-tallet. Den ligger inneklemt mellom Gibraltarklippen og kysten. Siden 1700-tallet har byen spilt en sentral rolle som base og forsyningshavn for den britiske marinen.



MITCHELL EGLON/SHUTTERSTOCK

3 50 km tunneler

Gibraltar har vært befestet siden middelalderen, men på 1700- og 1800-tallet bygget det britiske militæret ut området til et av verdens mest ugjennomtrengelige festningsverk. I alt 50 kilometer med tunneler er gravd inn i klippen, de fleste av dem under andre verdenskrig.



ALAN CLARKE/SHUTTERSTOCK

4 Neandertalernes siste bastion

Den 426 meter høye Gibraltarklippen hever seg dramatisk over havet og er synlig fra Nord-Afrika. Kalksteinsmassivet rommer over 150 grotter – deriblant Gorhams hule, der noen av Europas siste neandertalere levde for mer enn 30 000 år siden.

▶ 1727, bare 14 år etter tapet, beleiret spanske styrker klippen, men uten å lykkes. Det mest langvarige forsøket fant sted under Den store beleiringen, som konflikten senere ble kalt.

Den 24. juni 1779 stengte spanske styrker Gibraltar inne fra landsiden, mens en fransk-spansk flåte blokkerte sjøveien. Alliansen stilte med over 40 000 mann og 246 kanoner mot Gibraltars 5500 britiske soldater og 96 kanoner. Målet var å sulte og bombardere den britiske garnisonen til overgivelse.

Men Gibraltar holdt stand under den tre år lange beleiringen, der historikere anslår at over 250 000 granater og kanonkuler regnet ned over festningen fra land og sjø.

Det mest spektakulære spanske angrepet fant sted i september 1782. Da sendte de ti «flytende kanonbatterier» mot Gibraltar – spesialbygde kanonskip som var konstruert for å motstå selv kraftig ild.

Men britene var forberedt. De avfyrte rødglødende kanonkuler som satte skipene i brann og forvandlet det ambisiøse angrepet til et flammende nederlag.

Under beleiringen hadde britene hakket og gravd et nettverk av tunneler inn i klippen, slik at de kunne trekke artilleriet opp til høytliggende stillinger uten å bli oppdaget.

Herfra beskjøt de den fiendtlige flåten fra vinkler som gjorde det umulig for spanjolene å besvare ilden.

Beleiringen trakk ut i noen måneder til, men i februar 1783 ga spanjolene opp og trakk seg tilbake. Gibraltar forble – til tross for de store tapene – på britiske hender.

Hvorfor lever det aper på klippen?

☛ På Gibraltarklippen finnes de eneste ville apene i hele Europa. Apene er en haleløs makak-art som naturlig hører hjemme i Nord-Afrika. Hvordan de opprinnelig fant veien til klippen, er et mysterium.

Genetiske studier og historiske kilder tyder på at de var til stede lenge før britenes ankomst, kanskje brakt hit i løpet av den islamske perioden. En annen teori går ut på at den britiske garnisonen innførte aper på 1740-tallet, muligens som eksotiske kjæledyr. Ifølge gammel overtro vil britene miste Gibraltar hvis apene forsvinner.

Tanken er så inngrodd at da bestanden minket i 1944, grep Winston Churchill personlig inn og beordret import av nye aper.

Hvordan holdt Gibraltar stand under napoleonskrigene?

☛ Under napoleonskrigene (fra 1803 til 1815) ble Gibraltarklippen viktigere enn noensinne. I en tid da sjøveiene knyttet

Ifølge gammel overtro vil britene miste Gibraltar hvis apene forsvinner.

kolonier, soldater og forsyninger sammen, var kontrollen over «porten til Middelhavet» av avgjørende betydning. Derfor satte britene i gang med å gjøre Gibraltar til en uinntakelig flåtebase. De gamle festningsverkene ble reparert, og tunnelsystemet inne i klippen ble utvidet slik at mannskaper og kanoner kunne flyttes rundt i det skjulte.

Garnisonen sto klar døgnet rundt, men angrepet kom aldri. Napoleon visste at klippefestningen var så godt som uinntakelig fra sjøsiden. Og det var umulig å angripe fra land fordi Spania var et militært minefelt av allianser og interne maktkamper.

Admiral Horatio Nelson – Napoleons mest fryktede motstander til sjøs – brukte Gibraltar som forsynings- og reparasjonsbase for den britiske flåten. Nelson selv ble drept i kamp, og liket hans – bevart i en tønne med brandy – ble fraktet til Gibraltar før det ble seilt til England.

Hva var «Operasjon Tracer»?

Under andre verdenskrig fryktet britene at nazistene ville forsøke å erobre Gibraltar. Derfor lanserte de i 1941 den hemmelige «Operasjon Tracer»: Hvis klippen falt, skulle en enhet gjemme seg i en hemmelig bunker som var hugget inn i klippen og rapportere fiendens flåtebevegelser til London via radio – selv om resten av Gibraltar var under fiendens kontroll.

Anlegget sto ferdig sensommeren 1942 og besto av små kamre med utsikt over bukten og Middelhavet. Seks frivillige – en leder, tre telegrafister og to leger – ble trent for oppdraget.

Bunkeren ble utstyrt med nok mat og vann til syv år, og en pedaldrevet ventilator skulle sørge for frisk luft. Når døren først ble lukket, kunne den ikke åpnes fra utsiden.

Men «Operasjon Tracer» ble aldri iverksatt. I 1943 hadde de allierte vunnet viktige seire i Nord-Afrika og på Sicilia, og trusselen mot Gibraltar forsvant. Bunkeren ble forseglet, og dens eksistens gikk i glemmeboken.

I flere tiår gikk det rykter om de skjulte rommene i klippen, helt til huleforskere fant dem i 1997 – nå kjent som Stay Behind Cave. Året etter bekreftet en av de opprinnelige ingeniørene anleggets identitet, og i 2008 sto en av de opprinnelige legene frem. Han døde i 2010 – det siste vitnet til en av krigens mest ekstreme beredskapsplaner.

Bodde Europas siste neandertalere i Gibraltar?

I 1907 oppdaget en britisk soldat en kalksteinshule ved foten av Gibraltarklippen, og risset navnet sitt, A. Gorham, inn i klippeveggen.

Arkeologer har siden gjort Gorhams hule verdensberømt som et av de siste stedene der neandertalere holdt stand. Fortidsmennesken levde i Europa i over 300 000 år, men forsvant så sporløst.

I Gorhams hule og de nærliggende hulene har arkeologer funnet lag på lag med boplasser – ildsteder, steinredskaper, dyreknokler



Funn har avslørt at mens Homo sapiens spredte seg over Europa, trakk neandertalerne seg tilbake til hulene i Gibraltarklippen.

med kuttmerker og andre tegn på aktivitet – som viser at neandertalere brukte stedet gjentatte ganger i over 100 000 år.

Spesielt bemerkelsesverdig er noen funn som er datert så sent som for mellom 24 000 og 33 000 år siden.

Kysten av Gibraltar var et ideelt tilfluktssted for en art i tilbakegang: Klippene ga ly, klimaet var mildt, og området rundt bød på fiske, muslingfangst og jakt på smådyr og hjort. Direktør Clive Finlayson ved Gibraltars nasjonalmuseum har kalt Gorhams hule for en «neandertalerlandsby».

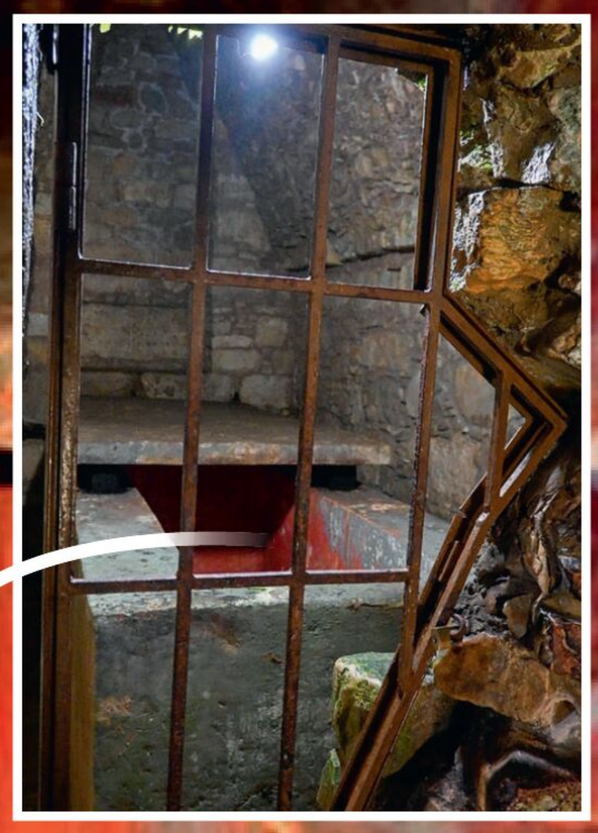
LES MER OM GIBRALTARS HISTORIE

- René Chartrand: **Gibraltar 1779–1783: The Great Siege**, Osprey Publishing, 2006
- Maurice Harvey: **Gibraltar: A History**, Spellmount Publishers Ltd, 1996



Etter seieren ved Trafalgar ble Nelsons sønderskutte skip, HMS Victory, slept til Gibraltar for nødreparasjoner. Om bord ble Nelsons lik oppbevart i en tønne med brandy.

CITY OF LONDON CORPORATION



Arkeologene ble møtt av fantastiske farger da de fikk opp lokket på den mektige kvinnens sarkofag.

INAH, WIKIMEDIA COMMONS

Slik ble mysteriet om mayaenes røde dronning løst



PROTOPLASMAKID/WIKIMEDIA COMMONS

Da Den røde dronnings gravkammer ble åpnet, fant arkeologene gravmasken hennes i flere deler. Men alle bitene lå i graven, slik at den kunne settes sammen igjen.

I 1994 ble meksikanske arkeologer møtt av et overveldende syn da de åpnet en sarkofag og fant et knallrødt skjelett. Siden den gang har det blitt diskutert heftig hvem den mektige mayakvinnen var.

AV MARIA APPEL

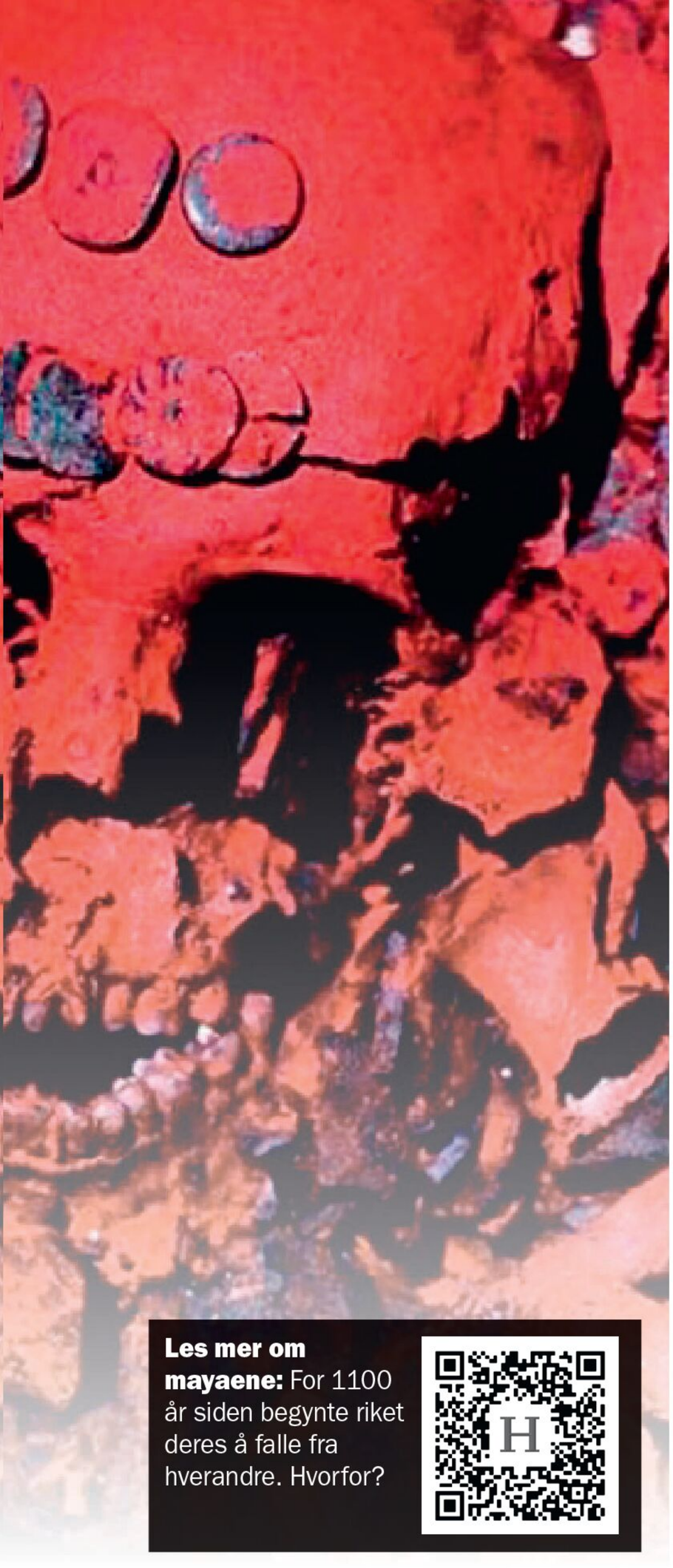
I 1994 gjorde den unge arkeologen Fanny López Jiménez sitt livs oppdagelse. Hun jobbet sammen med en gruppe arkeologer i maya-ruinbyen Palenque i det sørlige Mexico, da hun under en undersøkelse av en av tempeltrappene fikk øye på en smal sprekk som var nesten helt skjult av ugress. Bak den åpenbarte det seg en seks meter lang korridor som førte til et fantastisk funn som hadde ligget urørt i 1300 år.

I enden av korridoren lå det tre kamre. De to første viste seg å være tomme, mens det største kammeret var forseglet av en steinmur og ikke enkelt å komme inn i.

Arkeologene bestemte seg for å fjerne steinene som blokkerte inngangen, og da de kom inn i kammeret, fant de en imponerende sarkofag av kalkstein.

Etter mange timers kamp klarte de endelig å løfte det tunge kistelokket og ble møtt av et helt overveldende syn – alt var rødt. Sarkofagens indre var fullstendig dekket av det røde mineralet sinober. Kvinnen som hvilte der inne, fikk derfor tilnavnet «Den røde dronning».

Sarkofagen var også fylt med gravgods, blant annet en maske, perler av blant annet



Les mer om mayaene: For 1100 år siden begynte riket deres å falle fra hverandre. Hvorfor?



I «Inskripsjonstempelet» er den mektige herskeren Pakal begravet. Den såkalte Røde dronning ble funnet i nabotempelet – «Tempel XIII».
SL-PHOTOGRAPHY/SHUTTERSTOCK

jade, obsidiankniver og fine nåler laget av bein. På den tiden var det det største mayafunnet på mer enn 40 år.

Dronningen hadde selskap i døden

I tillegg til dronningen fant arkeologene også to andre skjeletter i kammeret. Undersøkelser viste senere at det ene tilhørte en gutt på rundt tolv år, og det viste tegn på kuttskader.

En voksen kvinne på rundt 30 år hadde de samme skadene, og arkeologene tror at kvinnen og gutten ble ofret for å følge «den røde dronning» på hennes dødsreise.

Forskerne begynte straks å diskutere hvem kvinnen var, for det var tydelig for alle at dette var en svært viktig person i mayasamfunnet.

I tillegg til den imponerende graven og gravgodset var også beliggenheten svært spesiell. Hun var nemlig gravlagt i et tempel rett ved siden av Palenques mest berømte landemerke – en 90 meter høy pyramide kjent som Inskripsjonstempelet.

Allerede i 1952 oppdaget arkeologer at det lå et gravkammer skjult under pyramiden. Her hvilte den mektige herskeren Pakal, som regjerte fra 615 til 683 e.Kr. Han ble konge i en alder av 12 år og satt på makten i 68 år. Dette gjør ham til den femte lengst regjerende monarken i verdenshistorien.

Under hans styre ble byens templer og monumenter utbygget, og inne i pyramiden finnes en rekke hieroglyfer fra mayaene, som skulle vise seg å være nøkkelen til å avkode skriftspråket deres.

Dessverre fantes det ingen inskripsjoner i gravkammeret til «Den røde dronning» som kunne avsløre hennes identitet. Men karbon-14-analyser avslørte at hun levde på samme tid som den mektige kongen.

I flere år trodde forskerne at det var Pakals mor, men i 2012 ble det gjennomført DNA-tester av både hennes og Pakals levninger. De avslørte at det ikke er noe genetisk slektskap mellom dem, noe som kan tyde på at de var mann og kone.

Dette ville i så fall gjøre «Den røde dronning» til Pakals mangeårige kone Ix Tz'akab' Ajaw. Ifølge mayainskripsjonene ankom Ix Tz'akab' Ajaw til Palenque i 626, og hun døde i 672 – elleve år før Pakals død i 683.

Dette stemmer overens med at skjelettet i graven er blitt fastslått til å tilhøre en kvinne som var 50-60 år gammel da hun døde. At de var mann og kone, er derfor den mest aksepterte teorien, selv om kvinnens identitet ikke er endelig bevist.

Rød farge sikret veien til etterlivet

Arkeologene har også en teori om den fremtredende rødfargen i graven. Det finnes flere eksempler på at mayaene strødde det knallrøde sinoberpulveret i kongelige graver. Men kvinnen i graven under Tempel XIII er uten sidestykke den mest omfattende bruken av mineralet som arkeologene kjenner til.

Den røde fargen representerte blod og var symbolet på liv og gjenfødelse. Mayaene trodde at gudene verdsatte mennesker som døde en svært voldsom død, og lot dem komme direkte til himmelen. Derfor var mayaenes ofringer ofte svært blodige.

Ideen om reinkarnasjon var en viktig del av mayaenes religion. I mayaboken *Popoul vuh* finnes det for eksempel en fortelling om at mayaene skulle nedstamme fra mennesker skapt av en såkalt «maisgud».

Ifølge historien kjemper maisguden mot onde krefter i underverdenen sammen med to heltetvillinger, hvorpå de vender tilbake til den jordiske verden og blir gjenfødt. På samme måte kan hele «Den røde dronnings» grav ha blitt laget for å gi henne den letteste reisen til himmelen, slik at hun til slutt kunne gjenfødes på jorden.

LES MER

● Erik Velásquez García og Vera Tiesler: **Royal Bodies: The Life Histories of Janaab' Pakal and The "Red Queen" of Palenque, Chiapas, Mexico**, The Routledge Handbook of Mesoamerican Bioarchaeology, 2022



Tour de France ble skapt som en reklamekampanje for en fransk sportsavis – her ser vi rytterne ved starten av den første utgaven av løpet i Paris i 1903.

ULLSTEIN BILD/GETTY IMAGES

Tortur på to hjul:

TOUR DE FRANCES SPRØ HISTORIE

Syklene var tunge beist av stål, de hadde ikke gir, og gikk syklene i stykker, måtte rytterne fikse dem selv. Bli med på en reise gjennom Tour de Frances knallharde og vanvittige historie.

AV ANDREAS ABILDGAARD

Stemningen er trykket i møtelokalet hos den franske sportsavisen L'Auto. Salget går tregt, og derfor har redaktør Henri Desgrange innkalt redaksjonen til krisemøte den 20. november 1902. L'Autos mål er å utkonkurrere sportsavisen Le Vélo, men rivalen selger flere aviser. Møtet i redaksjonen i Montmartre i Paris nærmer seg slutten da sykkeljournalisten Géo Lefèvre tar ordet.

Han foreslår å arrangere et sykkelritt som over flere etapper skal føre syklistene rundt til alle avkroker av Frankrike – et reklamestunt på to hjul. Ideen er banebrytende. Det finnes riktignok allerede sykkelritt, men ritt over flere dager avholdes på sykkelbaner, mens ritt på landevei avholdes på én dag.

Lefèvres forslag vil kombinere de to formene for sykkelritt.

«Hvorfor ikke?» svarer Henri Desgrange – Tour de France er født.

Løpet deles inn i seks etapper på 268-471 km, og 60 syklister ruller over startstreken 1. juli 1903.

Lengden betyr at rytterne sykler både dag og natt for å komme i mål, og etter hver etappe står leserne i kø for å få kjøpt et eksemplar av L'Auto så de kan lese resultatet. Tusenvis av tilskuere hyller rytterne idet de krysser målstreken i Paris den 19. juli.

Vinneren av etappen og sammenlagtvinneren er Maurice Garin, en tidligere skorsteinsfeier. Han mottar hele 6000 franc for sine anstrengelser – tre ganger en fransk arbeiders årslønn.

Løpet blir en enorm suksess for L'Auto. Opplaget på 20-25 000 er mer enn doblet, og en spesialutgave av avisen selger 130 000 eksemplarer. Dermed kjører L'Auto fra konkurrenten Le Vélo, som må legge ned driften året etter.

Alle med sykkel kunne stille til start

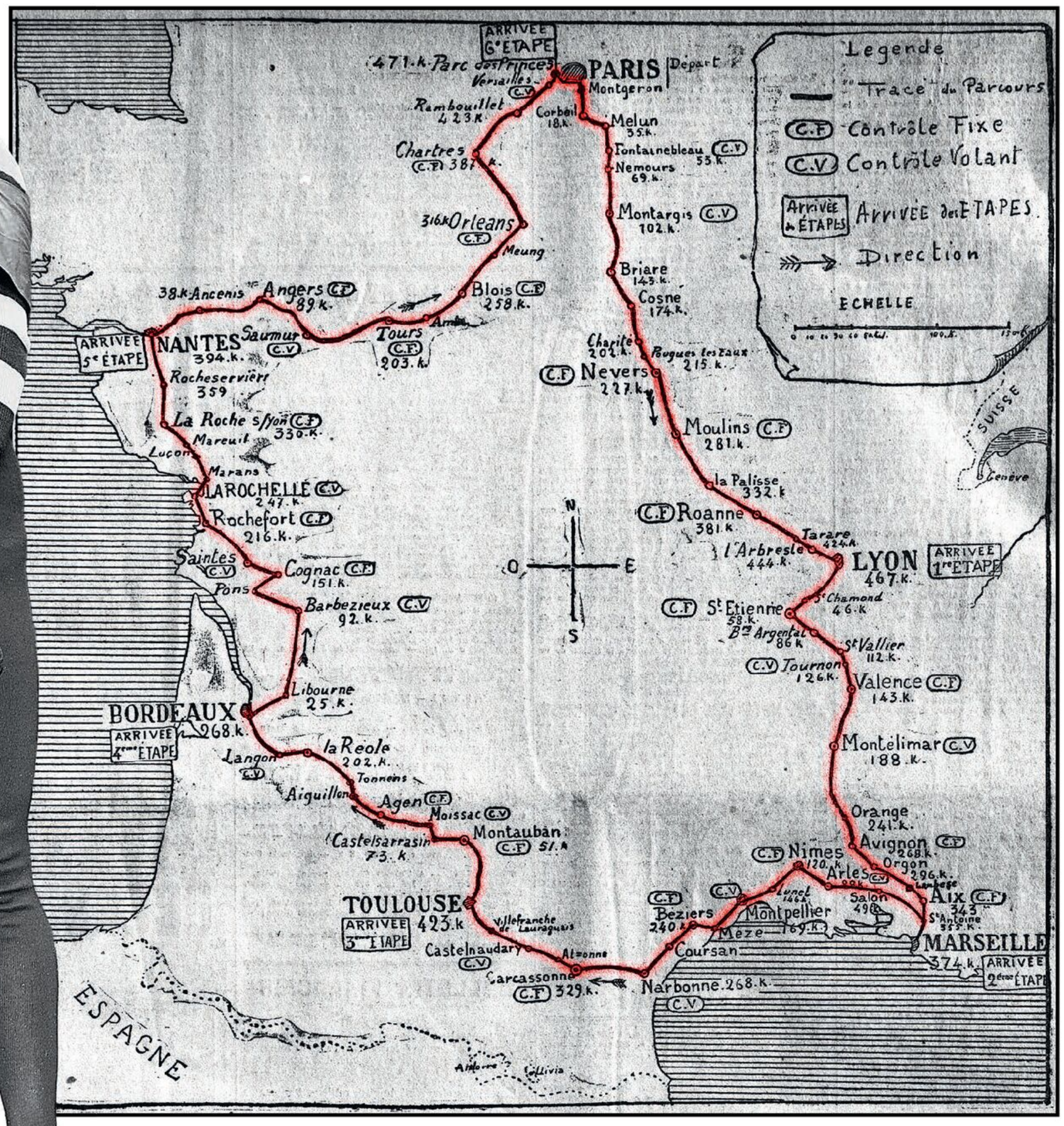
I de første årene var Tour de France åpent for alle, og hvert år stilte flere mosjonister til start. Mange av dem betraktet løpet som en ferietur hvor de fikk sett Frankrikes forskjellige regioner. En av sykkelturistene var den sveitsiske mureren Charles Martinet, som sa følgende etter å ha fullført løpet:

«Det er alltid godt å komme tilbake på jobb!»



Franskmannen Hippolyte Aucouturier – kjent under tilnavnet Le Terrible – tapte den første utgaven av Tour de France pga. magesmerter.

BRANGER/GETTY IMAGES



ROGER VIOLLET/GETTY IMAGES

Etappene i de første utgavene av Tour de France var mye lengre enn etappene er i dag, og rytterne måtte sykle gjennom natten for å komme i mål.

Løgn tilføyde fjell til løpet

I januar 1910 dro ruteplanleggeren Adolphe Steinès til Pyreneene for å undersøke om de kunne krysses på sykkel. På vei over et snødekt fjell falt han i en kløft, men ble reddet av et redningsmannskap. Morgenen etter sendte han et telegram til løpsleder Henri Desgrange:

«Har krysset Tourmalet til fots STOP Veien er farbar for kjøretøy STOP Ingen snø STOP».

I 1910 krysset syklistene Pyreneene for første gang, på sykler av stål som veide omtrent 15 kg – året etter ble Alpene tilføyd løypa.

BRANGER/GETTY IMAGES



Vinneren fikk kyss på kinnet

I mer enn 100 år var *podiedamene* et vanlig syn i Tour de France. Når vinneren av en etappe skulle hylles, fikk han kyss på kinnet av to attraktive, unge kvinner. Skikken ble endret i 2020. I dag flankeres rytterne på Tourens podier av en mann og en kvinne – og det tradisjonsrike kysset på kinnet er avskaffet til fordel for klappsalver.

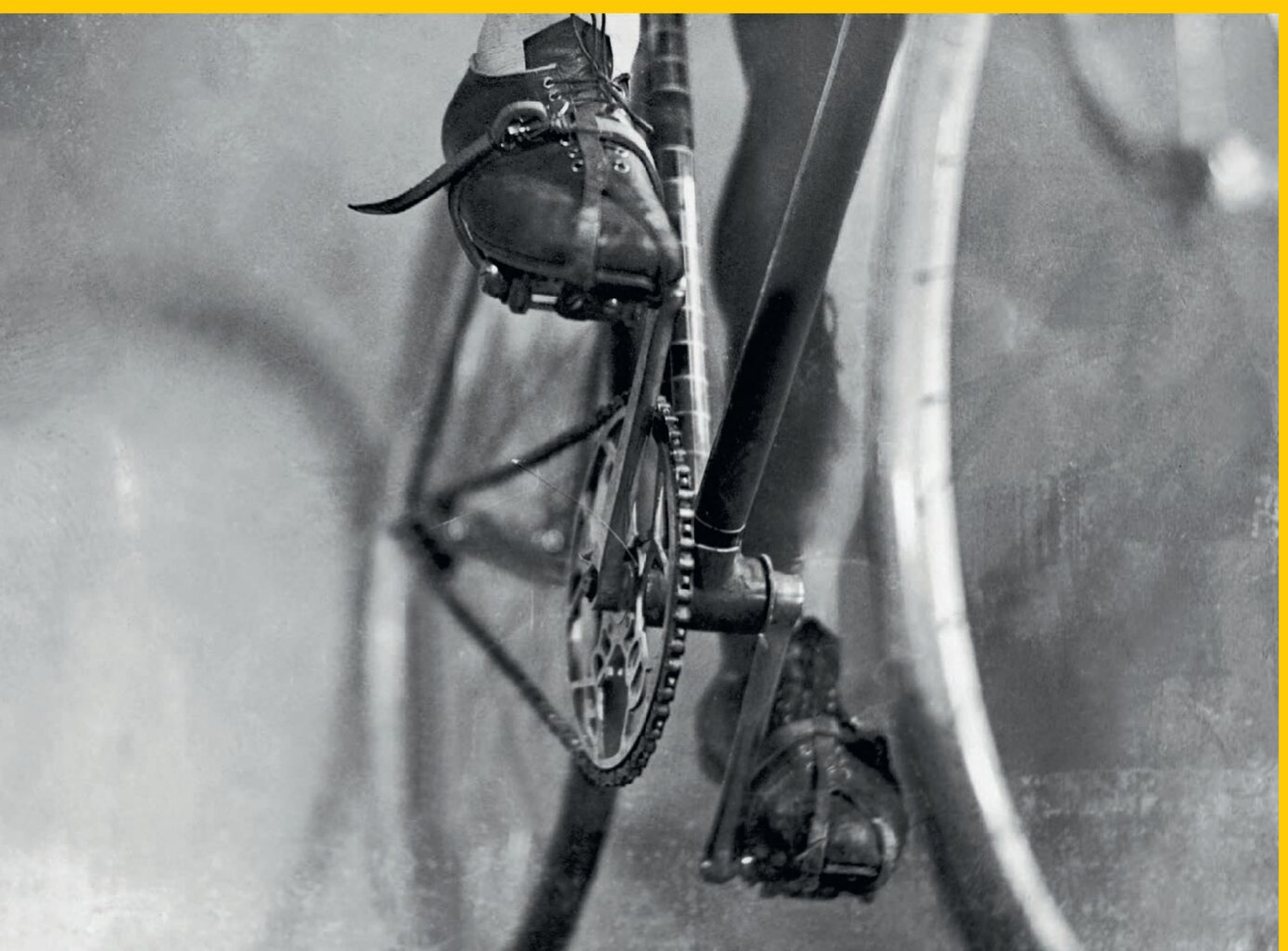
Podiedamene i Tour de France skulle være attraktive – og helst like høye. Her får vinneren av 1930-utgaven av rittet, André Leducq, kyss på kinnet etter seieren.

ROGER VIOLLET/GETTY IMAGES



I 1936 tok en fransk hæravdeling en pause under manøveren da Tour de France-feltet kom forbi.

KEYSTONE-FRANCE/GETTY IMAGES



Girskift var forbudt

Selv om det fantes gir til sykler da Tour de France startet i 1903, var den nye teknologien forbudt. Løpsdirektør Desgrange fryktet at muligheten for å skifte gir underveis ville gjøre løpet for lett. Han ønsket å se deltakerne kjempe og lide. Det var ikke før i 1937 at gir ble tillatt.

I mer enn tre tiår måtte rytterne i Tour de France klare seg uten gir på syklene sine.

KEYSTONE-FRANCE/GETTY IMAGES

Soldater la ned våpnene

Rytterne passerte Amiens i Nord-Frankrike på den første etappen av løpet i 1936. 18 år tidligere hadde byen vært rammen om et av de avgjørende slagene i 1. verdenskrig. Med hjelp fra de nyutviklede stridsvognene hadde de allierte vunnet en seier ved Amiens som ble begynnelsen på slutten for det tyske keiserriket.



Kuer vant posisjonskampen

I motsetning til mange andre idretter foregår sykling ute i den virkelige verden – og det er umulig å skjerme syklistene helt fra omgivelsene. For eksempel forstår ikke dyr meningen med et sykkelritt: I 1929 hadde en flokk kuer plassert seg midt i veien da feltet skulle passere. Syklistene måtte ut i grøfta for å unngå drøvtyggerne.

Gjennom årene har hunder, kyr og sauer forvillet seg inn på ruten og skapt problemer for rytterne.

KEYSTONE-FRANCE/GETTY IMAGES

Kollisjon endte med dødsfall

Løpet i 1958 endte på en sykkelbane i Paris. Banens 70 år gamle vaktmester, Constant Wouters, var irritert over at fotografene sto for nær rytterne. I et forsøk på å jage bort de mest ivrige, tråkket han selv ut på banen, der han ble påkjørt av franske André Darrigade. Wouters ble kjørt til sykehus, men døde senere av skadene.

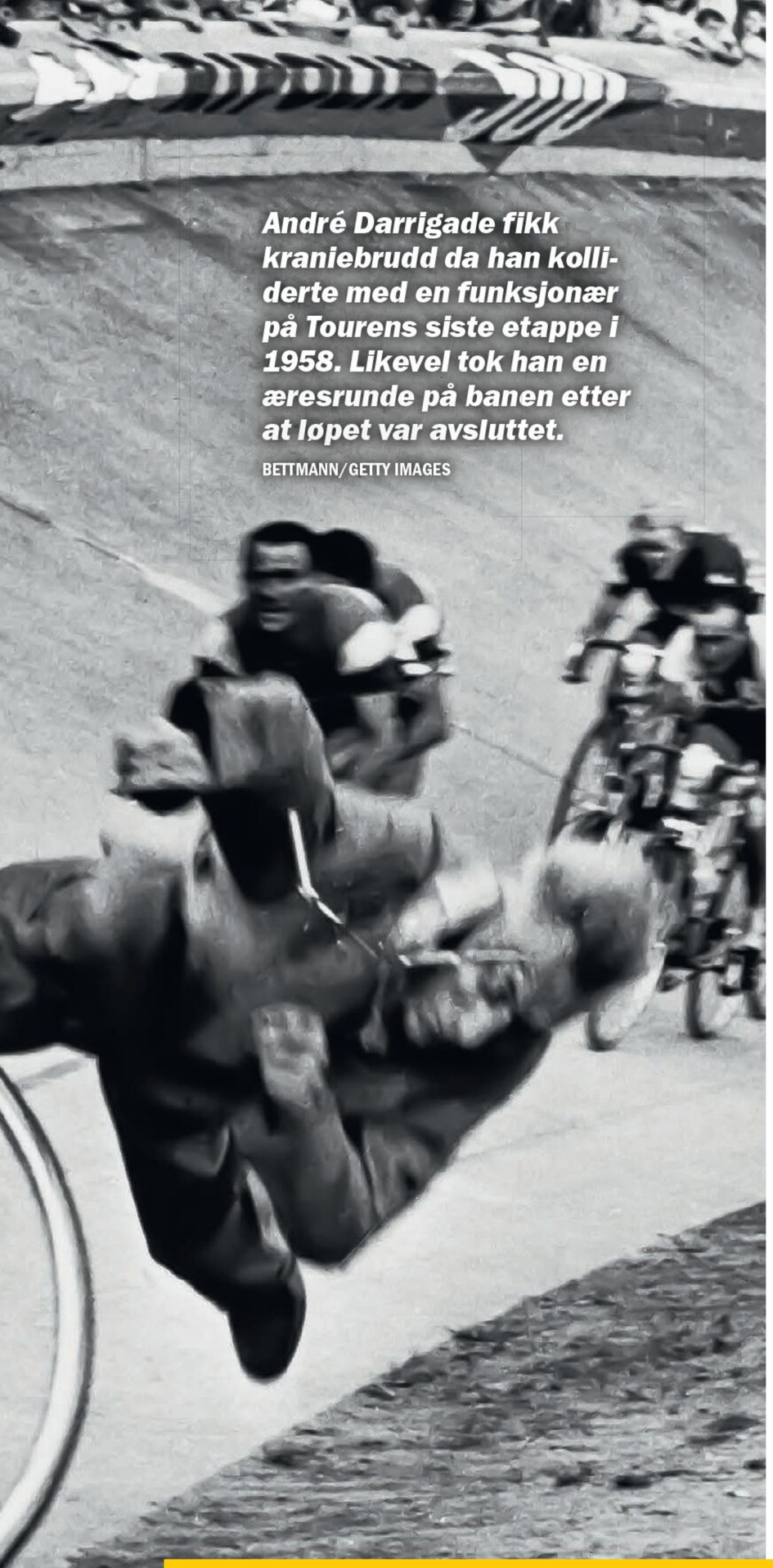
Veiene sto under vann

I 1936 oversvømmet kraftig nedbør løpets første etappe, men regnet stoppet ikke rytterne. Verre sto det til med løpsdirektør Desgrange. Han var etter hvert blitt 71 år gammel og hadde nettopp gjennomgått en prostataoperasjon. Derfor satt han på en haug med puter i følgebilen. Etter to dager på ujevne franske veier måtte han trekke seg som løpsdirektør pga. smertene.

I 1936 endte den regnfulle førsteetappen fra Paris til Lille med at en sveitser for første gang noensinne tok førsteplassen i Tour de France.

ULLSTEIN BILD DTL./GETTY IMAGES





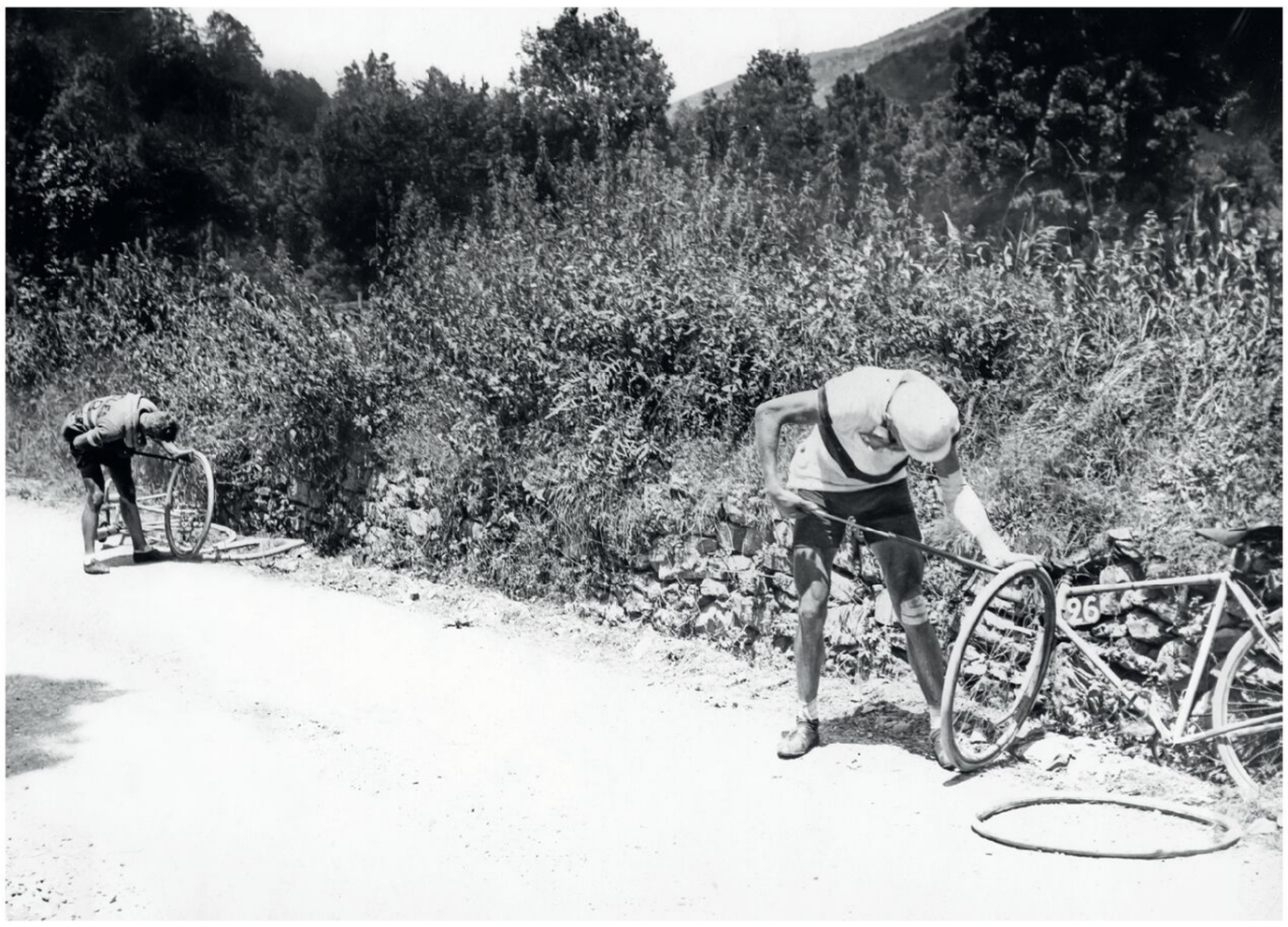
André Darrigade fikk kraniebrudd da han kolliderte med en funksjonær på Tourens siste etappe i 1958. Likevel tok han en æresrunde på banen etter at løpet var avsluttet.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Rytterne pumpet løs

I Tourens første år måtte rytterne ta seg av punkteringer selv, akkurat som de sto for alle andre reparasjoner. Eugène Christophe ledet løpet i 1913 da forgaffelen hans knakk. Han bar resolutt sykkelen sin hele 10 km til nærmeste smie, der han reparerte den etter instruksjoner fra smeden. Uhellet kostet ham seieren.

«Jeg gråt av sinne», fortalte Christophe senere.



ULLSTEIN BILD DTL./GETTY IMAGES

I dag skifter en mekaniker et punktert hjul på sekunder. I gamle dager tok det sin tid, for rytterne måtte selv fikse alle defekter.

Dopingskandale førte til streik

I 1998 ble en assistent på det franske sykkellaget Festina arrestert med dopingmidler i bilen sin. Festina ble kastet ut av løpet, og politiet gjennomførte razziaer på lagenes hoteller. Rytterne følte seg utsatt for hets og streiket på to etapper.

«Vi er lei av å bli behandlet som kveg», proklamerte den franske stjernerytteren Laurent Jalabert og trakk seg fra løpet.



Under Festina-skandalen i 1998 viste rytterne sin misnøye i en sitt-ned-streik, og mange av dem valgte å trekke seg. Bare 96 av 189 ryttere fullførte løpet.

BONGARTS/GETTY IMAGES



Stempelet, som holdes frem til høyre, har nøyaktig samme motiv som en del av den berømte Sutton Hoo-hjelmen fra England.

THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM (CC BY-NC-SA 4.0 LICENS) & JOHN FHÆR ENGEDAL NISSEN/NATIONALMUSEET

Stempel knytter Sutton Hoo-hjelmen til Danmark

Området nord for Stockholm har vært utpekt som stedet der Englands berømte Sutton Hoo-hjelm ble laget. Men nå tyder et nytt funn på at hjelmen faktisk stammer fra et annet skandinavisk land.

AV MARIA APPEL

I 2023 var historikeren Jan Hjort ute med metalldetektoren sin på et jorde på Tåsinge i Sydfynske Øhav. Han var på jakt etter spennende gjenstander fra fortiden, og det var da også det han fant.

Etter at metalldetektoren hadde gitt lyd fra seg, gravde han opp en gjenstand som bare måler 4,5 cm i bredden. Til tross for den beskjedne størrelsen kan den ha stor betydning for vår forståelse av maktbalansen i Nord-Europa på 600-tallet.

Funnet er en patrise, et stempel som ble brukt til å lage et mønster i en tynn sølv- eller gullplate som kunne festes på en hjelm.

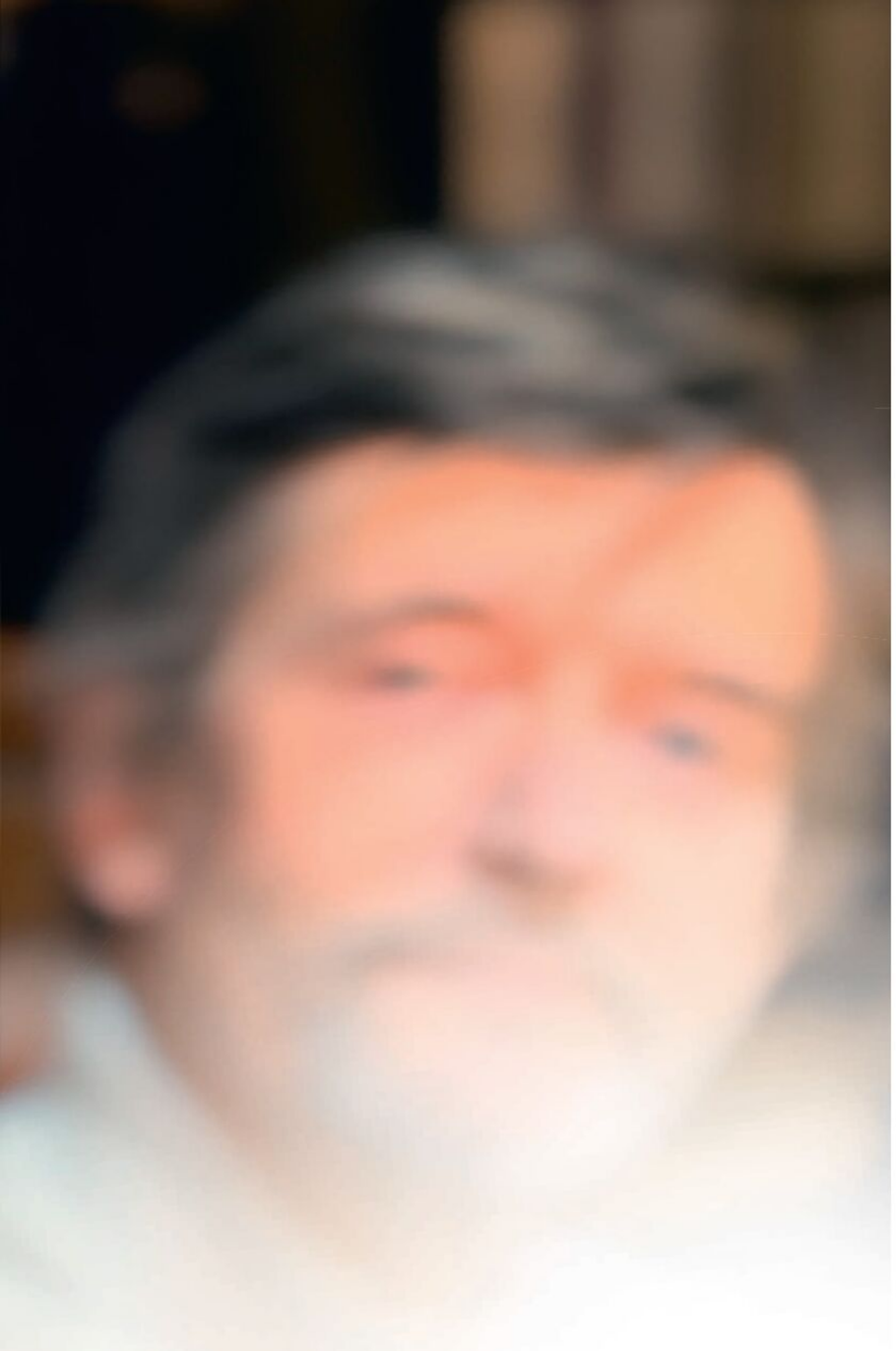
Og det er nettopp motivet på patrisen som stjeler oppmerksomheten. For det ligner til forveksling på en del av den berømte Sutton Hoo-hjelmen, som regnes som et av Storbritannias viktigste funn fra jernalderen, og som iblant omtales som «den britiske Tutankhamon».

Hjelmen er en av en rekke gjenstander som ble lagt i jorden som gravgods i det sør-



Foto fra utgravningen av Sutton Hoo i 1939. De arkeologiske funnene minner om andre funn fra Sverige, og eksperter har derfor pekt på sterke bånd mellom de to landene.

THE BRITISH MUSEUM



Detaljer i motivene er helt like

Patrisen fra Tåsinge er laget av bronse. Et tynt lag metall ble lagt over patrisen og banket ned i mønsteret, som dermed ble overført til metallet.



Patrisen fra Tåsinge
Det er slående likheter mellom patrisen og Sutton Hoo-hjelmen, særlig den ridende krigeren og mannen som ligger under hesten. Motivet er streket opp så det blir tydeligere.



Sutton Hoo-hjelmen
Linjene ved rytterens fot er for eksempel like på hjelm og patrise, og kanten på rytterens skjold er også lik. Begge detaljer er fraværende på de svenske funnene.

MADS LOU BENDTSEN, NATIONALMUSEET & THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM

østlige England på begynnelsen av 600-tallet.

Gravstedet er kjent som Sutton Hoo og består av flere store hauger. I to av dem er det funnet skipsgraver, som var en vanlig gravskikk for datidens øverste elite, der de døde ble stedt til hvile i en båt eller et skip.

Skipsgraver blir gjerne forbundet med Skandinavia, der vikingene og deres forfedre ofte ble gravlagt i skip. Men de er også kjent fra mange andre steder dit vikingene reiste, som Storbritannia, Frankrike og Russland. Foruten hjelmen ble det blant annet funnet et gulldekorert sverd, skjold, ringbrynje, spyd og septer.

Alt det kostbare gravgodset har fått historikerne til å anta at den gravlagte må ha vært en person fra den angelsaksiske kongeslekten i East Anglia, mest sannsynlig kong Rædwald, som døde i 624 e.Kr.

Det har lenge vært spekulert i om kongen hadde en eller annen form for tilknytning til områdene i dagens Skandinavia.

Utrolige likheter mellom funnene

Da Sutton Hoo ble gravd ut i 1939, begynte arkeologene å sammenligne med de svenske skipsgravene.

Frem til nå har den vanligste teorien om hjelmen vært at den kom fra Uppland nord for Stockholm. Det skyldes at man har funnet lignende motiver på hjelmer i området.

Selv om motivet er det samme som på funn fra Sverige, ligner det stilistisk sett ikke så mye som Tåsinge-patrisen.

Det sier Peter Pentz, museumsinspektør ved Nationalmuseet, til HISTORIE. For eksempel har avbildningen av krigerne på de svenske hjelmene et villsvin og en rovfugl på motivet, noe som ikke forekommer på verken Sutton Hoo-hjelmen eller Tåsinge-patrisen.

«Jeg vil være freidig nok til å påstå at den patrisen vi har funnet, kommer fra et verkstedsmiljø som også har produsert Sutton Hoo-hjelmen» sier Peter Pentz. Arkeologen innrømmer at det kan tenkes andre forklaringer på likheten mellom motivene.

For eksempel kunne patrisen ha blitt kjøpt på et marked i London og deretter tatt med på ferie til Tåsinge. En annen mulighet er at kunstnerne har kopiert fra hverandre.



THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM

Eksperter har satt sammen Sutton Hoo-hjelmen, som var i løse deler.

Skatten fra Sutton Hoo: Skann QR-koden og se funnene som amatørarkeolog Basil Brown gjorde ved Ipswich i Øst-England i 1936.

Men siden motivet er så sjeldent, er det lite sannsynlig at disse forklaringene holder mål.

Danmark kan ha vært et maktsentrum

Teorien om den svenske forbindelsen fikk straks historikerne til å diskutere familieforbindelser mellom East Anglia og Uppland tilbake på 1930-tallet.

Men det nye funnet tyder på at forbindelsen lå nærmere England – i Danmark.

Danmark har i mange år vært undervurdert som en sterk makt på 500- og 600-tallet, spesielt fordi man ikke har funnet spor etter imponerende skipsgraver med sverd, skjold og hjelmer i samme omfang som i Sverige.

Men på 1990-tallet begynte arkeologer å antyde en mulig forklaring.

De mener at grunnen til at det ikke er funnet store skipsgraver i Danmark, er at landet var et svært stabilt samfunn med en sterk makt. Derfor hadde ikke makthaverne behov for stort anlagte graver som kunne understreke deres makt overfor både befolkningen og eventuelle fiender.

Teorien går ut på at Danmark var et maktsentrum i Nord-Europa i denne perioden og hadde et kulturelt fellesskap med bl.a. East Anglia og området rundt Stockholm. Men i Danmark var det ikke behov for storstilte maktdemonstrasjoner som skipsgraver på samme måte som det var lenger unna det stabile sentrum.

«Funnet av patrisen stiller seg klart på den ene siden av den vitenskapelige diskusjonen og underbygger at Danmark var et maktsentrum.»

Festningen Magdala var oppkalt etter Maria Magdalenas fødested i Midtøsten. I 1868 sendte britene en hær for å erobre borgen i det afrikanske landet Abessinia.

HISTORICAL IMAGE COLLECTION BY BILDAGENTUR-ONLINE/ALAMY/IMAGESELECT

Gisseldrama i Abessinia



Flertallet av ekspedisjonens soldater – 9050 mann – var fra India, mens 4038 var av britisk opprinnelse.

MECHANICAL CURATOR COLLECTION/WIKIMEDIA COMMONS

13 000 soldater må storme en avsides-liggende fjelltopp

I 1868 holder keiseren av Abessinia britiske diplomater som gisler i festningen Magdala på toppen av et ufremkommelig fjell 640 kilometer fra kysten. En dristig redningsaksjon skal bringe fangene hjem i live.

AV POUL SIERSBÆK & ANDREAS ABILDGAARD

En varm novemberdag i 1867 strømmer lokalbefolkningen til havnen i Bombay, en av de viktigste byene i den britiske kolonien India. Nysgjerrige stimler de sammen for å overvære et merkelig syn. Eksporten av sauer, geiter og esler har de alle vært vitne til før, men lastingen av 44 elefanter er noe helt spesielt.

Støyen fra skipenes dampmaskiner blander seg med sjømennenes stemmer mens dyrene – som brøler av frykt og slår med snabelen – blir løftet om bord med tunge lenker.

En østerriksk militærlege i britisk tjeneste, Joseph Bechtinger, står fascinert på kaien:

«For et skuespill! Disse intelligente dyrene oppførte seg som vannskye barn som man vil dyppe i vann.»

Elefantene er fordelt på 280 transportskip, og sammen med titusenvis av kameler, muldyr, okser og hester – i tillegg til 13 000 soldater, 50 000 håndverkere, eseldrivere, kokker og andre arbeidere – skal de seile fra India til Afrika.

Her skal de delta i en dristig redningsaksjon. Keiser Tewodros 2. av Abessinia (dagens Etiopia) har tatt britiske diplomater som gisler, og de må bringes trygt hjem. Ekspedisjonen ledes av general Robert Napier, som er kjent for sin oversikt og besluttsomhet.

På kaien inspiserer han soldatene og forsikrer seg om at alt blir lastet på riktig måte. Napier er dypt konsentrert – ansvaret for å redde de britiske gislene hviler tungt på generalens skuldre. Hvis oppdraget mislykkes, er hans landsmenn fortapt.

Keiser samler sitt land

På begynnelsen av 1800-tallet var Abessinia et land i krise. Sentralmakten i det kristne riket hadde i praksis kollapset, og lokale fyrster kjempet mot hverandre og mot landets muslimske grupperinger om kontrollen over riket.

Midt i dette kaoset kom en gutt ved navn Kassa til verden i 1818. Foreldrene sendte ham til et kloster, men da det ble ødelagt av en krigsherre, flyktet Kassa til onkelen sin, som lærte ham teologi og kampkunst. Da Kassa var 20 år gammel, var han en fryktet og respektert kriger.

Han samlet en hær rundt seg og levde av plyndring. Kassa skapte så mye uro at landets mektigste mann, prins Ali 2., i 1845 tilbød ham å bli gift med datteren sin for å få fred. Hun var en stor skjønnhet, og Kassa falt pladask for henne.

Men ekteskapet skapte ikke noen harmonisk familie. Svigerfar og svigersønn kjempet mot hverandre, og Kassa gikk seirende ut av familiefeiden. I 1855 ble han kronet som Abessinias keiser. For å oppfylle en profeti om at en mann ved navn Tewodros skulle føre landet til storhet, tok Kassa navnet Tewodros 2. som keiser.

Diplomatiet slår feil

Europeiske land sendte diplomater til den nye keiserens hoff i byen Debre Tabor i det nordlige Abessinia, og Tewodros imponerte. Den britiske konsulen, Walter C. Plowden, beskrev keiseren i et brev:

«Han er sjenerøs til overmål og fri for all villskap. Han hilser på selv den laveste av sine undersåtter med høflighet. Men hvis hans sinne vekkes, skjelver alle.»

Keiserens elskede kone døde av sykdom i 1858, og to år senere ble konsul Plowden – som Tewodros hadde utviklet et nært vennskap med – spiddet av opprørere. Dødsfallene tok hardt på Tewodros, og for å lindre sorgen slo han seg på flasken. Alkoholen gjorde keiseren ubalansert – og politisk utilregnelig.

I et brev til dronning Victoria ba Tewodros om britiske våpen og en militærallianse. Etter mer enn ett år hadde keiseren ennå ikke fått svar, og 4. januar 1864 fikk han derfor den nye britiske konsulen i landet, kaptein Charles Duncan Cameron, fengslet.

Cameron ble plassert i borgen Magdala, som lå på et fjell nesten 300 kilometer fra Debre Tabor. Der var det allerede tusenvis av abessinere og 60 europeiske fanger – for det meste misjonærer og kjøpmenn som hadde vakt keiserens vrede. Regjeringen i London svarte med å sende en ny diplomat til Debre Tabor med 500 musketter. Våpnene skulle blidgjøre keiseren og sikre Camerons løslatelse, men Tewodros ▶

Robert Napier var en rutinert herre

Han var sønn av en major i den britiske hæren og ble født i 1810 på Sri Lanka. Etter utdannelse hos de britiske ingeniørstyrkene i England vendte han 18 år gammel tilbake til India for å fortsette karrieren.

1845–1849
Ilddåp - kommer i kamp mot sekt

Som ung kaptein deltar Napier i en krig mot de indiske *sikhene* – en religiøs sekt i Punjab-provinsen som ønsker uavhengighet fra det britiske styret. Han blir alvorlig såret flere ganger, men kommer seg og blir forfremmet – først til major og senere til oberstløytnant.

1857–1858
Overtallig hær blir beseiret

Napier, som har blitt general og øverstkommanderende for det britiske ingeniørkorpset i Bombay (nå Mumbai), spiller en avgjørende rolle i nedkjempelsen av sepoy-opprøret, som består av muslimske og hinduistiske soldater. Med 700 mann nedkjemper han 12 000 opprørere under et slag om militærbasen i Morar.

1860
Kuler etterlater seg spor

Under opiumskrigene, da Storbritannia og Frankrike vil tvinge Kina til å åpne seg for handel og diplomati, er Napier som øverstkommanderende med på å lede erobringen av Beijing. Etter kampene finner Napier seks kulehull i uniformen sin og i utstyret sitt.

1865–1867
Skrivebordsgeneral skal i felten

Napier blir utnevnt til generalguvernør i Bombay, der han forbedrer infrastruktur og administrasjon. Han savner imidlertid livet i felten og gleder seg stort da han får i oppgave å befri de britiske gislene i Abessinia.



Robert Napier befant seg i India da han fikk i oppdrag av den britiske regjeringen i London å befri de britiske fangene i Afrika.

UNITED ARCHIVES/IMAGESELECT

Ingeniørkunst hjalp de britiske styrkene

Ekspedisjonen til Magdala ble gjort mulig av den britiske hærens ingeniørkorps i India, ledet av Robert Napier. Ingeniørenes oppgave var å sørge for at hæren kom frem før regntiden satte inn.



Da Abessinias Tewodros 2. tok britiske diplomater som gisler, stablet britene en spektakulær redningsaksjon på beina.

Rødehavet

1 Havneanlegg bygges på stranden

I oktober 1867 anlegger de første britiske styrkene fortøyningsplasser og moloer ved landsbyen Zula, som ligger i en bukt på østkysten av Abessinia (dagens Eritrea). Snart vokser det opp en by med hytter, telt, lagerbygninger, basar og feltsykehus.

2 Saltvann blir til drikkevann

Ingeniører konstruerer kondenseringsanlegg på skip og på land. Anleggene kan omdanne sjøvann til drikkevann ved å varme opp saltvannet til damp, som avkjøles (kondenseres) til ferskvann, mens saltet blir igjen. Drikkevannet ledes i rør til store tanker i Zula. Senere, i fjellene, må vannet imidlertid hentes fra lokale brønner.

3 Jernbane sikrer hurtig transport

En 23 kilometer lang jernbane anlegges, og lokomotiver og vogner er brakt med fra India. Jernbanen forbinder havnen i Zula med den britiske basen i Komayloo ved foten av innlandsfjellene. Her samles soldater, dyr og materiell som forberedelse til ekspedisjonen.

Zula

4 Hurtig kommunikasjon med telegraf

På vei opp i fjellene oppretter britene midlertidige forsyningsbaser, som kontinuerlig blir forsynt med fersk proviant som blir sendt videre til soldatene på vei til Magdala. For å lette kommunikasjonen med den nybygde havnebyen legger ingeniørsoldatene 150 km med telegraflinjer. Det vanskelige terrenget gjør imidlertid at all kommunikasjon de siste 500 kilometerne må skje med kurer.

5 Sikre veier anlegges i høyden

Ingeniørsoldater rydder ruten til Magdala og bygger veier og broer slik at muldyr, hester, kameler, elefanter og soldater kan komme seg gjennom det bratte og steinete landskapet, som mange steder krysses av elver.



THE ILLUSTRATED LONDON NEWS/WIKIMEDIA COMMONS

Magdala

Britene brakte med seg elefanter fra India for å bære ekspedisjonens artilleri. Fem av de store dyrene døde underveis.

6 Rakettbatterier knuser fienden

Etter å ha tilbakelagt 640 km siden 25. januar 1868 når ekspedisjonen Magdala 11. april. Ved hjelp av hurtigskytende rakettbatterier og bakladegeværer erobrer britene Tewodros 2.s festning og befrir de tilfangetatte gislene.

SHUTTERSTOCK

▶ fengslet også den nye utsendingen. Saken skapte ramaskrik i Storbritannia, og den 13. august 1867 besluttet regjeringen å sende en militær ekspedisjon for å befri fangene.

Ekspedisjon tar form

Parlamentet utnevnte den 57 år gamle general Robert Napier til å lede ekspedisjonen. Napier var øverstkommanderende i den indiske byen Bombay (nå Mumbai) – og en mester i logistikk. Generalens nærmeste underordnede, kaptein Henry M. Hozier, skrev i en rapport

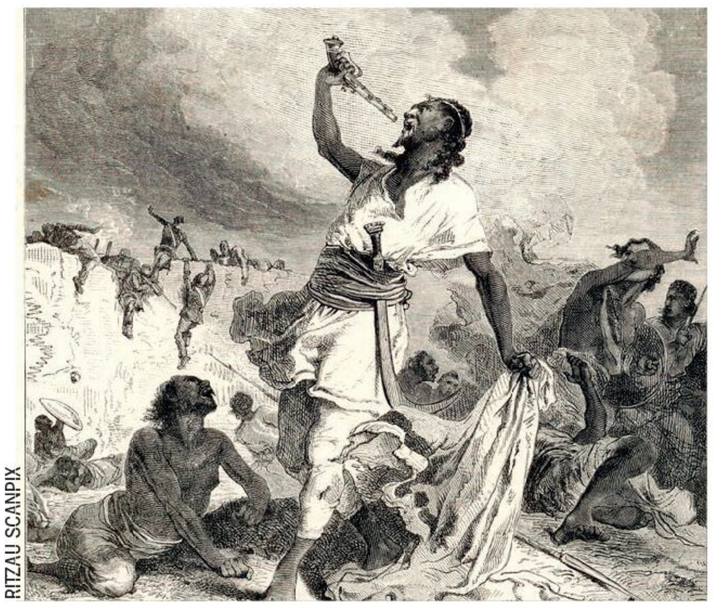
«England tok det riktige valget.»

Napier satte umiddelbart i gang med planleggingen. Han anslo at det var behov for rundt 13 000 soldater. I tillegg kom 34 000 pakkdyr – kameler, muldyr, hester, okser og elefanter – til å frakte forsyninger og våpen. Oppdraget krevde også tusenvis av sivile som blant annet skulle ta seg av dyr, mat og medisinsk behandling.

I tillegg fikk militære observatører, arkeologer og journalister lov til å reise med – deriblant den senere så berømte oppdagelsesreisende Henry Morton Stanley. Napier visste at den omfattende ekspedisjonen måtte være over før regntiden i juni året etter, så det var ingen tid å miste.

Hæren anlegger havneby

De første ingeniørstyrkene ankom Abessinia i oktober 1867. De valgte den åpne kysten ved landsbyen Zula i dagens Eritrea som base – omtrent 640 kilometer fra Magdala. I løpet av noen få måneder bygget britene en havneby med lagerbygninger, basar og sykehus. Mens en



RITZAU SCANPIX

Tewodros 2. begikk selvmord med en pistol som han hadde fått i gave av dronning Victoria.

fortropp lette etter den beste ruten opp i fjellene, ble det satt opp avsaltingsanlegg for å gjøre sjøvann om til drikkevann. Napier selv ankom kort tid etter nyttår, og med seg hadde han den østerrikske militærlegen Joseph Bechtinger, som beskrev ankomsten:

«200 skip lå majestetisk forankret på reden, men det som imponerte meg mest, var antallet dyr som ble losset, og antallet båter som seilte frem og tilbake.»

Fra kysten hadde britene bygget en jernbane som skulle frakte hæren og tusenvis av sivile gjennom den brennhete ørkenen til en nybygget britisk base i nærheten av landsbyen Komayloo ved foten av fjellene.

Basen fungerte som depot og samlingssted for dyr og personell før den strabasiøse marsjen til Magdala.



Etter kampen om Magdala dokumenterte britene seieren sin ved å ta et bilde foran festningsporten.

PICTURES FROM HISTORY/CPA MEDIA PTE LTD /ALAMY/IMAGESELECT

Napiers soldater plyndret Magdala-festningen for alt av verdi – blant annet et keiserlig skjold med påmontert løvemanke.

THE TRUSTEES OF THE BRITISH MUSEUM

Ingeniører går på overtid

Den 25. januar 1868 begynte Napier marsjen til Magdala. Etter at ekspedisjonen hadde forlatt de komfortable togvognene i Komayloo, gikk ferden gjennom høye pass i fjellene i Abessinia.

Hæren besto av ingeniørsoldater, infanteri, kavaleri og artilleri som ble trukket av de medbrakte elefantene. I tillegg var det pakkdyr med bagasje, telt, ammunisjon og proviant. Konvoien sneglet seg frem i det ulendte terrenget, der bratte stier og avgrunnsdype kløfter måtte forseres i over 2000 meters høyde. Ofte var veien sperret av steinblokker eller elver, noe som gjorde det umulig å fortsette. En journalist fra London-avisen The Times skrev: «Fjellene i landet reiste seg som et opprørt hav i alle retninger.»

Ingeniørsoldatene måtte jobbe i dagevis med å rydde veier og bygge broer før hæren kunne fortsette. Underveis inngikk Napier avtaler med lokale krigsherrer som lovte å ikke angripe britene i bytte mot sølvpenger. Avtalen gikk begge veier, skrev kaptein Hozier:

«Disiplinen i hæren var streng. Ingen plyndring skulle finne sted.»

Likene hoper seg opp

Forsyningene og drikkevannet svant raskt inn, og det var langt mellom brønnene i fjellene. Det ble ikke bedre av at solen stekte på dagtid, mens temperaturen om natten sank til under frysepunktet. Frykten for fiendtlige angrep skapte også en anspent atmosfære, skrev Hozier:

«Tewodros' folk var kjent for å angripe i smug i mørket. Derfor var det påbudt å lyse opp teltleirene med fakler og bål.»

Halvveis til Magdala tilbakela ekspedisjonen bare 13 km om dagen. For å øke tempoet og spare på mat og drikke sendte Napier en stor del av mannskapet og de utmattede dyrene tilbake sammen med de syke i hæren. Rundt 15 000 av de 35 000 medbrakte dyrene døde av sult og utmattelse – og dette gjorde inntrykk på østerrikeren Bechtinger:

«Likene av kameler, okser, esler og muldyr som hadde bukket under for sult og anstrengelse lå i forferdelige mengder overalt og hilste hyener og sjakaler velkommen. Stanken av forråtnelse var forferdelig.»

Britene havner i blodig kamp

Etter mer enn to måneders marsj var britene 9. april 1868 bare noen få kilometer fra Magdala-festningen, som lå på et platå i 2800 meters høyde – omgitt av tre åsrygger. Terrenget i nærheten av festningen var ryddet og lettere å forsere, noterte Napier i en rapport: «Tewodros' menn hadde banet vei for oss.»

Gjennom kikkerten sin observerte keiseren av Abessinia fra en av åskammene at britene

hadde slått leir. Han hadde reist til Magdala for personlig å være vitne til at hæren hans knuste inntrengerne. Klokken 16 neste dag strømmet 6500 abessinske krigere bevæpnet med sverd, spyd og forladegeværer ned fra åskammene mens keiserens kanoner begynte å skyte. De første kulene fra kanonene falt like ved Napiers stab, og generalen måtte søke ly bak et klippefremspring sammen med sine offiserer.

Tewodros' artilleri var imidlertid unøyaktig, og britene gikk raskt i kampformasjon. Deres svar var dødelig. Løytnant Ferdinand von Stumm, en prøyssisk militærobservatør, skrev i sine memoarer:

«Da den tunge britiske geværilden begynte, hvislet rakettene i en bue over hodet på oss og skapte panikk blant Tewodros' menn.»

Etter kampen lå 800 døde abessiniere igjen på slagmarken, mens britene mistet bare to soldater. Morgenen etter inspiserte kaptein Hozier slagmarken: «Blodsporene viste hvordan de sårede hadde brukt sine siste krefter på å krype tilbake til festningen for å overleve eller dø i en tilfeldig busk.»

Kongelig gave blir avvist

Tewodros innså sitt nederlag. I håp om å oppnå frihet løslot keiseren alle gislene den 12. april – og som en utstrakt olivengren sendte han 1000 kyr og 500 sauer. Napier returnerte dyrene. Avvisningen var et tydelig signal: Britene ville ikke la Tewodros slippe ustraffet unna.

Mentalt nedbrutt satte keiseren de fleste av sine soldater fri tidlig neste morgen for selv å vente på britene sammen med sine mest lojale menn. Angrepet på Magdala-festningen begynte. Løytnant Stumm var med på fremrykningen:

«For første gang så jeg Magdala ligge foran oss som et gigantisk ørnereir.»

Da de nærmet seg, sprang ti ryttere frem mot Napier og soldatene hans. Forrest var en mann kledd i hvit kjortel og løveskinn, med rifle, spyd og sverd.

«Det var Tewodros selv, som ga sin siste oppvisning», skrev Stumm.

I en støvsky hevet keiseren sin sabel, mens mennene hans skjøt opp i luften med geværene sine, og deretter galopperte de alle tilbake mot festningen.

Soldatene stormer Magdala

I flere timer falt granater over Magdala før det britiske infanteriet rykket frem. Porten var imidlertid tungt bevoktet, og angrepet gikk i stå.

Heldigvis for britene fant den irske soldaten James Bergin – en stor og kraftig mann – en ubevoktet del av festningsmuren. Han plasserte en av de andre soldatene, iren Michael Magner, på skuldrene sine og dyttet ham opp på muren med geværkolben. Mens Magner skjøt på de overraskede abessinske soldatene som forsvarte porten, klatret resten av regimentet over muren. I borggården ble Union Jack plantet mens britene trengte inn i festningens indre, der de siste 250 abessinske krigerne la ned våpnene.

Tewodros 2. hadde skutt seg selv. Løytnant Stumm så den døde keiseren med egne øyne:

«Et merkelig smil hadde stivnet i hans unge og vakre ansikt.»

Mens keiseren ble begravet, plyndret britene Magdala. 15 elefanter og 200 muldyr fraktet bort byttet. Til slutt ga Napier ordre om at festningen skulle ødelegges, og 21. april begynte hjemreisen.

Tilbake i London i juli ble Napier og hans menn mottatt med en militærparade, og generalen selv fikk audiens hos dronning Victoria.

Den spektakulære redningsekspedisjonen var en braksuksess, men The Illustrated London News var likevel nøktern i sin omtale: «Den militære ekspedisjonen til Abessinia, som var så omhyggelig organisert, er vellykket avsluttet.»

Etterskrift:

Soldatene James Bergin og Michael Magner var de eneste soldatene som ble tildelt Victoriakorset for sin tapperhet. Napier ble adlet og hedret som baron Napier av Magdala. Han døde av influensa i 1890 og fikk en statsmannsbegravelse i St Paul's Cathedral i London.

Etter sin militære karriere fikk kaptein Henry M. Hozier en prestisjefylt stilling i forsikringsselskapet Lloyd's og ble svigerfar til Winston Churchill.

Før hjemreisen ga britene våpen til en kristen krigsherre. Han seiret i den påfølgende borgerkrigen og ble keiser under navnet Johannes 4. (1872-1889).

LES MER OM EKSPEDISJONEN TIL ABESSINIA

● Capt. Henry M. Hozier: **The British Expedition To Abyssinia**, Naval and Military Press, 2009 ● Volker Matthies: **The Siege of Magdala: The British Empire Against the Emperor of Ethiopia**, Markus Wiener Publishers, 2011

Gisler ble befridd med list

Mange gisselsituasjoner ender i et blodbad når myndighetene setter hardt mot hardt. Men det finnes også eksempler på at kreativ tenkning og bedrag kan lure gisseltakerne.



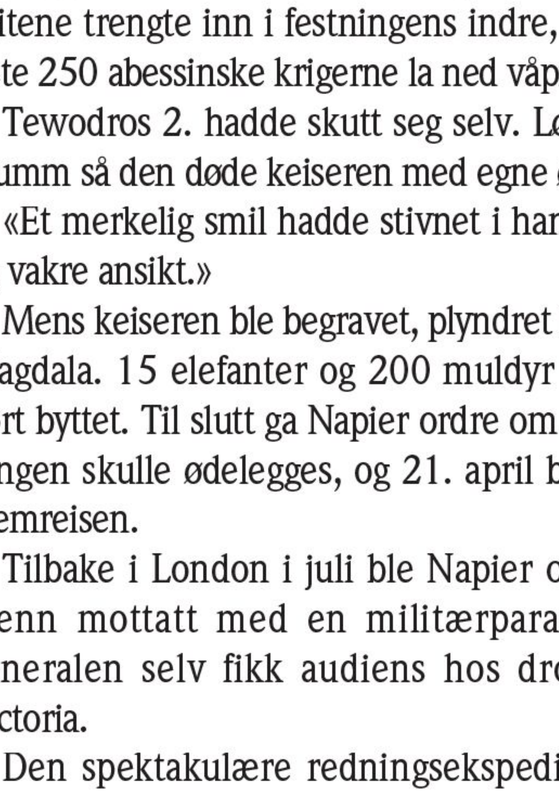
IDF SPOKESPERSON'S UNIT/WIKIMEDIA COMMONS

Mercedes-kopi overrumplet terrorister

I 1976 kapret den palestinske terrorgruppen PFLP et fly med jødiske passasjerer og fløy til Entebbe i Idi Amins Uganda. Kaprerne krevde at Israel skulle løslate flere fengslede arabere. Israelske spesialstyrker landet på flyplassen med en kopi av Idi Amins Mercedes og kom dermed nær nok flyet til å storme det. 102 gisler ble reddet, 3 døde.

Falskt filmteam jukset seg ut

Da demonstranter okkuperte den amerikanske ambassaden i Teheran i 1979, klarte seks amerikanere å skjule seg hos den kanadiske ambassadøren. CIA-agenter ble smuglet inn i landet under dekke av å skulle spille inn science fiction-filmen «Argo». De seks diplomatene ble forkledd som medlemmer av filmteamet og fløyet ut av Teheran.



CIA/WIKIMEDIA COMMONS



FABIO GISMONDI/ WIKIMEDIA COMMONS

Utkledning fikk gisler løslatt

Den revolusjonære colombianske geriljabevegelsen FARC har i flere år holdt den tidligere presidentkandidaten Ingrid Betancourt og flere andre gisler fanget i jungelen. I 2008 utgir en colombiansk hærstyrke seg for å være en organisasjon som skal hjelpe FARC med å overføre gislene til et nytt skjulested. Vaktene overleverer gislene uten kamp.

Hekse-forfølgelsene i Salem

Massehysteri i Amerika

Den mest beryktede hekseprosessen noensinne fant sted i 1692 i Salem. Plutselig var 19 uskyldige mennesker hengt, mens andre hadde gått til grunne i fengsel. Hva var det som fikk massepsykosen til å ta kvelertak på det puritanske nybyggersamfunnet?

Hekser pekes ut under prosessene i Salem. Illustrasjon fra 1892.

HOWARD PYLE/PICTORIAL PRESS LTD/ALAMY/IMAGESELECT

AV ANDREAS EBBESEN JENSEN

I 1689 erklærer Frankrike krig mot England som en del av den pfalziske arvefølgekrigen. Slaget mellom stormaktene utkjempes imidlertid ikke bare i Europa.

I den nye verden på den andre siden av Atlanterhavet angriper franske og indianske allierte de engelske koloniene i New England og New York, mens engelske styrker forsøker å erobre franske bosetninger i Canada.

Konflikten mellom de franske og engelske kolonistene raser fortsatt i februar 1692, men i den lille landsbyen Salem i New England er den 39 år gamle presten Samuel Parris opptatt av en helt annen trussel.

I flere uker har hans ni år gamle datter Elizabeth og hennes elleve år gamle kusine Abigail Williams snakket i tunger, hallusinert og vridd hals og lemmer i tilsynelatende umulige stillinger.

Samuel Parris tilkaller landsbylegen William Griggs, som straks får bekreftet mistanken sin: Krampene og den merkelige oppførselen skyldes hekseri, sier legen.

«Hvis det noen gang har eksistert hekser, altså menn og kvinner i ledtog med djevelen, så lever de i stort antall i New England», tordner Samuel Parris under en av sine mange prekener i byens godt besøkte kirke.

I slutten av februar anmelder Elizabeth og Abigail prestefamiliens egen slave, Tituba, og to andre kvinner i landsbyen, Sarah Good og Sarah Osborne, for hekseri.

Noen få uker senere har til sammen ni jenter og kvinner angivelig falt for heksenes mørke magi, og et religiøst massehysteri sprer seg i landsbyen.

Snart frykter alle å bli stemplet som heks eller trollmann og ende sine dager i galgen med et tau rundt halsen.

Puritanernes «Nye England»

Salem var bare noen tiår gammel da den fattige landsbyen med rundt 550 innbyggere ble episenteret for den mest omfattende heksejakten noensinne i det nykoloniserte Amerika.

Landsbyen Salem lå omtrent ti kilometer fra den velstående havnebyen Salem, som på slutten av 1600-tallet hadde over 2000 innbyggere.

Byene var en del av Massachusetts, en av i alt fire engelske kolonier i New England på østkysten av Amerika.

Navnet New England var ingen tilfeldighet.

De engelske kolonistene hadde forlatt sitt hjemland England for å skape et New England basert på puritanismen.

Puritanerne var en religiøs sekt som sto i opposisjon til den engelske kirken, og som forkynte en streng livsstil og tok Bibelens ord svært bokstavelig.

Samuel Parris, som ble utnevnt til pastor i den eneste kirken i landsbyen Salem i 1689, var puritaner tvers igjennom.

Så da datteren Elizabeth og niesen Abigail begynte å tale i tunger og få voldsomme kramper tidlig i 1692, var han overbevist om at mørke krefter var i sving.

Den 1. mars 1692 ble de tre anklagede kvinnene avhørt i landsbyens forsamlingshus av undersøkelsesdommeren John Hathorne, som skulle vurdere om det var hold i beskyldningene.

Etter fire dagers avhør ble de tre kvinnene sendt til byens fengsel. Her skulle de sitte innesperret til saken deres kunne bringes inn for en ordentlig domstol.

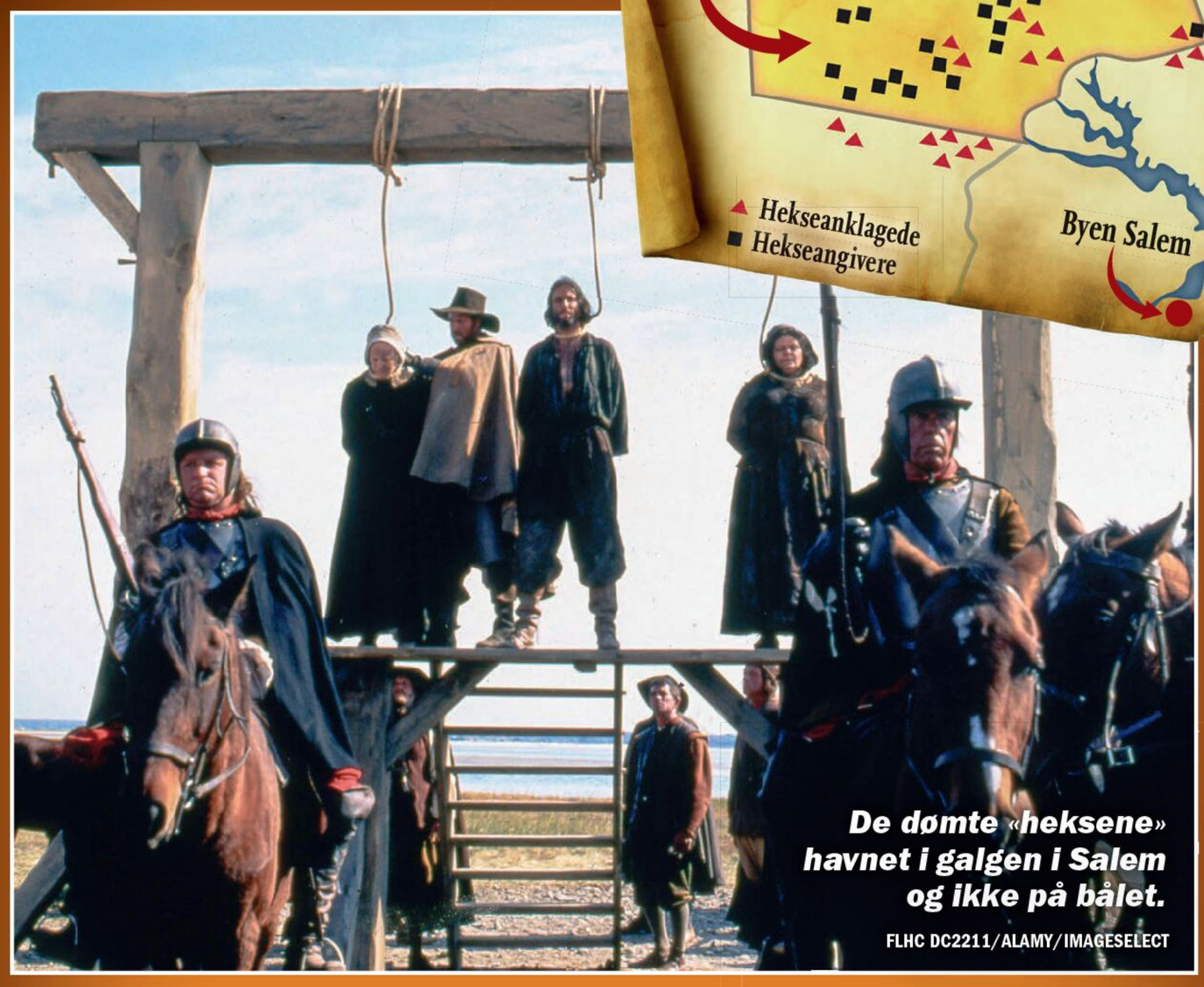
I ukene som fulgte, hevdet ytterligere syv jenter og kvinner at de var blitt forhekset på samme måte som Abigail og Elizabeth.

Flere kvinner og til og med noen få menn ble anklaget for å være hekser og trollmenn. I april 1692 satt 23 av landsbyens innbyggere bak lås og slå – deriblant Sarah Goods bare fire år gamle datter Dorothy.

Jentenes anklager fulgte alltid det samme mønsteret: De tiltalte heksene hadde vist seg for jentene som en slags onde ånder eller spøkelser og torturert dem ved å slå, klype og bite dem. De forheksede jentene vred seg i smerte og snakket i villelse når de sto ansikt til ansikt med de anklagede heksene i forsamlingshuset. Denne oppførselen styrket dommer John Hathornes overbevisning om at de ▶

Her er det markert hvor i landsbyen de hekseanklagede og hekseangiverne bodde.





De dømte «heksene» havnet i galgen i Salem og ikke på bålet.

FLHC DC2211/ALAMY/IMAGESELECT

Åstedet: Salem by og Salem landsby

Det gikk et usynlig skille gjennom landsbyen Salem. De fleste innbyggerne som ble anklaget for å være hekser, kom fra den ene delen av landsbyen, mens angiverne kom fra den andre delen.

Byen Salem ble grunnlagt av engelske puritanere i 1626. Utover 1600-tallet ble Salem en av de viktigste havnebyene i den nye verden.

Herfra fraktet kjøpmenn store mengder fisk, tømmer og jordbruksvarer til Karibia i bytte mot sukker, melasse og kaffe, som deretter ble eksportert til Europa.

Jordbruksvarer til byen ble produsert i landsbyen Salem, der fattige bønder slet dagen lang for et magert utbytte.

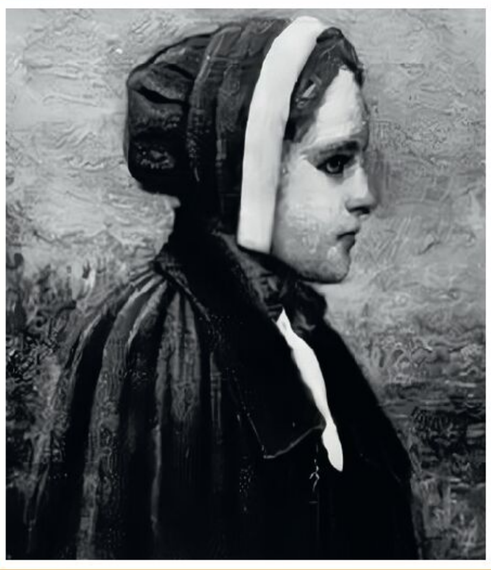
Landsbyen lå nordøst for Salem by og hørte administrativt inn under bystyret i Salem by.

Mange av innbyggerne i landsbyen bodde sammen i store familier fordelt på 90 hus som lå spredt over en strekning på ca. 50 km^2.

En nærmere studie av rettsprotokollene har vist at det stort sett var innbyggerne i den fattigste delen av landsbyen som ble anklaget.

Fire av ofrene for hekseforfølgelsene

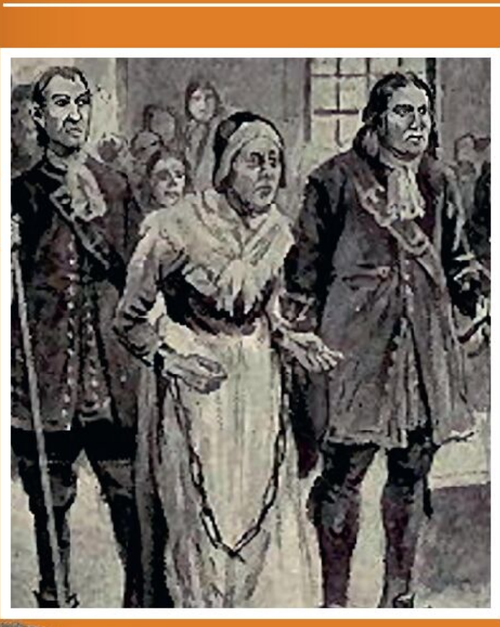
I 1692 endte nitten landsbyboere i galgen, minst fem personer døde i fengsel, og én person ble drept under tortur.



PUBLIC DOMAIN

Bridget Bishop – det første offeret

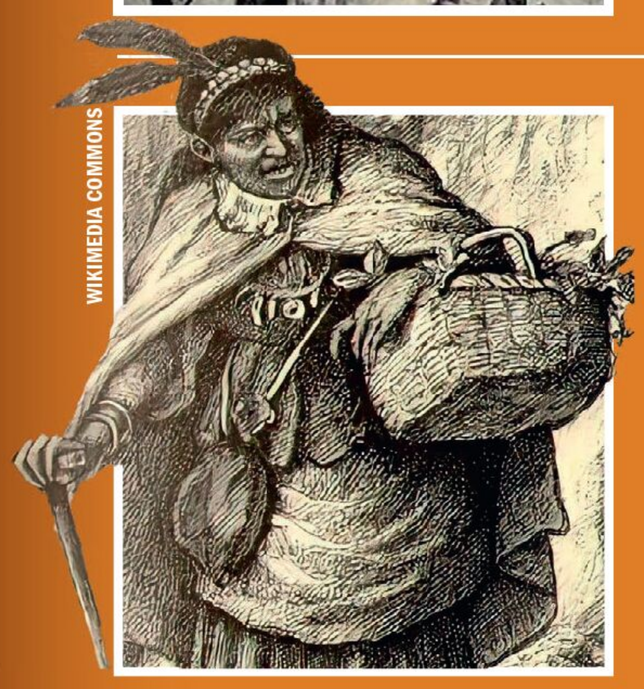
60 år gamle Bridget Bishop bodde sammen med sin tredje ektemann, Edward, da hun ble arrestert for hekseri 19. april 1692. I årevis hadde det gått rykter i Salem om at hun hadde drept en av eksmennene sine med heksekunst for å ta over eiendommen hans, som hun nå bodde på. Bridget Bishop ble beskyldt for å ha vist seg som et gjenferd som plaget de «forheksede» jentene ved å klype dem. Bridget Bishop ble funnet skyldig og hengt den 10. juni.



THE HISTORY COLLECTION/ALAMY/IMAGESELECT

Rebecca Nurse – frikjent, men hengt

71 år gamle Rebecca Nurse var en av de mest fromme kristne i hele landsbyen. Likevel ble den skrøpelige bestemoren anklaget for å ha besøkt de «forheksede» jentene som et ondt gjenferd og tvunget dem til å skrive under på «Djevelens bok». Rebecca Nurse var den eneste som ble frikjent i retten av juryen. Men dommen falt ikke i god jord hos dommer Hathorne, som ba juryen om å gå tilbake og diskutere saken. Da de kom ut for andre gang, erklærte de henne skyldig.



WIKIMEDIA COMMONS

Tituba – bakte en heksekake

Tituba var husslave hos presten Samuel Parris, hvis datter og niese led av forferdelige krampeanfall og hallusinasjoner. En nabokone overtalte henne til å bake en såkalt heksekake – laget av rugmel og jentenes egen urin. Tituba innrømmet å være heks under rettssaken, sannsynligvis i håp om å få en mildere straff. Hun ble aldri henrettet, men ble løslatt da heksejakten plutselig opphørte.

Giles Corey – døde under tortur

Giles Corey var en av de få mennene som ble stilt for retten i Salem. Den 19. september 1692 forsøkte dommerne å tvinge en tilståelse ut av ham ved å plassere tunge steiner på brystet hans. Etter flere timer med uutholdelige smerter knuste steinene ribbeina hans og drepte ham. Dette var bedre enn å tilstå, for da ville barna hans i så fall miste arveretten. Hans siste ord skal ha vært: «Mer vekt. Mer vekt.»



WIKIMEDIA COMMONS

anklagede sto i ledtog med djevelen.

Da den tidligere presten i Salem-landsbyen, Deodat Lawson, besøkte landsbyen våren 1692, ble han sjokkert over synet av de forheksede jentene.

«Tungene deres var trukket ut av munnen i en skremmende lengde, hodene, armene og beina var vridd som om de var gått ut av ledd. Og fra munnen deres rant det store mengder blod», skrev han forferdet.

I dag er de fleste historikere enige om at årsaken til de «forheksede» jentenes voldsomme psykiske og fysiske utbrudd var massehysteri – eller «mass psychogenic illness», som diagnosen kalles i medisinske kretser.

Rettssakene begynner

Den 27. mai 1692 fikk guvernør William Phips i Massachusetts opprettet en spesialdomstol i Salem Town for å behandle de mange hekseanklagene.

Den 2. juni kunne den første offisielle rettssaken mot en anklaget heks begynne.

På tiltalebenken satt Bridget Bishop, en eldre kvinne som var beryktet for sin påståtte promiskuøse oppførsel og hang til sladder.

Før rettssaken ble Bridget Bishop undersøkt for fysiske tegn som kunne tyde på at hun var en heks. Denne prosedyren skulle bli standard praksis i de kommende rettssakene.

Undersøkelsen viste at hun hadde heksevorter på kroppen og en tredje brystvorte – et tydelig bevis på at djevelen diet av brystet hennes når han kom til henne i form av for eksempel en liten gul fugl eller en svart katt.

«Hvorfor skadet du jentene?» spurte dommer John Hathorne under rettssaken, hvorpå Bridget Bishop svarte:

«Jeg er like uskyldig som et ufødt barn. Jeg vet ikke engang hva en heks er.»

«Hvis du ikke vet hva en heks er, hvordan vet du da at du ikke er en heks selv?» sa Hathorne.

Dommeren lot aldri tvilen komme kvinnene til gode, så uansett hva de svarte, endte de opp med å fremstå som skyldige.

Den 10. juni 1692 ble Bridget Bishop som den første hekseanklagede hengt på en høyde i utkanten av landsbyen Salem. Den ble senere kjent som Galgebakken (Gallows Hill). Hun skulle langt fra bli den siste.

Galgebakken lå på en steinete høyde i utkanten av byen Salem. Det var her i alt 19 personer (14 kvinner og 5 menn) ble hengt for hekseri under hekseprosessene i Salem.

Henrettelsene tiltrakk seg store folkemengder, men selv de mest hevngjerrige tilskuerne må ha grøsset ved synet av de anklagedes dødskamp.

En engelsk lærebok fra 1894 beskriver det grufulle synet som møter dem som er vitne til

en hengning:

«Ansiktet svulmer opp, og særlig ørene og øynene virker forvridde. Øynene er røde og utstående og blir noen ganger delvis presset ut av hulene. Iblant skummer det blodig fråde fra lepper og nesebor. Urin og avføring skilles noen ganger ufrivillig ut i dødsøyeblikket.»

Aktiviteten på Galgebakken i Salem Town tok seg opp i august og september 1692.

Da ble i alt 13 personer dømt for hekseri hengt på bakken. Den siste hengningen fant sted 22. september 1692.

Guvernørens egen kone anklaget

I begynnelsen av oktober 1692 ble et utvalg av de «forheksede» jentene sendt til den nærliggende byen Andover for å peke ut hekser.

Mer enn 50 personer ble stemplet som i ledtog med djevelen og havnet bak lås og slå. Ingen av de nye fengslede heksene og trollmennene endte imidlertid sine dager på Galgebakken.

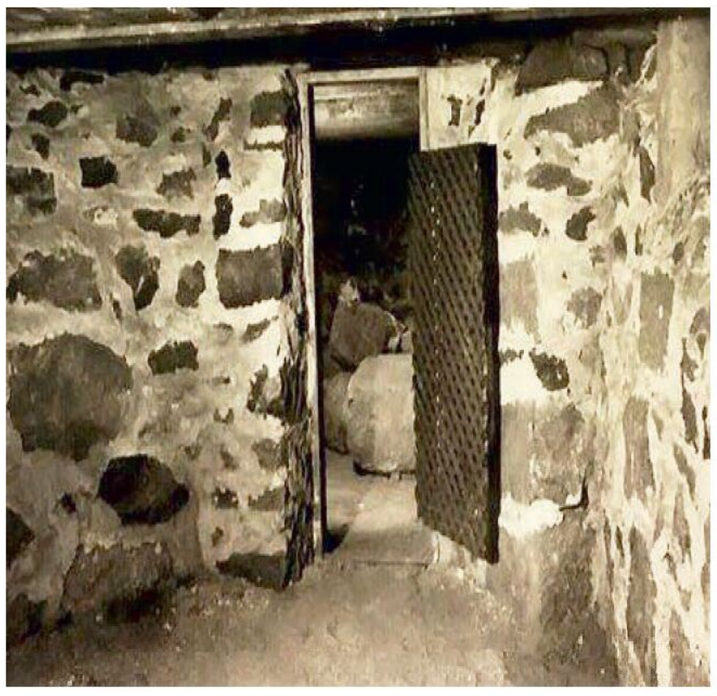
Blant de mange tiltalte var noen av områdets mest velstående og mektige personer, deriblant guvernør William Phips' egen kone. Da anklagene begynte å rettes mot velstående menn og guvernørfruer, begynte troen på jentenes «klarsynthet» å vakle.

Den innflytelsesrike presten Increase Mather og andre geistlige hevdet at det var djevelen som hadde tatt bolig i de forheksede jentene og narret dem til å dømme uskyldige mennesker til døden.

Guvernør William Phips hadde også fått nok av de endeløse hekseanklagene.

Den 12. oktober beordret Phips stans i fengslingen av personer mistenkt for hekseri, og den 29. oktober oppløste han den spesielle heksedomstolen i Salem Town.

Mot slutten av 1692 ble det opprettet en ny domstol for å behandle hekseanklagene, med en endret rettsprosedyre.



NELSON DIONNE SALEM HISTORY COLLECTION/SALEM STATE UNIVERSITY ARCHIVES

200 kvinner og menn ble kastet i fengsel under hekseprosessene i Salem.

Nå kunne ingen dømmes på grunnlag av folks syner.

Hekseforfølgelsene opphører

Den første rettssaken ved den nye domstolen ble holdt 3. januar 1693. Av i alt 52 tiltalte ble bare tre dømt som hekser.

I et brev til jarlen av Nottingham den 21. februar 1693 skrev William Phips følgende

«Den nye rettsprosedyren har satt en stopper for de uheldige metodene og oppløst den svarte skyen som hang over denne provinsen og truet med å ødelegge den. Denne ondskapen, skapt av djevelen, har på en grusom måte påvirket liv og eiendom til mange av Majestetens undersåtter.»

Den 25. april 1693 beordret guvernør William Phips at alle fanger som var anklaget for å være hekser og trollmenn, skulle løslates fra fengslene.

Fire år senere ble Samuel Parris avskjediget som prest i kirken i Salem Village. Deretter forlot han landsbyen. Etter hekseprosessene i Salem ble ingen dømt for hekseri igjen i New England.

Som voksen tok den «forheksede» jenta Ann Putnam, som hadde sendt flere uskyldige mennesker i galgen, offisielt avstand fra sine handlinger. I en erklæring som ble lest opp i kirken i landsbyen Salem av presten Joseph Green i 1706, het det:

«Det var en stor villfarelse fra Satan som forførte meg i den sørgelige tiden, og jeg frykter med rette at jeg, sammen med andre, uvitende og uforvarende har vært medvirkende til å påføre meg selv og dette landet skyld for uskyldig blod.»

YINGNA CAI/SHUTTERSTOCK



Et av flere heksemuseer i Salem holder til i en tidligere katolsk kirke.

Heksene i Salem som turistattraksjon

Byen Salem har gjort hekseprosessene til en turistattraksjon. I dag lever byen godt på sin mørke fortid.

Hekseprosessene i Salem ligger flere hundre år tilbake i tid, men det skulle man ikke tro når man besøker byen i dag.

Flere museer er viet heksejakten, og hvert år strømmer nesten en million mennesker til Salem under halloween for å oppleve byens grusomme historie.

Det anslås at de mange turistene i oktober måned genererer rundt 140 millioner dollar til byen hvert år.

Salem er et godt eksempel på det forskerne kaller «mørk turisme» – fenomenet der folk reiser til steder som forbindes med død og ødeleggelse.

Risikoen med mørk turisme er selvsagt at fortidens tragedier blir underholdning, slik det har skjedd i Salem.

På den annen side kan turistformen også bidra til å holde historien relevant. Som den danske historikeren Anne Wæhrens, som har forsket på fenomenet, sa til avisen Politiken i 2011:

«Det er en balansegang. Selvfølgelig skal man ikke slå mynt på historien, men man skal heller ikke ha berøringsangst og holde den på et intellektuelt og akademisk nivå, for med underholdning kan man kanskje nå ut til andre og større grupper. Hvis vi skal lære av fortiden, er det viktig at så mange som mulig får vite om den.»

LES MER OM HEKSEFORFØLGELSENE I SALEM

● Frances Hill: **A Delusion of Satan: The Full Story of the Salem Witch Trials**, Da Capo Press, 2002 ● K. David Goss: **Documents of the Salem Witch Trials**, ABC-CLIO, 2018

Analyser med såkalt røntgen-fluorescens var en viktig ikke-invasiv metode for arkeologene.

WIKIMEDIA COMMONS

Forskerne har fin-gransket Aleksander

Den enorme mosaikken fra Pompeii har blitt kalt «den kanskje mest ikoniske fremstillingen av Aleksander den store». Nå viser flere års analyser at kunstverket er enda mer imponerende enn forskerne trodde før.

AV BUE KINDTLER-NIELSEN

Aleksander-mosaikken forbløffet fortidens arkeologer da den 2100 år gamle mosaikken ble oppdaget i bemerkelsesverdig god stand i det luksuriøse Faunens hus i Pompeii i 1831.

Helt siden den gang har den vært en av verdens mest berømte mosaikker, og den har fortsatt å fascinere historikere, kunstelskere og forskere.

Men det 5,82 x 3,13 meter store kunstverket har ikke sluttet å imponere. Nå viser ny forskning med moderne teknologi at det består av flere millioner små steiner og mineraler som er hentet tusenvis av kilometer unna.

Ifølge forfatterne av studien regnes Aleksander-mosaikken for å være «den viktigste mosaikken fra romertiden».

Den forestiller Aleksander den store og den makedonske hæren i kamp mot perserkongen Dareios 3. og hans styrker. Kunstverket viser øyeblikket da Dareios 3. vender seg om og flykter.



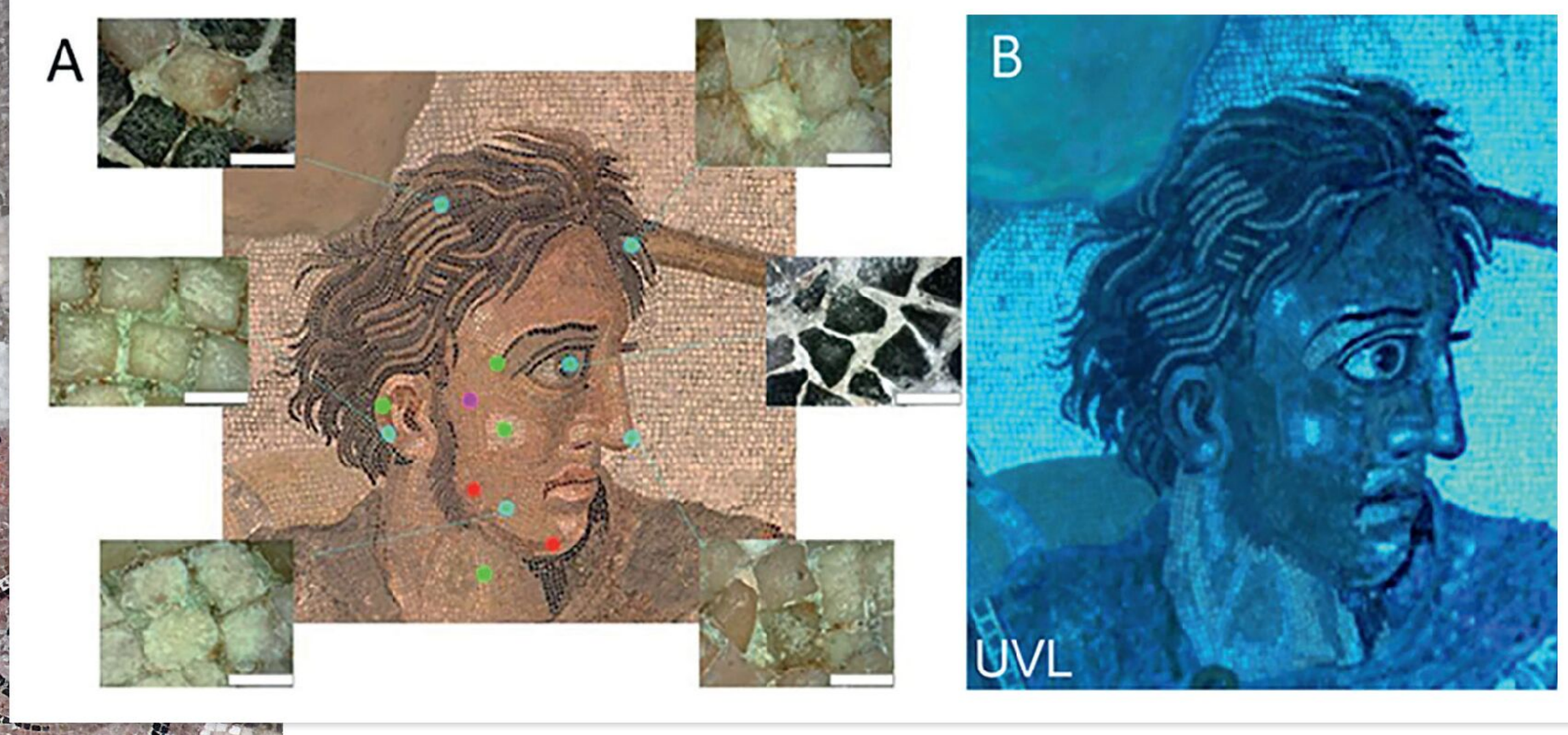
Det imponerende kunstverket ble varsomt fraktet fra Pompeii til det nasjonale arkeologiske museet i Napoli i 1843. Det antas å være en kopi av et gresk maleri fra cirka 315 f.Kr.

NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF NAPLES



Hver eneste lille stein ble undersøkt.

NATIONAL ARCHAEOLOGICAL MUSEUM OF NAPLES



Her kan man se hvordan Aleksander den stores ansikt består av mange ulike slags steiner og mineraler (A). Fotografier tatt under røntgenfluorescens avslører hvordan deler av ansiktet er gjort lysere for å skape et mer dynamisk bilde (B).

PLOS ONE (2025)

Et enslig tre i bakgrunnen tyder på at scenen forestiller slaget ved Issos, som fant sted i 333 f.Kr., nær dagens grense mellom Tyrkia og Syria. Ifølge arabiske og middelalderske tekster, blant annet fra Marco Polo, ble dette slaget på folkemunne kalt «slaget ved det tørre treet» eller «det ensomme treet».

Slaget ble en stor seier for Aleksander, som perserne ikke kunne stoppe til tross for hans tallmessig underlegne hær. Slaget ble på mange måter begynnelsen på slutten for perserriket.

Steinene ble hentet i hele riket

Mosaikken har vært gjenstand for tallrike studier siden den ble gjenoppdaget, og den har blitt brukt til å forstå mer om alt fra romersk kunst til Aleksanders militære strategier. Nå har en gruppe forskere fra bl.a. universitetet i Napoli Federico II i samarbeid med det arkeologiske nasjonalmuseet i Napoli tatt i bruk den nyeste teknologien for å finne ut nøyaktig hvordan det enorme kunstverket ble laget.

I fire år har forskerne studert mosaikken med ikke-invasive metoder, deriblant med såkalt røntgenfluorescens, som kan identifisere elementer i en gjenstand ved hjelp av røntgenstråler.

På denne måten fant forskerne ut at kunstverket besto av over 1,9 millioner små steiner og mineraler. Det er nesten 500 000 flere enn forskernes tidligere estimater.

Forskerne undersøkte også steinbrudd som var i bruk i romertiden for å finne ut hvor mosaikken stammer fra. De fant ut at steinene som mosaikken består av, må ha blitt importert fra hele Romerriket.

Hver av de små steinene, som romerne kalte *tesserae*, er under fire millimeter brede.

De oppdaget også at mosaikken faktisk bare besto av ti ulike primærfarger, men at det også var mange små nyanser som var kombinert med stor kunstnerisk dyktighet for å gi kunstverket liv.

Fargene omfattet nyanser av hvitt, brunt, rødt, gult, rosa, grønt, grått, blått og svart, som alle hadde ulike mikrostrukturer. Disse ble brukt til å skape kunstneriske detaljer i mosaikken. Forskerne la merke til at det ble lagt særlig vekt på Aleksanders ansikt, som består av flere nyanser av rosa tesserae med små forskjeller i lysstyrke. Dette skyldes sannsynligvis forskjeller i mosaikksteinenes kjemiske sammensetning. Disse detaljene gjør mosaikken til «kanskje den mest ikoniske og velkjente fremstillingen av hans ansikt i antikkens kunst», skrev forskerne i studien som ble utgitt i det vitenskapelige tidsskriftet PLOS ONE.

Forskerne undersøkte også steinbrudd som var i bruk i romertiden for å finne ut hvor mosaikken stammer fra. De fant fort ut at steinene som mosaikken består av, må ha blitt importert fra hele Romerriket. For eksempel var mange av de hvite steinene marmor som trolig kom fra Italia, noen av de rosa var fra bergarten *Breccia Nuvolata*, som bl.a. finnes i Libya, de gule kom fra den vulkanske steinen *Diaspro Giallo* fra Spania, og de mørkerøde fargene kom fra *marmor taenarium*, en spesielt fin form for marmor som romerne hentet i Hellas.

Forskerne fant også spor av naturlig voks og mineralet gips, som trolig ble brukt som et beskyttende lag under senere restaureringsprosjekter.

En endoskopisk undersøkelse av mosaikkens bakside avslørte imidlertid mange tomme områder der de beskyttende stoffene ikke hadde trengt inn.

Forskerne påpeker at disse svake områdene kan utgjøre en risiko som bør tas i betraktning ved fremtidige restaureringer.

Snarvei til HISTORIEs artikkelarkiv: Hat, intriger og mord. Aleksanders barndom var preget av foreldrenes nådeløse kamper mot hverandre.



Preston Tuckers oppfinnsomme bil var bl.a. utstyrt med en ekstra og bevegelig frontlykt.

BETTMANN/GETTY IMAGES

Vidunderbil var en genial fiasko

Da konstruktøren Preston Tucker lanserte USAs mest avanserte personbil i 1948, var konkurrentene livredde. Bilen tegnet til å bli en kjempesuksess – og måtte stoppes med alle midler.

AV EBBE RASCH

Direktør Preston Tucker var optimistisk. Allerede før en eneste en av hans nye Tucker '48 Sedan var kjøreklar, hadde bilen fått massiv omtale. Til dagens offisielle presentasjon forventet han derfor 3000 gjester på fabrikken i Chicago. Tidlig om morgenen den 19. juni 1947 var parkeringsplassen da også overfylt, og kl. 15 ventet hele 5000 begeistrede tilhørere på å se bilen, som ifølge Tucker ville innvarsle en ny æra.

Fra podiet fortalte Preston Tucker entusiastisk om bilen, som med en hittil usett hastighet, sikkerhet og komfort ville bringe personbilen ut av mellomkrigsårenes skygge. Han tok seg god tid til talen sin.

Rett bak kulissene forsøkte mekanikere nemlig å lappe sammen prototypen, slik at den i det minste kunne rulle inn på scenen og se ut som en kjørbar bil.

Men det var langt fra Tuckers eneste problem, skulle det vise seg.

Krigen ga Tucker en idé

Preston Tucker hadde vært besatt av automobiler helt siden han var barn, og som ung gjorde han alt for å gjøre interessen til en levevei. Etter jobber som kontorbud hos Cadillac, forpakter av en bensinstasjon og selger hos en rekke bilforhandlere, øynet han i slutten av 1930-årene muligheten for å konstruere biler selv.

Europa var på vei inn i en krig, og Tucker hadde fått nyss om at det nederlandske forsvaret var på jakt etter et raskt, lett pansret kjøretøy. Han opprettet straks det lille selskapet Ypsilanti Machine and Tool Company og innledet forhandlinger med nederlenderne, som var begeistret for prosjektet hans.

Men Tucker rakk ikke å inngå en kontrakt før Nederland ble okkupert av tyskerne, og det amerikanske forsvaret var ikke interessert, så den såkalte Tucker Tiger ble skrinlagt. Tucker var imidlertid ikke innstilt på å forlate bilbransjen, og da freden kom, så han nye muligheter.

> «Det er den første helt nye bilen på 50 år».
>
> Preston Tucker om Tucker '48.

Ford solgte foreldede biler

USAs tre store bilselskaper, Ford, General Motors og Chrysler, produserte praktisk talt alle biler i USA. I krigsårene forbød myndighetene produksjon av privatbiler, og da samlebåndene startet opp igjen i 1945, var det bare for å fortsette å bygge de nå foreldede førkrigsmodellene.

Tucker var overbevist om at det måtte finnes kunder til en mer moderne bil. Han begynte å lage skisser til fremtidens personbil, og lot sine kontakter i bilforhandlerbransjen få vite at den kommende bilen ville bli noe helt spesielt.

«Det er den første helt nye bilen på 50 år», påpekte Tucker.

Den skulle ikke bygge videre på allerede kjente modeller, men så å si finne opp personbilen på ny. Mens nesten alle andre biler hadde motoren liggende foran, skulle Tuckeren ha hekkmotor. Det ga bedre vektfordeling, og bilen slapp den lange, tunge akslingen mellom motoren og bakhjulene.

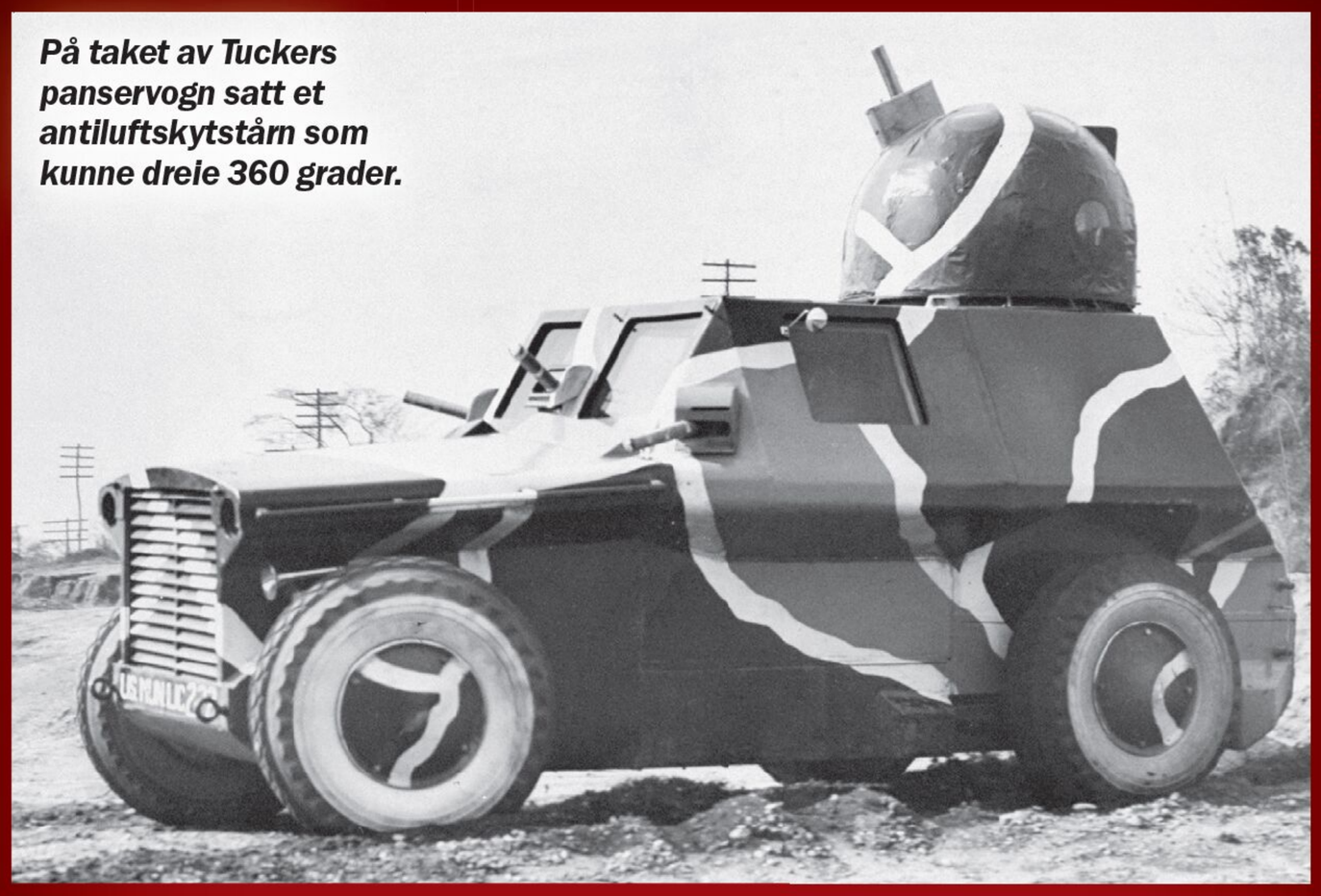
Ingen andre bilfabrikker tenkte sikkerhet, men Tuckers bil skulle ha splintsikkert glass i frontruten, deformasjonssone og en tredje fronlykt som kunne lyse opp veibanen i svinger. For å nå målet om en raskt og rommelig bil hvilte Tuckeren på en særlig lett og lav ramme. Det gjorde bilen til den mest aerodynamiske i USA. Dører som fortsatte opp i taket, ville gjøre det lett å gå inn og ut av bilen.

Det tok tid å utvikle alle de nye påfunnene, men Preston Tucker var utålmodig. Han ga den fremtredende bildesigneren Alex Tremulis seks dager på å tegne bilen og bestemte at Tuckeren skulle presenteres ti måneder senere. En uhyre kort utviklingsperiode.

Fabrikken var verdens største

Hvis Tuckers bil skulle revolusjonere bilverdenen, måtte det produseres titusenvis av den, og storstilt bilproduksjon krevde en gigantisk fabrikk.

Til alt hell fantes det flere enorme anlegg som sto tomme etter produksjonen av krigsmateriell, og Tucker leide verdens største fabrikkbygning av staten. Under krigen ▶



NEW YORK DAILY NEWS ARCHIVE/GETTY IMAGES

På taket av Tuckers panservogn satt et antiluftskytstårn som kunne dreie 360 grader.

Tuckers pansrede tiger skulle jage krigsfly

Kort før 2. verdenskrig bygget Preston Tucker et ekstremt hurtig panserkjøretøy som tordnet ut over slagmarken i 125 km/t.

Da andre verdenskrig truet i 1939, innså Preston Tucker at europeerne trengte nye krigskjøretøy. Tucker var ikke i tvil om at fly ville bli et av krigens farligste våpen. Derfor satte han seg fore å skape et kjøretøy som kunne ta opp kampen mot krigsflyene.

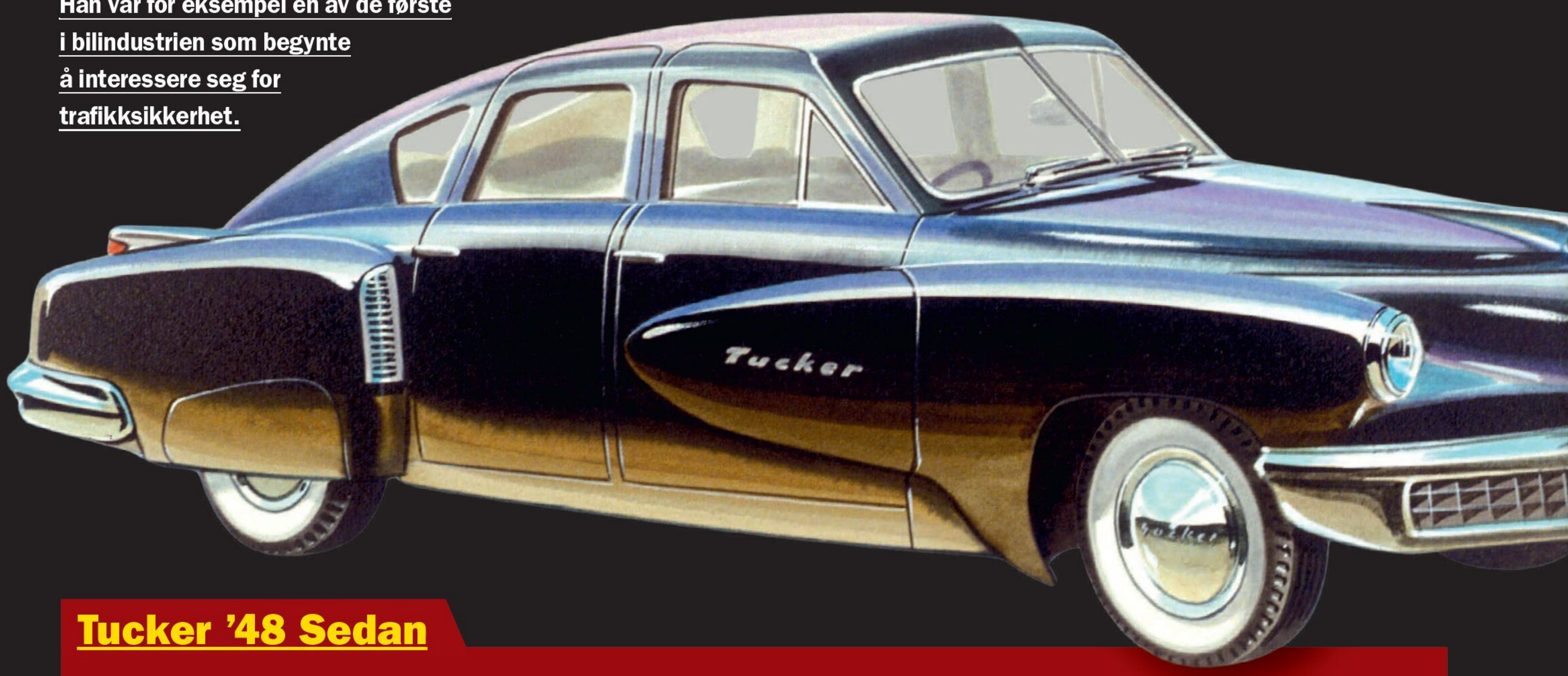
Resultatet ble en fem tonn tung pansret bil med luftvernkanoner montert i et roterende tårn på taket. Bilen var utstyrt med en V12-motor, som angivelig ga kjøretøyet en toppfart på over 180 km/t på vei og rundt 125 km/t i ulendt terreng.

Tanken bak kjøretøyet, som ble kalt «Tuckers tigertank», var at det skulle forfølge fiendtlige fly i høy hastighet mens skytteren i kjøretøyet avfyrte maskingeværet i tårnet mot den flygende fienden. Ifølge oppfinneren ville dette gi mer treffsikre skudd enn stasjonære luftvernkanoner.

Tuckers lynraske pansrede bil ble imidlertid aldri kjøpt verken i Europa eller USA.

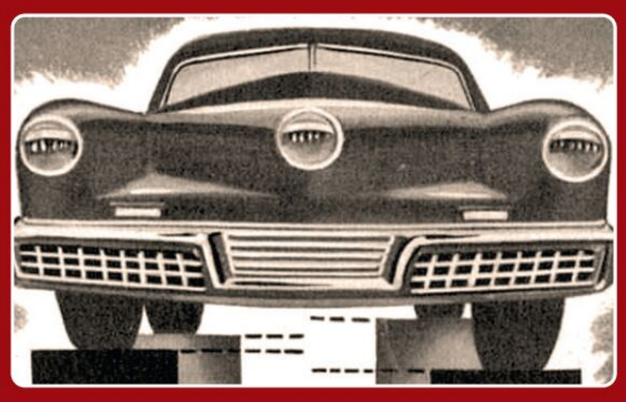
Tucker var full av ny teknikk

Tucker var på mange måter forut for sin tid. Han var for eksempel en av de første i bilindustrien som begynte å interessere seg for trafikksikkerhet.

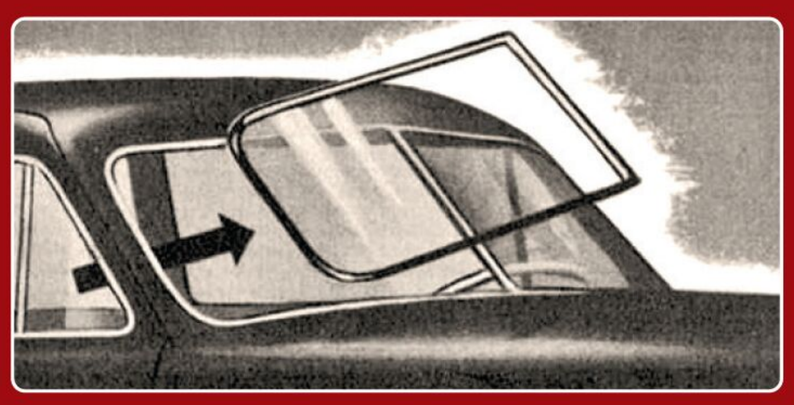


Tucker '48 Sedan

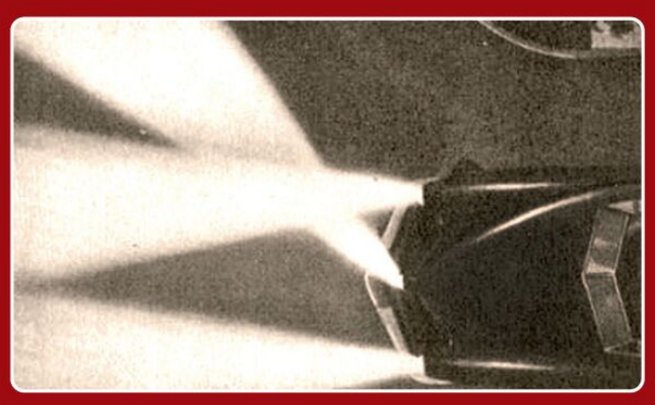
Lengde	5,56 m	**Vekt**	1920 kg	**Motor**	6 sylindre, 166 hk
Bredde	2,01 m	**Toppfart**	190 km/t	**Transmisjon**	4 trinn, manuell
Høyde	1,52 m	**0-100 km/t**	10 sek.	**Antall produsert**	51 stk.



Uavhengig fjæring på alle fire hjul ble utviklet for å gi eksepsjonelt veigrep, gode kjøreegenskaper og god komfort i kupeen. Fjæringen var laget av gummi i stedet for metallfjærer.



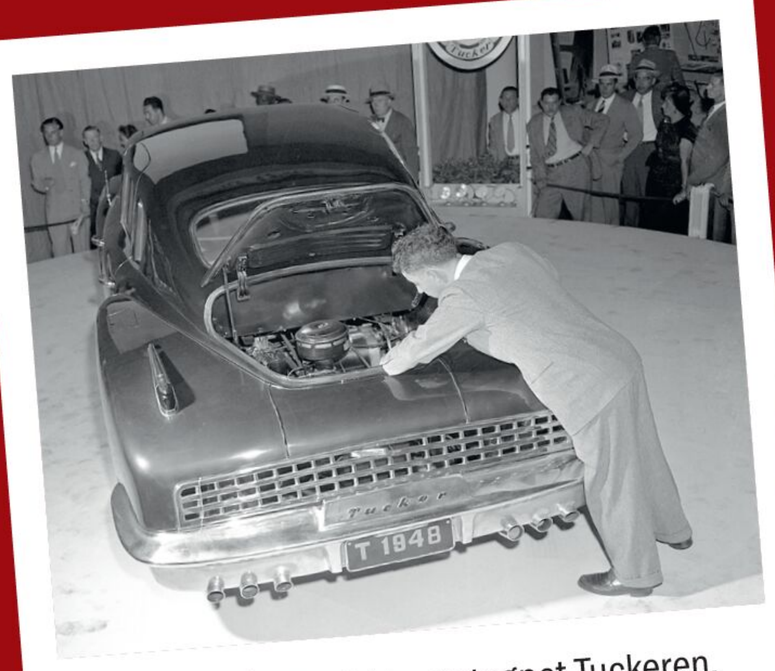
Sikkerhetsfrontruten var laget av splintsikkert glass og var konstruert slik at den falt ut ved en kollisjon for å beskytte føreren.



Tre frontlykter var en stor fordel. Når bilen svingte, dreide den midterste lykten og lyste opp veibanen i svingen.



Ekstra store dører gikk helt opp i taket. Dermed ble det lettere å stige inn og ut av den forholdsvis lave bilen.



Hekkmotoren kjennetegnet Tuckeren. Konstruksjonen sikret vekt på de trekkende bakhjulene og gjorde det lett å skifte ut motor og girkasse.



God takhøyde var et resultat av Tuckers spesielle rammekonstruksjon. Bilen var lav og aerodynamisk, men hadde likevel greit med plass i kupeen.

JOHN FROST NEWSPAPERS/RITZAU SCANPIX, BETTMANN/GETTY IMAGES

▶ satte Dodge sammen motorer til B-29-bombefly i de to millioner kvadratmeter store hallene utenfor Chicago. Nå var det Tuckers mekanikere som jobbet på spreng med å få klar en prototype.

For å skaffe kapital til produksjonen måtte Preston Tucker gå nye veier. Ryktet om den moderne bilen hadde skapt stor oppmerksomhet i og utenfor bilbransjen, og Tucker innså at omtalen måtte kunne omsettes til penger. På kort tid etablerte han et nettverk av 2000 Tucker-forhandlere ved å selge dem retten til å forhandle bilen.



Han fikk inn millioner på å selge aksjer. Og da han fremdeles ikke hadde penger nok, begynte han å selge eksklusivt tilbehør som bilradioer og setetrekk til Tuckeren – alt sammen før en eneste bil hadde rullet ut av fabrikkhallene.

150 000 interesserte kunder

Da Preston Tucker i juni 1947 sto foran 5000 tilhørere for å presentere bilen sin, prøvde han desperat å vinne tid.

Noen timer tidligere hadde hjulopphenget på den langt fra produksjonsklare prototypen brutt sammen. Det elektriske systemet fungerte ikke. Og den eksperimentelle motoren kunne bare kjøre i noen få minutter og laget mye støy. Likevel, etter en lang lovprisning, ble den første Tuckeren trillet ut og vist frem for publikum.

150 000 amerikanere hadde allerede skrevet til fabrikken for å få vite når de kunne kjøpe bilen, og nå skulle Tucker endelig begynne å tjene penger.

Men bileventyret tok slutt før det hadde begynt. Myndighetene mistenkte Preston Tucker for å være en svindler som aldri hadde hatt til hensikt å selge en eneste bil. De mente at salget av aksjer, tilbehør og forhandlerlisenser var en bløff.

Ryktene om svindel spredte seg like raskt som begeistringen for bilen, og Tucker ble beordret til å stanse produksjonen og sende sine 1600 ansatte hjem. Et lite team av ansatte ble igjen på fabrikken og monterte i alt 51 biler som de hadde deler til. Men så var det over.

Preston Tucker var ikke i tvil om at han var offer for en kynisk konspirasjon. Han mente at den etablerte bilindustrien, korrupte politikere og den samlede pressen var imot ham. Ford, Chrysler og General Motors kunne fortsatt selge sine gamle modeller og hadde ingen interesse av konkurranse fra en mer moderne bil.

Tidligere hadde de i det stille forsøkt å kjøpe Tuckers ideer, men siden han hadde avslått tilbudet, gjorde de ifølge Tucker alt de kunne for å knuse ham med falske anklager om økonomisk svindel.

Rettssakene mot Tucker trakk ut i tid, og da han endelig ble frikjent i 1950, var det altfor sent. Selskapet hans var ruinert, investorene hadde forsvunnet, og Preston Tucker var en knust mann. Senere forsøkte han å starte en bilfabrikk i Brasil, men helsen sviktet, og i 1956 døde han.

Siden har bilinteresserte diskutert om han kanskje var en beregnende svindler likevel, men tusenvis av detaljerte byggeplaner og tidligere medarbeideres vitneutsagn taler imot teorien.

Om Tucker '48 Sedan ville blitt en suksess, er umulig å si. Men av de 51 bilene som ble bygd, fins det fortsatt 49 stykker, og de er høyt ettertraktede samleobjekter. Rekorden ble satt i 2012, da en lyseblå Tucker ble solgt for 2,9 mill. dollar. ■



Tuckers drøm ble knust da USAs finanstilsyn, SEC, krevde at han innstilte produksjonen.

HANK WALKER/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

DeLorean DMC-12 ble særlig kjent for sine «måkeving-dører». Bilmerket gikk konkurs etter bare to år.



DeLorean stormet rett mot konkurs

Det koster enorme summer å utvikle, for ikke å snakke om å produsere, en ny bil i stort antall. Disse omkostningene har kostet utallige bilbyggere livsdrømmen.

I 1973 sa John DeLorean opp jobben som visepresident i General Motors. Han ville realisere sin egen drøm om å bygge en futuristisk sportsbil. DeLorean grunnla virksomheten DeLorean Motor Company og lanserte i 1981 sin første modell, DMC-12, som tegnet til å bli en stor suksess.

Nord-Irland betalte DeLorean 120 millioner dollar for å produsere bilen nær Belfast, og hans innflytelsesrike venner sikret positiv omtale. Produksjonen var imidlertid langt dyrere enn ventet, og i et forsøk på å skaffe ny kapital kom DeLorean i 1982 i kontakt med narkohandleren John Hoffman.

Hoffman var i virkeligheten FBI-agent og forsøkte i månedsvis å lokke DeLorean i en felle, men da saken omsider kom for retten, ble DeLorean frikjent. I mellomtiden hadde bilfirmaet gått konkurs og produksjonen blitt lagt ned.

DeLorean ble siden berømt i hollywoodfilmen «Tilbake til fremtiden».

PETER PRICE/SHUTTERSTOCK/RITZAU SCANPIX

LES MER OM TUCKERS BIL

● C. Preston: **The Indomitable Tin Goose – The True Story of Preston Tucker and His Car**, Motorbooks International, 1974 ● A. Linde: **Preston Tucker & The Others**, Veloce Publishing, 2011

Tragedie og død rammet tunnel til Europas topp

Det tok 16 år å sprenge en tunnel gjennom fjellet Jungfrau i Sveits. Initiativtakeren og 30 arbeidere mistet livet før åpningen i 1912, men toget ble en gigantisk turistattraksjon.

AV ELSE CHRISTENSEN

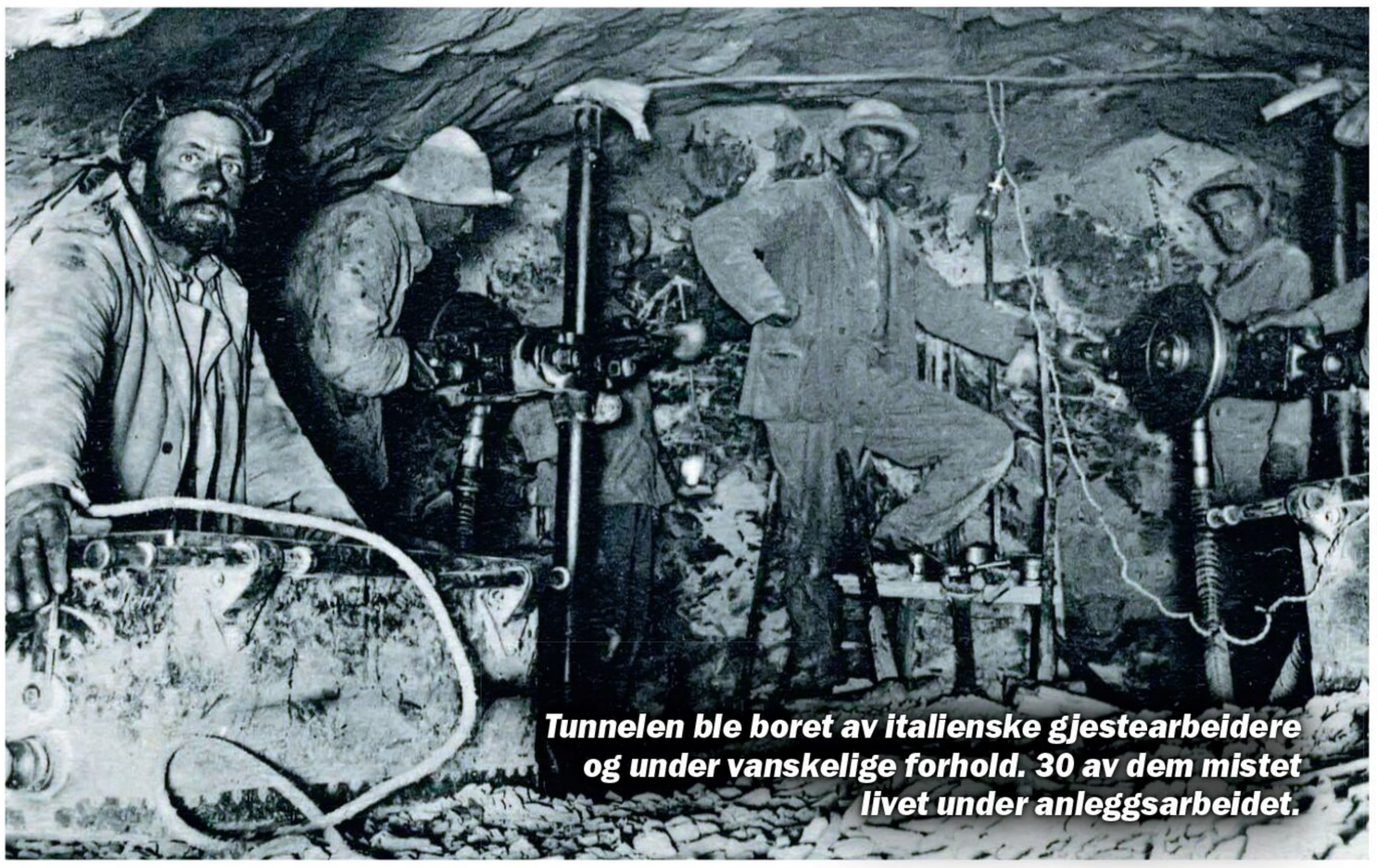
«Jeg har det!» Ordene hang lenge i den klare fjelluften idet klesfabrikanten Adolf Guyer-Zeller lot blikket gli over de imponerende fjelltoppene Eiger, Mönch og Jungfrau.

Det var søndag 27. august 1893, og Guyer-Zeller var på en spasertur ved foten av fjellene da løsningen slo ned i ham.

Straks han kom tilbake til hotellrommet, grep han papir og blyant. Energisk begynte han å skissere sin idé om en jernbane som skulle føre turister opp til toppen av Jungfrau-fjellet, 4158 meter over havet.

Testpersoner overlevde i tynn luft

Guyer-Zeller ante ikke hvilke ekstreme utfordringer som ventet forut. Først måtte han imidlertid få myndighetenes tillatelse



Tunnelen ble boret av italienske gjestearbeidere og under vanskelige forhold. 30 av dem mistet livet under anleggsarbeidet.

HINWEIS ZUR LIZENZGERECHTEN WEITERVERWENDUNG DES BILDES/WIKIMEDIA COMMONS



Jungfraubahn-tunnelen går fra Kleine Scheidegg og inn gjennom de tre fjellene Eiger, Mönch og Jungfrau. Stasjonen i Eigers loddrette nordvegg er dessverre stengt, men Eismeer-stasjonen byr på en overveldende breutsikt.

CHRISTOF SONDEREGGER/PRISMA BY DUKAS PRESSEAGENTUR GMBH/ALAMY/IMAGESELECT

ved å godtgjøre at prosjektet ikke var helseskadelig for verken bygningsarbeidere eller banens passasjerer.

Bærere brakte syv testpersoner i alderen 7 til 70 år opp til 3750 meters høyde. Først da en lege etterpå hadde undersøkt dem grundig og erklært at de var i fin form etter oppholdet i den tynne luften, fikk Guyer-Zeller lov til å starte byggingen.

Den 27. juli 1896 begynte man å grave. Arbeiderne var dårlig betalte gjestearbeidere fra Italia. Bare det å transportere mat opp til dem virket uoverkommelig, for turistbanen til Kleine Scheidegg kjørte bare om sommeren. Derfor måtte Guyer-Zeller anskaffe et stort antall sledehunder til å trekke forsyninger opp til byggeplassen.

De vanskelige forholdene gjorde at arbeidet bare gikk sakte fremover. For å holde tidsplanen slet de italienske arbeiderne døgnet rundt i åtte timers skift for å sprenge seg vei gjennom fjellet.

Snart gikk det galt. Seks mann ble drept under en sprengning. Likene var så maltrakterte at baneselskapet ikke kunne fastslå ulykkens årsak, og faren fikk kollegene til å legge ned arbeidet.

Først fire uker senere kunne sprengningsarbeidet endelig fortsette. På toppen av tragedien kom det faktum at initiativtakeren Guyer-Zeller ikke rakk å oppleve at banen ble ferdig. Han døde av lungebetennelse 3. april 1899.

Dødsfallet holdt på å sette punktum for det ambisiøse prosjektet, for Guyer-Zeller var ikke bare banens pådriver. For å finansiere prosjektet hadde han grunnlagt sin egen bank – og arvingene overveide nå å skrinlegge hele prosjektet.

For å spare penger bestemte de seg for å forkorte tunnelen slik at endestasjonen ikke lenger skulle ligge på toppen av fjellet, men på det lavere platået Jungfraujoch i 3454 meters høyde.

Vin fikk fart på arbeidet

Endringen var ikke nok til å løse problemene for alvor. Den siste delen av anleggsarbeidet fra Eismeer-stasjonen til toppen var preget av ulykker og arbeidsnedleggelser som tilspisset seg når arbeiderne ikke fikk lønn i tide.

For å tjene penger måtte selskapet prioritere driften av de stasjonene på strekningen som allerede var åpnet. Her var turistenes interesse overveldende – f.eks. ved åpningen av Eismeer-stasjonen 25. juli 1905.

Her, på «en vidunderlig sommerdag sloss især engelskmenn og tyskere bokstavlig talt om de første bilettene», fortalte avisen Berliner Volkszeitungs utsendte reporter.

Lenger oppe i tunnelen var arbeidet fortsatt plaget av ulykker. Verst gikk det i 1908, da 30 tonn dynamitt eksploderte ved et uhell. Smellet skal ha vært så høyt at det kunne høres helt til Tyskland.

I ren desperasjon lovet ledelsen hver arbeider en flaske rødvin om dagen pluss en bonus til det arbeidslaget som sprengte seg vei til Jungfrau-platået. Den 21. februar 1912 klokken 5.35 om morgenen var målet endelig nådd.

«Gjennom!» lød ropene ned gjennom dalen til regionens hovedby Interlaken.

Fem måneder senere tilbakela det første toget, stappfullt av turister og pressefolk, den 9,3 km lange strekningen inne i fjellet. På toppen av Jungfraujoch heiste sjefsingeniøren det sveitsiske flagget, og alle ble vist rundt i den nyerobrede, iskalde verdenen.

De fremmøtte pressefolkene var begeistret:

«Tilgangen til platået skjer via et 200 meter langt galleri som er sprengt inn i fjellet. Det er helt trygt å ferdes der», skrev avisen Neuer Zürcher Zeitung dagen etter.

Skann QR-koden og få en vindusplass:
Se bildene fra «Europas tak» – og les historien om turismens begynnelse i Sveits.

Sveitserne fikk jernbanefeber

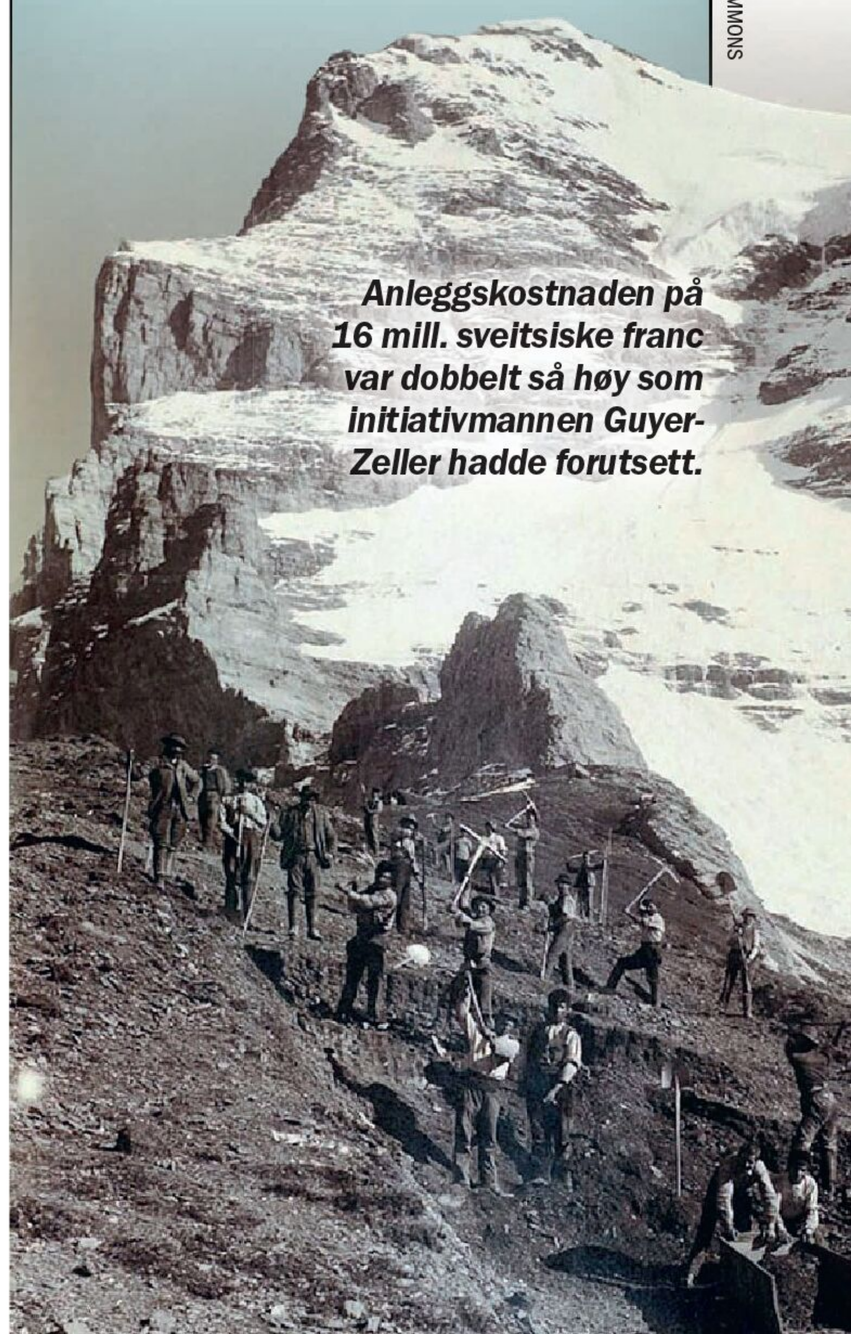
På 1800-tallet spredte jernbanene seg over hele Europa – bare ikke i alpelandet Sveits.

I begynnelsen av 1800-tallet besto Sveits av en rekke selvstendige enheter, kantoner, som var preget av innbyrdes rivalisering. Mens nabolandene anla jernbaner i et uhørt tempo, måtte sveitserne fortsatt bevege seg langsomt fremover med hest og vogn.

Først da landet fikk en ny grunnlov i 1848 og ble en forbundsstat, kom det fart i byggingen. En lov vedtatt i 1852 ga private rett til å drive jernbaner.

Resultatet ble en byggeboom – omtalt som «den sveitsiske jernbanefeberen». Snart dekket skinnene hele landet, og etter bare åtte år kunne alpelandet skryte av å ha Europas tetteste banenett.

Verken høyder eller massive fjellformasjoner skremte sveitserne. I 1882 åpnet St. Gotthard-banen med en 15 km lang tunnel – den gang verdens lengste. Den forbant det tysktalende Sveits i nord med den italiensktalende befolkningen i sør.



WIKIMEDIA COMMONS

Anleggskostnaden på 16 mill. sveitsiske franc var dobbelt så høy som initiativmannen Guyer-Zeller hadde forutsett.

Med sin giftpistol skjult i en sammenrullet avis kunne KGBs hitman komme helt tett på sine ofre.

MIDJOURNEY AI & SHUTTERSTOCK

KGB-agent slo til i Vesten: DRAP UTEN SPOR

I 1950-årene forsøker Sovjetunionen å utrydde den ukrainske frigjøringsbevegelsen, som har gått i eksil i Vesten. Oppgaven med å eliminere fienden blir betrodd en ung mann, som KGB tvinger til å bli snikmorder. Han kan myrde løs uten at noen oppdager det.

AV SØREN FLOTT & JANNIK PETERSEN

Uten å blunke binder de to KGB-offiserene en logrende hundevalp til treet. Imens gjør Bohdan Stasjinskyj klar den giftpistolen som offiserene har utlevert til sin unge agent. Før den 26 år gamle ukraineren kan sendes på et drapsoppdrag i Vest-Tyskland, vil offiserene forsikre seg om at han kan betjene det nyutviklede våpenet.

I september 1957 begynner skogene i Øst-Berlin allerede å skifte farge, men Stasjinskyj enser ikke naturens skjønnhet. Han føler seg som verden usleste menneske da valpen glad prøver å slikke fingrene hans. Så retter han løpet mot snuten og trykker av.

Valpen faller om på bakken mens dødskramper får dens ben til å riste.

«Det var mitt første drap», tenker Stasjinskyj – og det blir ikke hans siste.

Den unge KGB-agenten has blitt plukket ut til en makaber oppgave: Midt under den kalde krigen skal han drepe uten å vekke mistanke. Hans våpen er spesialutviklet i den sovjetiske etterretningstjenestens laboratorier.

Pistolen skyter med gift som forstøves og lammer offerets åndedrett. Når den drepte blir funnet, har giften fordampet, så legene kan bare konkludere at det dreier seg om et hjerteanfall.

Stasjinskyj har bestått prøven og kan nå sendes til Vesten. Men den unge ukrainerens samvittighet plager ham, og ikke alt kommer til å gå som KGB håper.



Ukrainer tvinges inn i KGB

Bohdan Stasjinskyj ble født i 1931 og vokste opp i den vestlige delen av Ukraina. Etter 1. verdenskrig hadde hans landsmenn blitt tvunget inn i Sovjetunionen, og da Hitlers soldater rykket østover på 1940-tallet, håpet mange at de ville bli kvitt Josef Stalins brutale kommunisme en gang for alle. Men russerne kom tilbake og kvalte alle forsøk på uavhengighet.

I 1950 holdt tusenvis av ukrainske partisaner seg fortsatt skjult i skogene og kjempet mot russerne. Stasjinskyjs familie var dypt involvert i frihetskampen – ofte var barndomshjemmet hans skjulested for 20-30 partisaner som moren hans etter beste evne ga mat før de dro videre. Bohdans storebror var partisan, og søsteren hans brakte forsyninger og etterretning til en venn som også var frihetskjemper. Derfor stivnet alle til da en sivilkledd politibetjent banket på døra til familien Stasjinskyj en sommerkveld i 1950 og forlangte å få snakke med nittenåringen Bohdan.

Noen dager tidligere hadde tenåringen blitt tatt for å reise uten billett på toget til Lviv, der han gikk på universitetet. Politibetjenten ba ham bli med for å snakke om forseelsen, men det var bare et påskudd.

På stasjonen ventet i stedet en offiser fra etterretningstjenesten. Russeren truet med å sperre Bohdan inne i 25 år og sende familien hans til Sibirs fryktede GULag-leirer, der fangene døde av sult, sykdom og slavearbeid.

Russeren truet med å sperre Bohdan inne i 25 år.

Stasjinskyj så ingen annen utvei enn å gå med på offiserens tilbud om å redde familien ved å spionere for russerne. Som en av sine første handlinger avslørte han storesøsterens nære venn, som ble henrettet.

Familien var sjokkert over forræderiet og brøt all kontakt med unge Bohdan – nå var KGB hans eneste «venner» her i verden.

Jakten på systemkritiker begynner

Etter flere års agentopplæring og undervisning i tysk ble Stasjinskyj sent til München i 1956. Der skulle han støtte en annen KGB-agents forsøk på å spore opp og kidnappe en ukrainsk systemkritiker.

Målet het Lev Rebet. Han ga ut tidsskrifter som kritiserte russernes brutale fremferd i ▶

Agenten hatet russere på grunn av holodomor

I 1930-årene iverksatte Sovjetunionens diktator Josef Stalin en systematisk utsulting av Ukraina. Hungersnøden la grunnlaget for tiår med hat mot russerne.



UKRAINIAN YOUTH ASSOCIATION/WIKIMEDIA COMMONS

I 1933 viste en karikaturtegning i en ukrainsk eksilavis Stalins ofre.

Mellom 3,5 og 7 millioner mennesker døde av sult i Ukraina i årene 1930 til 1933. Tragedien skyldtes en bevisst strategi fra Stalins side.

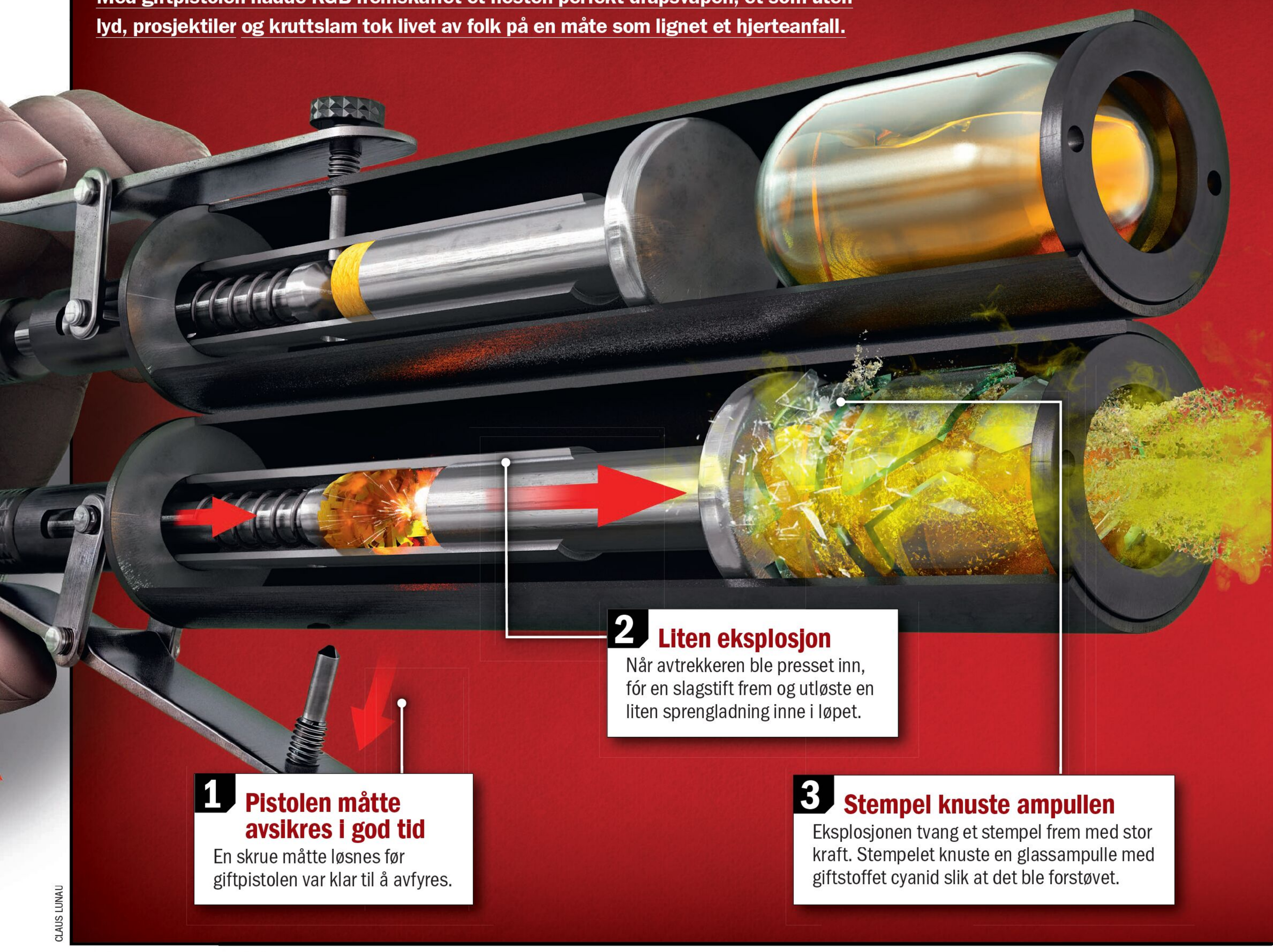
Under den russiske borgerkrigen ti år tidligere hadde ukrainske opprørere hjulpet Den røde armé (bolsjevikene) til seier over tsarens tilhengere i den «hvite» hær. Men i stedet for å gi Ukraina frihet, innlemmet bolsjevikene landet i Sovjetunionen. Og siden gjennomførte Stalin en brutal tvangskollektivisering som fratok alle jorden deres.

I håp om å øke avlingene skulle jorden være statseid og bøndene ble ansatt i statlige kollektiver. Stalins krav til avlingene var fullstendig urealistiske, men ingen våget å si diktatoren imot. For å oppfylle kvotene måtte kommunistpartiets funksjonærer også beslaglegge såkornet. Dermed var katastrofen et faktum.

På ukrainsk ble katastrofen døpt «holodomor», som betyr sultutryddelse. Folkemordet knuste definitivt de ukrainske bøndene, men la samtidig grunnlaget for et generasjoner langt hat mot russerne. Bohdan Stasjinskyj vokste opp i en familie som fremdeles støttet kampen for et fritt og ikke-kommunistisk Ukraina på 1950-tallet.

Pistolen sprøytet cyanid på ofrene

Med giftpistolen hadde KGB fremskaffet et nesten perfekt drapsvåpen, et som uten lyd, prosjektiler og kruttslam tok livet av folk på en måte som lignet et hjerteanfall.



CLAUS LUNAU

▶ Ukraina. Men det viste seg at KGB-agenten ikke hadde nerver til å gjennomføre oppdraget, så i stedet ble oppgaven overlatt til 25 år gamle Stasjinskyj.

KGB visste at Lev Rebet bodde og arbeidet i München, men ikke hvor. Av frykt for sin sikkerhet skiftet systemkritikeren jevnlig bosted, så adressen i KGBs arkiver stemte ikke.

Stasjinskyj gikk til gudstjeneste i den ukrainske kirken i München, men Lev Rebet dukket ikke opp der. Deretter overvåket KGB-agenten den 11 km lange Dachauer Strasse i sentrum av München i dagevis. Der skulle Lev Rebet angivelig ha et kontor. Men ingen spor etter målet.

Så prøvde Stasjinskyj lykken ved trafikknutepunktet Karlsplatz, og akkurat da han holdt på å gi opp, fikk han øye på en tynnhåret herre som lignet Lev Rebet. KGB-agenten satte seg bak ham på trikken og fulgte etter ham hjem.

For å unngå å bli avslørt, var KGBs standardordre på den tiden at en agent maksimalt kunne oppholde seg i Vesten i 10 dager før han måtte vende tilbake til tjenestens østtyske hovedkvarter i forstaden Karlshorst i Øst-Berlin. Derfor reiste Stasjinskyj tilbake og overbrakte sine overordnede nyheten om at Lev Rebet var lokalisert. De var svært begeistret.



Bohdan Stasjinskyj smuglet giftpistolen over grensen i en boks med pølser.

RJ LERICH/SHUTTERSTOCK

Fra spion til leiemorder

Nå trodde Stasjinskyj at andre ville overta oppdraget, for han var ikke trent i å overfalle og kidnappe noen. Men han ble skuffet.

Etter noen måneder med rutineoppgaver som å skygge medlemmer av forskjellige ukrainske eksilorganisasjoner, ble han kalt inn til samtale med to KGB-offiserer. De hadde med seg en pistol som sprøytet



Giftig dobbeltløper

Giftpistolen var bare 20 cm lang og kunne lett skjules i en avis. Stasjinskyjs første pistol hadde ett enkelt løp, men hans neste drap ble begått med en dobbeltløpet versjon. Hans offer hadde livvakt, så det kunne bli nødvendig å avfyre to skudd.

4 Våpenet virket bare på kloss hold

Hvis pistolen ble fyrt av mot ansiktet på en meters avstand, ville offeret inhalere tilstrekkelig med forstøvet cyanid. På få sekunder ble det umulig for offerets celler å ta opp oksygen, og åndedrettet opphørte etter ca. ti sekunder. To-tre minutter senere fikk offeret hjertestans og døde.

cyanid. Nå skjønte Stasjinskyj at han heretter skulle være leiemorder.

Stasjinskyj ble satt til å teste våpenet på en hundevalp som var bundet til et tre.

Offiserene fortalte at det forstøvde cyanidet ikke bare var farlig for målet, men også for agenten som skulle avfyre pistolen.

Spesielt innendørs risikerte agenten å inhalere litt cyanid, og derfor fikk Stasjinskyj utdelt piller som skulle tas en time før attentatforsøket. Pillene skulle angivelig forhindre at blodårene hans trakk seg sammen. Sekunder etter at giftpistolen var avfyrt skulle agenten dessuten huske å sniffe en gass som han fikk utlevert i en liten glassampulle.

Med giftpistolen gjemt i en hermetikkboks krysset Stasjinskyj igjen grensen til Vest-Berlin, og derfra fløy han til München. Her ville han slå til mens Lev Rebet var i ferd med å låse seg inn på kontoret sitt på Karlsplatz.

Det forstøvde cyanidet var ikke bare farlig for målet, men også for agenten.

En sky av gift rammer offeret

Den 12. oktober 1957 ventet Stasjinskyj nervøst på Karlsplatz. Han hadde tatt pillen sin og skjulte giftpistolen i en sammenrullet avis.

«Jeg følte meg bare halvt våken», forklarte han mange år senere – kanskje fordi KGB i virkeligheten ikke hadde gitt ham motgift, men derimot beroligende medisiner som skulle dempe agentens trang til å avbryte oppdraget.

Pillen virket, for da Stasjinskyj fikk øye på Lev Rebet, skyndte agenten seg inn i oppgangen til Karlsplatz 8. Her gikk han opp trappene til tredje etasje og gjorde klar våpenet sitt.

Da han hørte at døren til oppgangen ble åpnet, gikk Stasjinskyj rolig ned trappen med den sammenrullede avisen i høyre hånd. Han sørget for å gå til venstre slik at Lev Rebet måtte passere ham på høyre side.

Da målet var like ved, løftet Stasjinskyj våpenet og avfyrte en sky av forstøvet cyanid i ansiktet på den intetanende Rebet. Stasjinskyj fortsatte raskt ned trappen, kastet et kjapt blikk over skulderen og så Lev Rebet synke sammen.

Så skyndte agenten seg å knuse en ampulle og snuse inn motgiften. Deretter stakk han våpenet i innerlommen på blazeren sin og forlot åstedet.

Samvittigheten plager agenten

Lev Rebet ble funnet av en vaskekone som hadde hørt hans fortvilte rop om hjelp. En tililende lege fastslo at den 45 år gamle mannen var død av hjertestans. Det var ikke noe mistenkelig ved liket, akkurat som KGBs laboratorier hadde forutsagt. Giften hadde fordampet, og Lev Rebets blodårer hadde fått tilbake sitt normale utseende etter at åndedrettet hans var blitt lammet. To-tre minutter senere hadde hjertet sluttet å slå.

Med tung samvittighet leverte Stasjinskyj rapporten sin i kodespråk til KGB-hovedkvarteret i Karlshorst:

«Jeg møtte vedkommende i en by jeg kjenner godt. Jeg hilste på ham, og jeg er sikker på at hilsenen var tilfredsstillende.»

Flere år senere forklarte Bohdan Stasjinskyj at drapet hadde påvirket ham dypt:

«Jeg følte meg fortapt på alle måter. Senere, etter at det hadde gått en stund, forsøkte jeg ▶

Ofrene forlangte frihet for Ukraina

Fra sitt eksil i Vest-Tyskland kjempet både Lev Rebet og Stepan Bandera for Ukrainas uavhengighet fra Sovjetunionen. Deres metoder var imidlertid vidt forskjellige.

Lev Rebet

1912-1957 (45 år)



SKRIBENT: Lev Rebet tilhørte OUN-Z, den moderate delen av Organisasjonen for ukrainske nasjonalister (OUN). Han hadde sittet tre år i en tysk konsentrasjonsleir under 2. verdenskrig, før Nazi-Tysklands undergang. Etter krigen slo han seg ned i München, dit tusenvis av andre ukrainere også flyktet for å unnslippe Stalin. Her ga han ut tidsskrifter som kritiserte Sovjetunionens undertrykkelse av ukrainerne.

Ifølge Stasjinskyj var det den sovjetiske lederen Nikita Khrusjtsjov som beordret Rebet drept fordi han svertet Sovjetunionens omdømme.

Stepan Bandera

1909-1959 (50 år)



OPPRØRSLEDER: Stepan Bandera var leder av OUN-B, den militante delen av OUN. Under 2. verdenskrig hadde han støttet nazistene i håp om et uavhengig Ukraina. Men da OUN forsøkte å erklære Ukraina uavhengig sommeren 1941, deporterte nazistene ham til Tyskland. Da Sovjetunionen befridde og deretter okkuperte Ukraina i 1944, støttet OUN-B og Bandera kampen mot russerne ved å smugle våpen og partisaner inn i landet. Ifølge russiske arkiver kostet kampene i Ukraina over 30 000 sovjetiske soldater livet – og partisanene ble ikke beseiret før i slutten av 1950-årene.

WIKIMEDIA COMMONS & SHUTTERSTOCK

▶ å fortelle meg selv at det hadde skjedd én gang, og at det ikke ville skje igjen.»

Men den unge ukraineren tok feil også denne gangen.

Målet står i telefonboken

KGB var beruset av suksessen og fikk større ambisjoner for sin unge agent. Hans neste oppdrag gjaldt lederen av den ukrainske frihetsbevegelsens militære gren, Stepan Bandera.

Han bodde også i München, og igjen hadde KGB bare en gammel adresse på ham. Etter ni dagers forgjeves forsøk på å spore opp Bandera, fikk Stasjinskyj en idé. Agenten visste at Bandera hadde gitt ut en bok under pseudonymet Stefan Popel – og i telefonkatalogen fant han adressen til en person med det navnet: Kreittmayrstrasse 7. Dagen etter kjente Stasjinskyj igjen målet sitt da han steg ut av Opel-en sin foran adressen.

Da han kom tilbake til KGBs hovedkvarter i Karlshorst, steg stemningen blant Stasjinskyjs overordnede til eufori da agenten meddelte at han hadde lokalisert Bandera.

For å styrke Stasjinskyjs moral før den viktige likvideringen – og for å vise agenten at han kjempet for noe større – ble den unge ukraineren sendt til Moskva for å se kommunismens hellige steder: Lenins mausoleum og Den røde plass.

Besøket endte med at Stasjinskyj overvar mai-paraden – på æresplassene rett overfor Sovjetunionens leder, Nikita Khrusjtsjov.

Leiemorderen mister motet

I midten av mai 1959 mottok Stasjinskyj ordre om å reise til München og likvidere Bandera. Denne gangen fikk han med seg en dobbeltløpet giftpistol, for Bandera hadde en livvakt som det også kunne bli nødvendig å drepe.

Stasjinskyj skygget sitt nye mål i flere dager, men da det endelig bød seg en mulighet til å skyte Bandera, fikk agenten kalde føtter.

Motstandslederen sto helt alene i bakgården ved leilighetskomplekset han bodde i – og var i ferd med å åpne garasjen og parkere bilen sin.

Stasjinskyj nølte et øyeblikk og bestemte seg så for å skyte begge løpene på giftpistolen ned i bakken og kaste våpenet i en elv. Tilbake i Karlshorst fortalte han KGB at en person hadde dukket uventet opp i bakgården, så han plutselig måtte avbryte oppdraget og slette sporene sine ved å kaste fra seg våpenet.

Men det betydde dessverre ikke at KGB lot ham slippe.

Fem måneder senere ble Stasjinskyj beordret tilbake til München for å fullføre oppdraget. Allerede dagen etter ankomsten bød sjansen seg. Klokken 13 vendte Bandera hjem i bilen sin for å spise lunsj med familien.

Stasjinskyj låste seg raskt inn i trappeoppgangen i leilighetskomplekset og gikk – akkurat som med Lev Rebet – en etasje opp for å møte Bandera i trappen og skyte ham i forbifarten. Bandera hadde imidlertid vært ute og handlet, og med handleposer i hendene strevde han med å få låst opp ytterdøren.

I stedet for å møte offeret sitt i trappeoppgangen, måtte Stasjinskyj gå til døren. Mens han spurte Bandera om det var noe galt med låsen, løftet han den sammenrullede avisen og avfyrte giftpistolen.



To timer senere satt Stasjinskyj på toget, og en ambulanse hentet Banderas lik.

Obduksjon avslører giften

Ved ankomsten til sykehuset oppdaget sykeplei-

CAPITAL PICTURES/ IMAGESELECT

Giftdrapene inspirerte James Bond-forfatter

Historien om KGBs avanserte giftpistol høres ut som noe som kunne vært hentet fra en spionfilm. Men i 1960-årene var det virkeligheten som inspirerte en forfatter.

I 1965 kom Ian Flemings siste roman om James Bond – «The Man with the Golden Gun». Boken inneholdt en scene som var sterkt inspirert av Bohdan Stasjinskiys likvideringer.

Ian Fleming hadde hentet opplysningene fra medieoppslagene om rettssaken mot Stasjinskiy. I boken blir 007 utsatt for hjernevask av KGB, som deretter sender ham hjem til London for å drepe sjefen sin (kjent som M).

Drapsvåpenet som russerne utstyrer Bond med, er en pistol som avfyrer cyanid. Drapet mislykkes imidlertid, for M fatter mistanke og får installert en glassvegg som i siste øyeblikk glir ned mellom ham og Bond.

Deretter blir agent 007 avhørt av M, og – hjernevasket som han er – roser han i høye ordelag russernes ønske om fred. Og igjen dukker en smule Bohdan Stasjinskyj opp i Ian Flemings bok:

M spør rasende om den fredselskende russiske etterretningstjenesten glemte å nevne at de nylig hadde drept to menn i München.

Deretter blir 007 avprogrammert slik at han kan reise til Karibia som MI6-agent og lete etter leiemorderen Francisco Scaramanga.



I 1974 ble «Mannen med den gyldne pistol» filmatisert. Her ble imidlertid scenen med cyanidpistolen utelatt.

> **«Jeg følte meg fortapt på alle måter.»**
>
> Bohdan Stasjinskyj etter den første likvideringen.

erne en Walther PPK-pistol i Banderas klær og slo alarm. Tysk politi skulle alltid tilkalles ved funn av våpen på pasienter og avdøde.

Bandera ble derfor obdusert, og i magesekken og hjernen hans fant rettsmedisinere spor av cyanid. I ren panikk hadde Stasjinskyj avfyrt begge løpene mot Bandera slik at han hadde fått en dobbel dose, som kunne spores.

Men ingen små glassplinter fra cyanidkapsler eller Stasjinskyjs motgift ble funnet på åstedet – en overivrig nabo hadde vasket gulvet grundig fordi Bandera hadde blødd fra munnen.

Måneder senere konkluderte derfor tysk politi at Bandera sannsynligvis hadde blitt forgiftet med cyanid i en kopp kaffe. Gjerningsmannen ble aldri funnet, men politiet anså det som sannsynlig at det var et medlem av Banderas egen eksilgruppe.

Ekteparet Stasjinskyj stikker av

Stasjinskyj ble kalt til Moskva og hedret med en orden for innsatsen. I strid med sedvane fikk han sågar tillatelse til å gifte seg med en østtysk kvinne som han hadde møtt på et av Øst-Berlins dansesteder.

Kravet var imidlertid at det unge paret slo seg ned i Moskva. Men Inge, som Stasjinskyjs kone het, kunne ikke fordra livet i Moskva – og KGBs konstante overvåkning av paret. For å få tillatelse til å gifte seg med Inge hadde Stasjinskyj også lovet at hun ville begynne å jobbe for KGB. Ideen falt i god jord hos hans overordnede, men Inge var ikke begeistret. I et ubevoktet øyeblikk foreslo hun for sin mann at de i stedet skulle hoppe av til Vesten.

Stasjinskyj var langt fra avvisende overfor ideen, men de var nødt til å kjøpe seg tid, forklarte han. KGB hadde tydeligvis blitt mistenksom overfor leiemorderen deres og hadde parkert ham ved et skrivebord i Moskva. All post til paret ble åpnet i hemmelighet, og KGB avlyttet leiligheten deres.

Muligheten til å flykte bød seg bare takket være en tragedie. Inge ble gravid og fikk i 1961 lov til å føde i Øst-Berlin – uten at Bohdan var til stede. Da den lille gutten døde av lungebetennelse kort tid etter fødselen, ga KGB imidlertid leiemorderen tillatelse til å reise til DDR for å delta i begravelsen.

Mens kisten med gutten ble kjørt mot kirkegården, reduserte KGB midlertidig overvåkningen av Bohdan og Inge. Og det utnyttet ekteparet. I stedet for å delta i begravelsen til sønnen deres, flyktet de i taxi til en T-banestasjon og tok toget til Vest-Berlin. Stasjinskyj og hans kone slapp unna i siste øyeblikk – få timer senere begynte det østtyske regimet å bygge Berlinmuren og isolere DDR.



Stasjinskyj skjulte seg bak lås og slå

I 1961 hoppet Stasjinskyj av til Vesten, men CIA trodde ikke på hans forklaringer om drap med giftpistol. For ikke å bli utvist til Sovjetunionen måtte han sørge for å bli dømt for drap.

Ved ankomsten til Vest-Berlin henvendte Stasjinskyj seg først til CIA, som forhørte ham i tre uker. Den amerikanske etterretningstjenesten avviste hoderystende hans forklaring om et våpen som drepte med cyanid, men som ikke kunne spores.

Deretter utleverte CIA ukraineren til det vesttyske kriminalpolitiet, for Stasjinskyj hadde tross alt påtatt seg skylden for to mistenkelige dødsfall i München. Stasjinskyjs håp om å bytte informasjon om KGB mot beskyttelse og asyl i USA var dermed knust.

I stedet måtte han innse at en tysk fengselscelle ville bli hans eneste vern mot utlevering til Sovjetunionen – og dermed en sikker død.

Sammen med en kriminalinspektør ved navn Vanhauer besøkte Stasjinskyj åstedene i München, og her kunne han gi en overbevisende detaljert forklaring på hvordan han hadde likvidert Rebet og Bandera.

Vanhauer anbefalte statsadvokaten å reise tiltale mot ukraineren, og 19. oktober 1962 ble han dømt til åtte års fengsel. I 1967 ble Bohdan Stasjinskyj løslatt i all hemmelighet, og noe tyder på at han deretter reiste til Sør-Afrika for å gjemme seg for KGB. Hvis han fortsatt er i live, er han i dag 93 år.

Bohdan Stasjinskyj, slik han så ut i 1961, da han var i varetekt hos vesttyske myndigheter.

ULLSTEIN BILD DTL/GETTY IMAGES



KGB-agenten slo til første gang på adressen Karlsplatz nr. 8 i München. Oppe i andre etasje avfyrte han sin giftpistol i trappeoppgangen.

ALFRED STROBEL/SZ PHOTO/RITZAU SCANPIX

LES MER OM KGB-AGENTER

- Serhii Plokhy: **The Man with the Poison Gun – A Cold War Spy Story**, Oneworld Publications, 2017
- C. Andrew & V. Mitrokhin: **The Mitrokhin Archive – The KGB in Europe and the West**, Penguin, 2018

Hvor stammer toll fra?

Allerede historiens tidligste sivilisasjoner innså at de kunne tjene formuer på å kreve inn toll på varer som ble fraktet inn i rikene deres. På 1400-tallet tok tollen imidlertid en mer defensiv vending.



Toll – i form av avgifter på handel – har dype røtter i historien og oppsto nesten samtidig med de tidligste formene for organisert handel.

De første tollavgiftene ble innkrevd for rundt 5000 år siden i Mesopotamia, der karavaner og handelsmenn måtte betale bystater for å krysse grensene deres.

Lenger sør innkrevde oldtidens egyptere toll fra utenlandske handelsmenn ved Nilens havner på omtrent samme tid.

Ifølge historikere ble de første tollavgiftene sannsynligvis betalt av omreisende kjøpmenn som bestakk seg til beskyttelse og bedre behandling i områdene de reiste gjennom.

Med tiden ble bestikkelsen obligatorisk og utviklet seg til en tvungen avgift for å få lov til å drive handel i visse områder.

For konger og andre herskere ble toll en viktig inntektskilde, og skatteoppkrevere ble satt til å kontrollere byporter, veier, broer, havner og markedsplasser.

Romerne oppfant moderne toll

Noen av de første som etablerte et velorganisert tollvesen som ligner på det vi har i dag, var romerne.

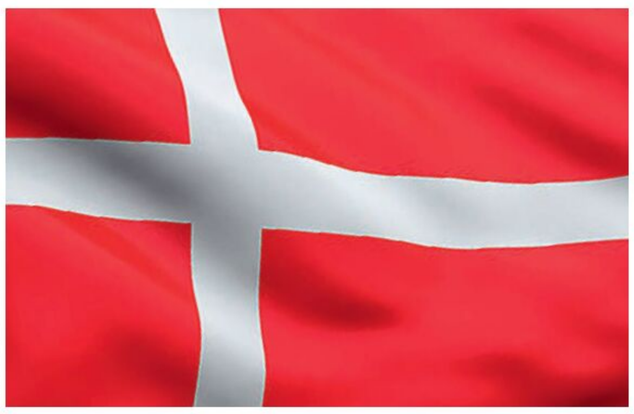
De hadde både tollkontorer og statlige tjenestemenn, og inskripsjoner funnet på importerte varer – blant annet krukker med olivenolje – minner mye om moderne tolldeklarasjoner.

Inskripsjonene viser blant annet når og hvor en vare ankom, varens vekt og verdi, og navnet på tjenestemannen som sto for kontrollen.

Engelske kong Henrik 7. var en av de første til å bruke toll som et økonomisk og politisk verktøy for å beskytte et nasjonalt marked.

I 1489 innførte han toll på råull for å beskytte den engelske ullindustrien, noe som gjorde England til verdens største ullprodusent.

Nordiske land tjente godt på toll



SHUTTERSTOCK

Danmark

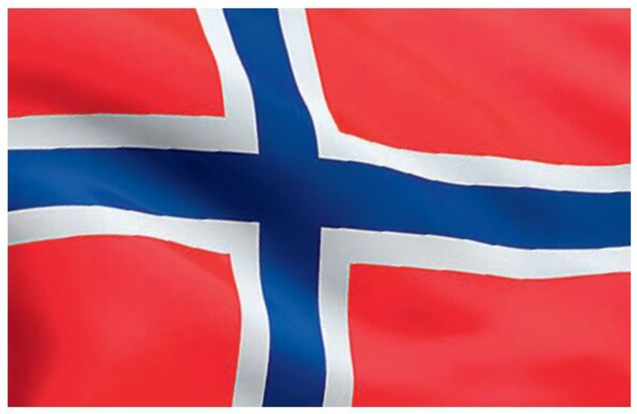
De første formene for dansk toll kan spores tilbake til vikingtiden og tidlig middelalder, da kongene innkrevde avgifter på handelen i havnebyene og ved grensene. En viktig inntektskilde for kongen var *sundtold* fra utenlandske skip som passerte Øresund. Sundtollen ble innført i 1429 og ble først avskaffet i 1857 etter internasjonalt press. Et egentlig tollvesen ble opprettet i 1632.



SHUTTERSTOCK

Sverige

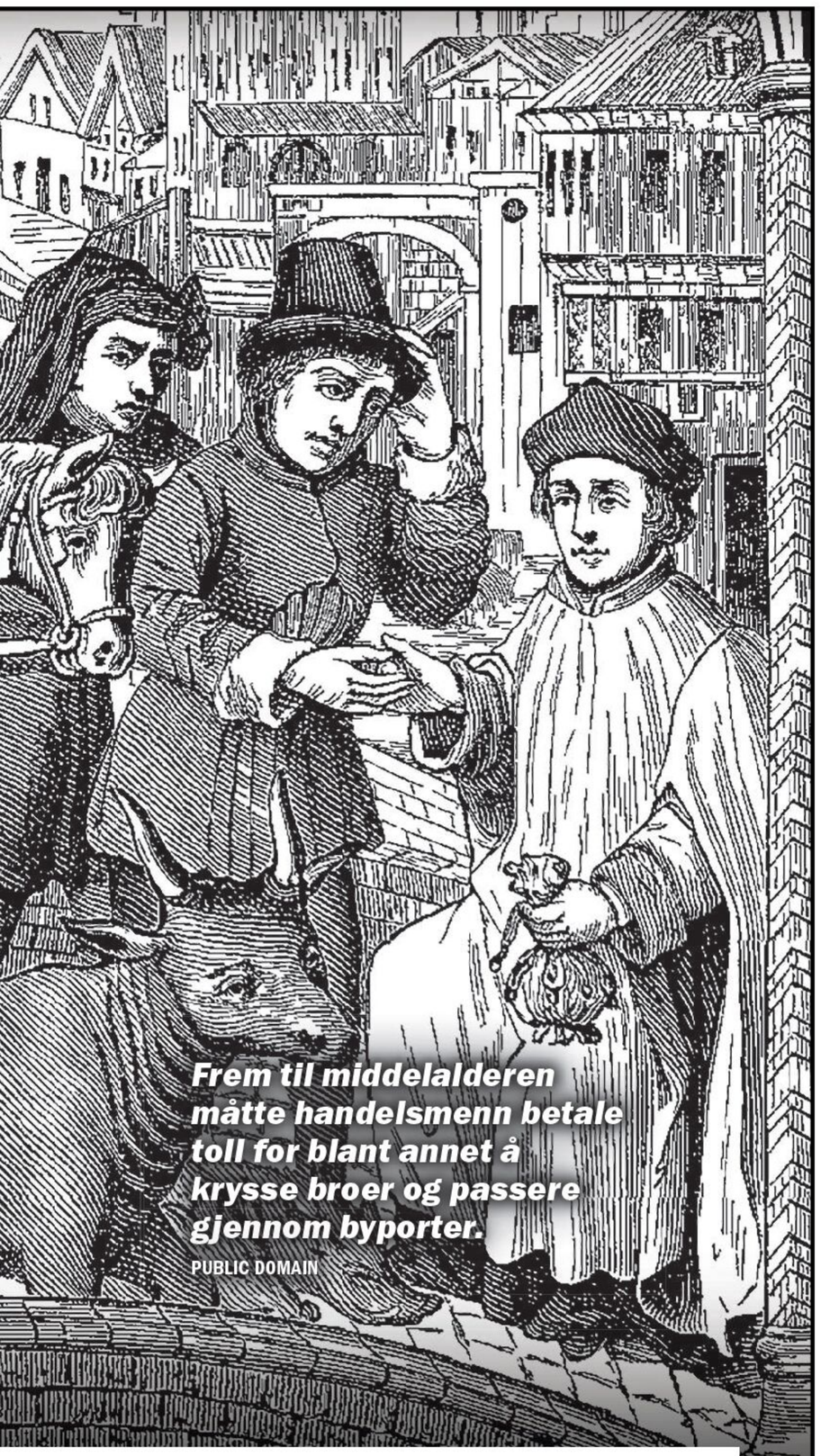
I Sverige har det vært innkrevd toll siden middelalderen, men det var først i 1636 at det ble opprettet et tollvesen. Fra 1500- til 1800-tallet opererte svenskene med to typer toll: *Stora tullen* ble innkrevd på utenrikshandel, mens *Lille tullen* ble betalt for handel innenfor byene. I perioder var innkrevingen av tollen bortforpaktet, men siden 1813 har den vært en statlig oppgave.



SHUTTERSTOCK

Norge

Allerede i vikingtiden innførte Harald Hårfagre avgifter på import og eksport av varer, men det var først i middelalderen at innkrevingen ble mer organisert. Under unionen med Danmark (1380-1814) ble norsk toll underlagt dansk toll, og tollvesenet ble mer sentralisert og fikk flere embetsmenn. Da Norge ble løsrevet fra Danmark i 1814, fikk landet sitt eget tollvesen.



Frem til middelalderen måtte handelsmenn betale toll for blant annet å krysse broer og passere gjennom byporter.

PUBLIC DOMAIN



SHUTTERSTOCK

Finland

Det finske tollvesenet har sine røtter i middelalderen, da toll på utenlandske varer var en viktig inntektskilde. Under svensk styre ble innkrevingen mer systematisk på 1500-tallet, og i 1636 ble det svenske tollvesenet utvidet til å omfatte Finland. Da russerne okkuperte Finland, fikk landet sin egen tollmyndighet i 1812.



Si det som det er: «En drink på en pinne». Saftis-reklame fra ispinnens tidlige år.

NATIONAL ARCHIVES

Hvem oppfant saftisen?

Noen oppfinnelser skjer ved en ren tilfeldighet. En elleveåring, et glass som ble stående igjen på verandaen og en kald natt var alt som skulle til da saftisen ble funnet opp i 1905.

En vintermorgen i 1905 var elleve år gamle Frank Epperson litt irritert der han sto på terrassen til huset i Oakland i California. Dagen før, etter en lang dag med lek, hadde han blandet en pose limonadepulver i et glass vann og rørt rundt med en trepinne.

Men før han rakk å nyte forfriskningen, ble den lille gutten distrahert og glemte alt om fruktvannet sitt.

Og nå, etter en natt med minusgrader, sto Frank og så på et glass frossen saft med en pinne stikkende opp. I stedet for å kaste den mislykkede limonaden trakk Frank i pinnen og sto plutselig med en stor saftis som viste seg å smake fantastisk.

I løpet av de neste årene eksperimenterte Frank med ulike smaker – til stor glede for venner og familie, som alle syntes at isen var deilig og forfriskende.

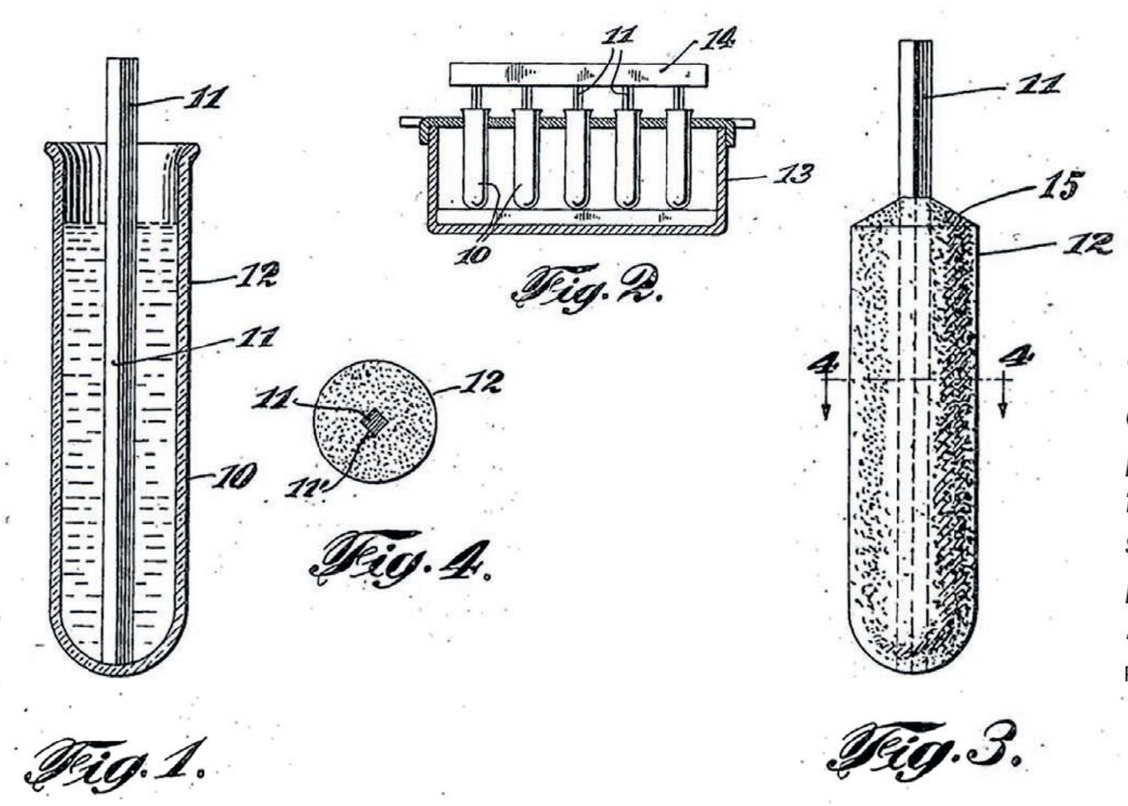
Frank innså etter hvert potensialet i sin nye oppfinnelse. I 1923 begynte han å selge ispinnene i en fornøyelsespark, der kundene strømmet til i hopetall.

Frank solgte is-suksessen sin

Franks ispinner ble en så stor suksess at han i 1924 tok patent på «frossen is på pinne», men to år senere tapte han en formue på eiendomsspekulasjoner og måtte selge oppfinnelsen – som nå het Popsicle – til Joe Lowe Co.

Den nye eieren markedsførte ispinnen med stor suksess over hele USA, men ble snart beskyldt av Good Humor-selskapet for å ha kopiert deres ispinne av fløte og sjokolade.

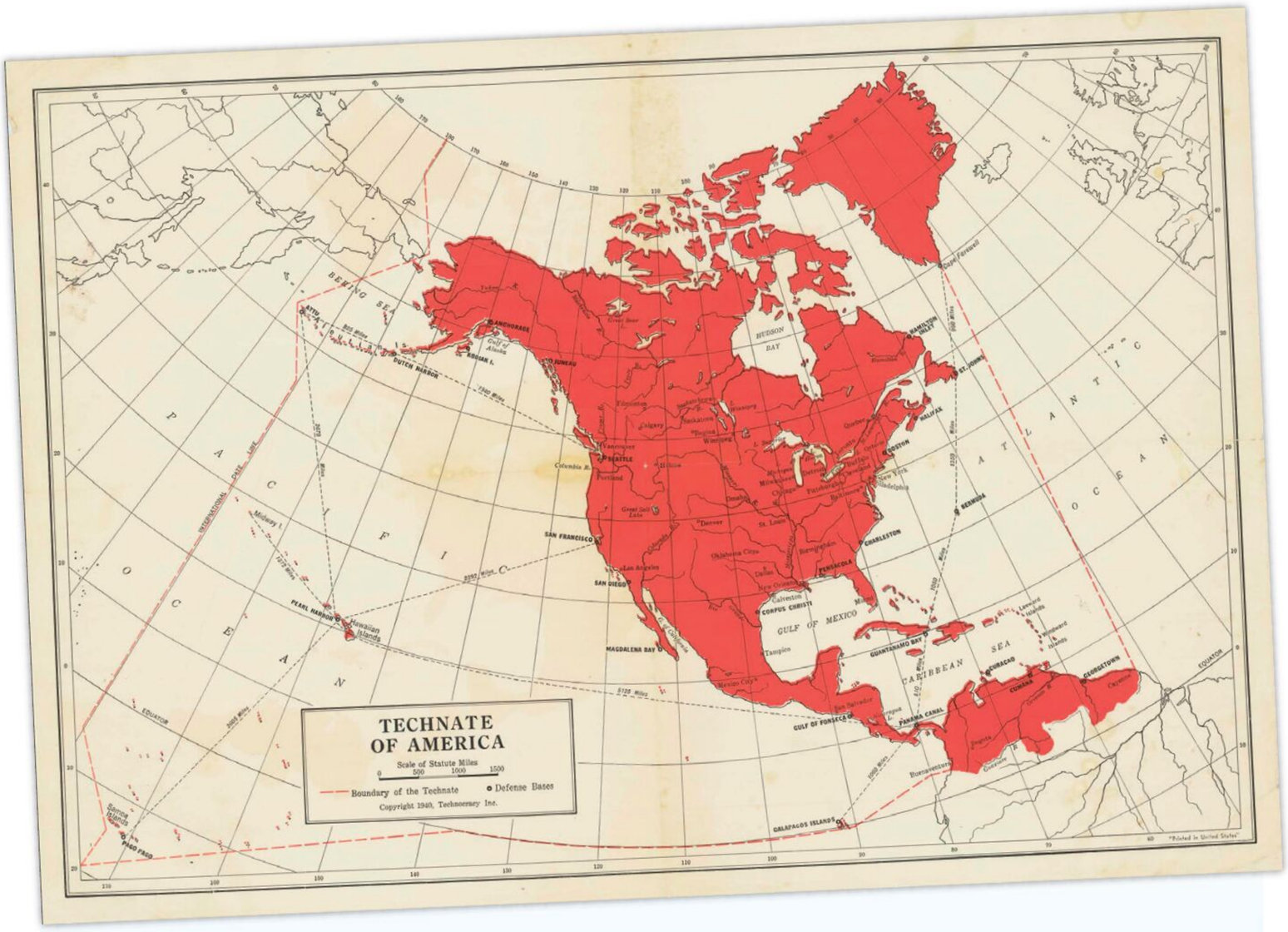
Den påfølgende rettssaken fikk stor medieoppmerksomhet og slo fast at Joe Lowe hadde rettighetene til saftis, mens Good Humor kunne fortsette å lage iskrem på pinne. Begge selskapene ble senere kjøpt opp av industrigiganten Unilever, som i dag selger rundt to milliarder ispinner hvert år.



Tegning til den opprinnelige patentsøknaden for Frank Eppersons saftis med patentnummeret 1.505.592.

PATENT PUBLIC SEARCH

WHOANZIN



En av teknokratenes drømmer var å skape en stor stat kalt* Technate of America*, som skulle omfatte hele Nord-Amerika, Grønland, Mellom-Amerika og det nordlige Sør-Amerika.

Hva er teknokratibevegelsen?

Den økonomiske krisen på 1930-tallet banet vei for Technocracy Movement med radikale ideer som å avskaffe demokratiet og gjøre Grønland amerikansk. Under Trump har bevegelsen begynt å røre på seg igjen.

Teknokratibevegelsen (*Technocracy Movement*) er en politisk og sosial bevegelse som på 1930- og 1940-tallet tok til orde for at samfunnet burde styres av eksperter i stedet for folkevalgte politikere.

Tanken var at ingeniører, fysikere og andre vitenskapsfolk ville være bedre i stand til å styre samfunnet rasjonelt og effektivt – særlig når det gjaldt ressursforbruk og produksjon.

Ideen om ekspertstyre oppsto etter første verdenskrig i USA, men fikk ikke virkelig gjennomslag før på 1930-tallet, da verden ble rammet av den store depresjonen og mange mistet troen på politikerne.

En av hovedpersonene bak teknokratibevegelsen var ingeniøren Howard Scott, som mente at politikk og økonomi i tradisjonell forstand hadde spilt fallitt.

Derfor skulle den kapitalistiske økonomien i Vesten erstattes med et system basert på teknisk effektivitet og vitenskapelig planlegging - blant annet ved å måle produksjon og forbruk i energi i stedet for penger. De så for seg et helautomatisert samfunn der menneskelig arbeidskraft ville bli overflødig, og alle borgere ville motta varer og tjenester etter behov.

Trump gjenoppliver teknokratene

Bevegelsen mistet oppslutning på 1940-tallet, da verdensøkonomien begynte å ta seg opp igjen, og den ble beskyldt for å være antidemokratisk.

Men i dag er det fortsatt små grupper som slutter seg til teknokratiets ideer, og bevegelsen har fått ny oppmerksomhet etter at Donald Trump kom tilbake til Det hvite hus.

Dette skyldes blant annet at presidenten har gjenopplivet en av teknokratenes drømmer: å innlemme Canada og Grønland i USA.

Trump har dessuten utnevnt teknologimilliardæren Elon Musk til å effektivisere byråkratiet, og nettopp Musks bestefar var et fremtredende medlem av teknokratibevegelsen på 1930- og 1940-tallet.

Hva trodde araberne på før islam?

Før islam fikk fotfeste, var Den arabiske halvøy et slaraffenland for ulike guder. Blant de troende var en liten gruppe som skulle bane vei for Muhammeds nye religion.

Før islam fikk fotfeste på 600-tallet, var Den arabiske halvøy preget av et stort religiøst mangfold.

Et vell av guder eksisterte side om side, og de fleste arabere på den tiden tilba flere guder knyttet til blant annet solen, månen, regn og fruktbarhet.

Noen av gudene var lokale og ble bare tilbedt av enkelte stammer, mens andre ble tilbedt over hele det arabiske territoriet.

De store, dominerende gudene ble vanligvis tilbedt i et stort tempel i Mekka – Kaba – som araberne valfartet til for å be og ofre til de hundrevis av gudestatuene i tempelet. Siden den gang har Kaba beholdt sin betydning som religiøst sentrum, og i dag er det islams viktigste helligdom, som millioner av muslimer valfarter til hvert år.

Forkastet flere guder

Noen få arabere – kalt *hanifer* – vendte seg mot flerguderiet og ba til én mektig gud, som de kalte Allah (arabisk for «gud»).

De var muligens inspirert av de små jødiske og kristne menighetene i området, og noen muslimer ser i dag på troen deres som en forløper til islam.

Profeten Muhammed tilhørte nettopp dette monoteistiske mindretallet, før han i år 610 fikk den første av sine åpenbaringer.

Da han døde 22 år senere, hadde han stort sett forent de arabiske stammene og avskaffet troen på flere guder.

WIKIMEDIA COMMONS



Da muslimene inntok Mekka i 629, ødela de alle de tradisjonelle avgudsstatuene i Kaba-tempelet.

Satte vikingene barn ut for å dø?

Misdannede og funksjonshemmede barn hadde små sjanser til å overleve i vikingtidens Norden. Derfor grep foreldrene ofte til en brutal, men – i deres øyne – nødvendig løsning.

Det kan virke brutalt sett med dagens øyne, men i vikingtidens Norden var det en sosialt akseptert praksis å sette nyfødte barn ut for å dø.

Skikken ble kalt *å bære barn ut* og innebar at vikingene etterlot nyfødte spedbarn i naturen – ofte i en skog eller et øde område – der barnet enten frøs i hjel eller ble spist av ville dyr.

Ifølge de gammelnordiske sagaene måtte utsettingen skje umiddelbart etter fødselen. Ifølge datidens oppfatning var det avgjørende at barnet ennå ikke var blitt ammet, vasket eller gitt et navn, ellers ble det ansett som drap.

Den nyfødtes grusomme skjebne ble bestemt av barnets helse og fremtidsutsikter.

Barn født med misdannelser eller alvorlige funksjonshemninger hadde små sjanser for å overleve og ble ansett som en byrde for familien og kunne derfor bli overlatt til sin skjebne.

Vikingene forhandlet med kirken

Praksisen ble generelt sett på som ubehagelig og drastisk, men ble akseptert som en nødvendighet når vikingene absolutt ikke hadde noe annet valg. Da kristendommen ble innført i Norden i tiden etter år 1000, ble det å sette ut barn sett på som en synd.

Likevel fortsatte praksisen, viser skriftlige kilder, og på Island gikk de hedenske vikingene bare med på å konvertere hvis de fikk lov til å fortsette å bære ut barn. Kirken måtte akseptere kravet, for i den norske Gulatingsloven fra 1100-tallet står det at misdannede nyfødte skulle døpes og «løftes ut av hedenskapet» før de ble forlatt.

Selv om noen få barn fortsatt ble satt ut, forsvant skikken gradvis etter hvert som det kristne budskapet spredte seg i Norden.



Ifølge Íslendingabók *fra 1100-tallet ble vikingene på Island kristne først da de ble lovet at de kunne fortsette å spise hestekjøtt og «bære ut barn».*

A/I/SISSE SOFIE HANSEN/HISTORIE



TOPICAL PRESS AGENCY/GETTY IMAGES

ØYEBLIKKET

Fiskedammen for voksne

I stedet for å forsøke seg i Seinens grumsete vann, kunne Paris' menn kaste ut snøret i markedsplassens fiskedam. Vinfiskingen med magnet krevde konsentrasjon og en stø hånd. De færreste lystfiskere dro hjem med mer enn én fanget flaske.

Paris, 1925





Forskere har tidligere trodd at Cucuteni-kulturen brente husene sine når de forlot dem, men denne nye forskningen antyder en mer uhyggelig forklaring.

WIKIMEDIA COMMONS & VADISLAV CHABANYUK

Drapsgåte fra steinalderen: Familie ble brent inne

Menneskeknokler funnet i et hus fra steinalderen har gitt arkeologene viktige ledetråder. Mye tyder på en grusom historie om syv menneskers død i forhistorisk Ukraina.

STEINALDER

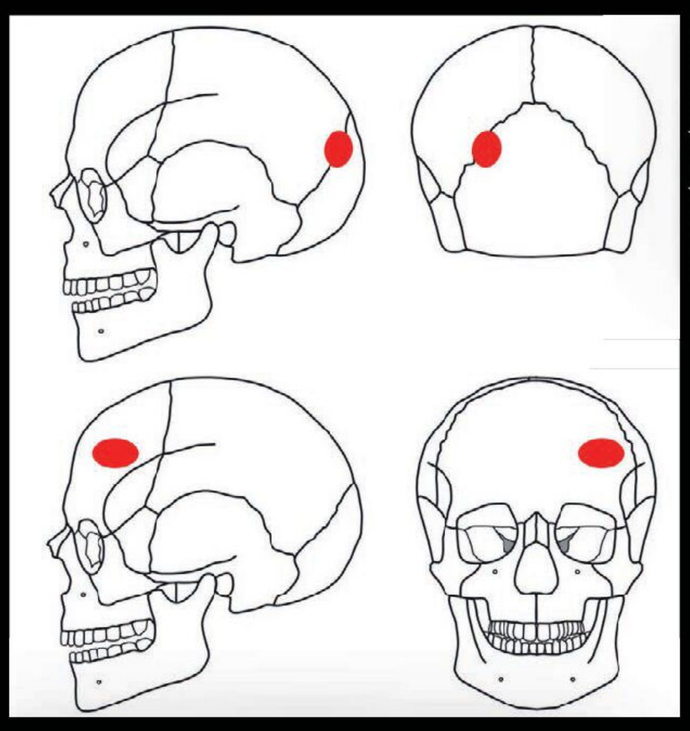
Mellom 4200 og 3600 f.Kr. oppsto det såkalte megabosetninger i dagens Moldova og Ukraina. De ble grunnlagt av Cucuteni-kulturen, kunne huse opptil 15 000 innbyggere og regnes som de første virkelige bysamfunnene i steinalderens Europa.

Men arkeologene har lenge undret seg over hvorfor de har funnet så få graver og menneskelige levninger fra de mange menneskene som bodde her.

Når de nå analyserer noen av de få knoklene som er funnet, blir de bare enda mer forundret. De aktuelle knokkelfragmentene stammer fra Kosenivka, en liten Trypillia-bosetning i dagens Ukraina. Under utgravninger på 1980-tallet fant man levningene av minst syv mennesker i et hus som hadde blitt ødelagt av brann.

Flere tiår senere har knoklene blitt analysert av et tverrfaglig team fra universitetet i Kiel ved hjelp av isotopiske, arkeobotaniske og arkeologiske studier – og de kom frem til en skremmende konklusjon.

Mye tyder på at menneskene ble drept eller dødelig såret og deretter brent inne i husene sine.



FUCHS ET AL., 2024, PLOS ONE

De funne kraniebitene viser hvor ofrene fikk kraniebrudd som følge av voldsomme slag.

I studien innrømmer forskerne at det kan ha vært snakk om kremasjon, men analysene tyder på at mindre enn én prosent av de døde ble kremert.

Dessuten tyder uhelede hodeskallebrudd hos noen av levningene på en annen forklaring. Disse menneskene ble overfalt.

Karbon-14-analyser viste at seks personer sannsynligvis døde mellom 3690 og 3620 f.Kr., mens den syvende, en voksen person som ikke var brent, døde omtrent 130 år senere, etter at huset hadde blitt forlatt.

Ved å undersøke bruddmønstrene og misfargingen av knoklene konkluderte forskerne også med at noen av knoklene hadde blitt brent mens de fortsatt var ferske.

Analysen viste at tre personer kan ha omkommet i husbrannen, mens de andre sannsynligvis døde av røykforgiftning like utenfor.

«Det virker sannsynlig at personene fra Kosenivka ble drept under et angrep, og at huset deres ble satt fyr på under konflikten», sier arkeolog Jordan Karsten fra University of Wisconsin Oshkosh, til Livescience. Han har dog ikke selv vært involvert i undersøkelsen.

Nøyaktig hva som skjedde i Ukraina for 5600 år siden, er imidlertid fortsatt et mysterium.

«Vi kan bare spekulere på om det var en sammenheng mellom brannen og den dødelige voldshandlingen, det vil si at menneskene i huset ble drept, likene deres etterlatt og huset satt fyr på», skriver forskerne i sin studie.

Bue

Grusomt funn: Bronsealderfolk spiste fiendene sine

Arkeologer har funnet bevis for at menn, kvinner og barn i bronsealderen ble utsatt for en massakre. Men det var ikke nok å drepe ofrene, selv i døden måtte de ydmykes.



Forskerne kan – ved hjelp av bl.a. dette kraniet – klargjøre nøyaktig hva som foregikk den gang for 4000 år siden.

SCHULTING ET AL. ANTIQUITY, 2024

ARKEOLOGI

På 1970-tallet gjorde arkeologer et bronsealderfunn i en 15 meter dyp sjakt i Charterhouse Warren i det sørvestlige England. Her lå skjelettene av barn, kvinner og menn som levde i bronsealderen.

Nå har forskerne undersøkt skjelettene på nytt og funnet nye, grusomme detaljer om deres død.

En forskergruppe fra bl.a. Oxford University har analysert over 3000 fragmenter av menneskebein fra tidlig bronsealder, altså 2210-2010 f.Kr.

Knoklene stammer fra minst 37 personer, både menn, kvinner og barn. Snittmerker på knoklene tyder på at de ble slaktet, partert og deretter spist.

Kannibalisme tolkes i noen sammenhenger som et begravelsesritual, men det kan ikke være tilfelle her, skriver forskerne.

Til tross for at arkeologene kan se at de har lidd en voldsom død, er det ingen tegn til kamp. Det betyr sannsynligvis at ofrene ble tatt på sengen og døde i en massakre.

Det er heller ikke sannsynlig at de døde ble spist fordi fiendene deres var sultne, for det er funnet bein av storfe i samme sjakt. Forskerne mener derfor at bronsealderfolket hadde tilgang til kjøtt og ikke hadde noe behov for å spise mennesker.

Studiens skremmende konklusjon er at kannibalismen ikke skyldtes en nødvendighet, men i stedet var et forsøk på å «avhumanisere» de drepte. Ved å spise dem ble de likestilt med dyrene.

«Det tegner et mye mørkere bilde av perioden (tidlig bronsealder, *red.*) enn mange hadde trodd», sier professor i forhistorisk arkeologi Rick Schulting i en pressemelding fra Oxford University. **ma**

Hunder ble dyrket som helbredere

Hunder ble assosiert med gudinnen for helbredelse i Mesopotamia, og et nytt funn bidrar til vår forståelse av dyrenes rolle i oldtiden.

ARKEOLOGI

Under utgravninger i oldtidsbyen Harran i det sørøstlige Tyrkia har forskere funnet levningene av fire hunder.

Arkeologene tolker begravelsen av dyrene som tilbedelse av en bestemt gud.

Et forskerteam, ledet av arkeolog Mehmet Önal fra Harran-universitetet, har gjennomført utgravninger i området. Deres mest spektakulære funn er de fire hundene som ble begravd i 700 f.Kr.

Hundeskjeletter er ikke oppsiktsvekkende i seg selv, men måten hundene var begravd på, forestilte en halvmåne. Og det gir funnet ekstra tyngde. Arkeologene tror at hundene ble begravd som en del av et ritual knyttet til Gula, den mesopotamiske gudinnen for helbredelse.

Gula er ofte avbildet sammen med hunder, og de følger henne når hun møter fiender.

«Man trodde at hunder kurerte sykdommer. Når vi ser på disse begravelsene fra den tiden, kan vi si at gudinnen Gula ble tilbedt», forklarer Mehmet Önal til det tyrkiske mediet Gazete Ipekyol.

Hvorfor mesopotamierne assosierte hunder med helbredende gudinner, er ikke endelig fastslått. Men historikeren Barbara Böck, som har spesialisert seg på Mesopotamias religions- og kulturhistorie, har foreslått at det kan skyldes en tro på at hundespytt hadde en helbredende effekt.



FADIME KILDI/GAZETE IPEKYOL

Arkeologer har gravd ut i alt fire hunder, som i graven ligger som halvmåner.

En annen mulighet, ifølge Böck, er at det ble tolket som en magisk kraft når en hund slikket et menneske og på den måten fjernet sykdom.

Det er ingen tvil om at tilbedelse av hunder fant sted mange steder. Det viser arkeologiske funn. Det er tidligere funnet hundegraver ved ruinene av Harran slott, noe som tyder på at det fantes en hundekult i området i jernalderen. **ma**

Gigantisk pyramide lå skjult i veikanten

Under anleggingen av en ekstra veifil i det sentrale Mexico støtte arbeiderne på en uventet hindring og tilkalte arkeologene.



INAH

Pyramiden er områdets første funn fra før spanjolene koloniserte Mexico på begynnelsen av 1500-tallet.

AMERIKAS HISTORIE

Arbeiderne var i ferd med å anlegge en tredje fil på den travle veistrekningen mellom byene Pachuca og Huejutla, nord for Mexico by, da de kom over noe høyst uvanlig.

De tilkalte et team av arkeologer, som raskt fant ut at kulen i bakken like ved byen San Miguel Metzquititlán var en pyramide fra Mexicos førkolumbiske fortid.

Under de innledende utgravningene daterte arkeologene pyramiden til perioden mellom 650 og 1519.

Undersøkelsene avdekket også til sammen 155 gjenstander, blant annet keramikk, trekull, forkullede trebiter og rester av et gulv med et belegg laget av kalk.

Forskerne dokumenterte samtidig pyramiden, blant annet ved hjelp av fotografering med droner.

Gjenstandene og beliggenheten i Sierra Alta-regionen i Mexico får forskerne til å tro at pyramiden opprinnelig ble bygget under det såkalte Metzca-herredømmet, en multietnisk kultur som blomstret i området før spanjolene kom.

Pengemangel stopper utgravning

I de kommende månedene skal funnene studeres nøye av spesialister. Men noen omfattende utgravning og konservering av pyramiden er det ikke snakk om.

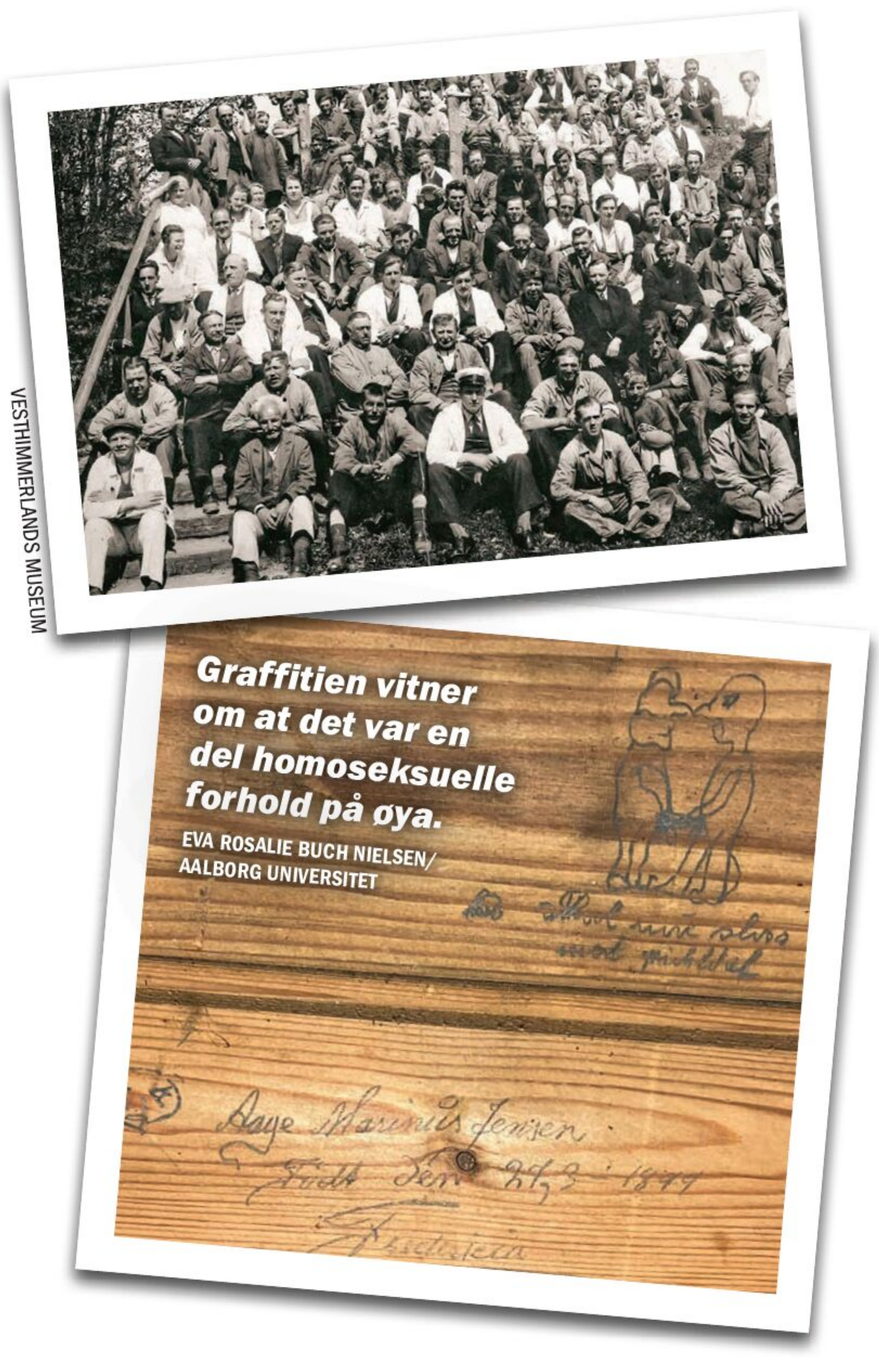
Alvorlige budsjettkutt i INAH (Mexicos nasjonale institutt for antropologi og historie) i 2025 betyr at det ikke vil være penger til mer omfattende undersøkelser.

I stedet skal pyramiden gjenbegraves og på den måten bevares for ettertiden.

Under gjenbegravningen vil det historiske komplekset bli beskyttet av såkalte geotekstiler, et lag med syntetisk materiale som beskytter og stabiliserer byggeplasser, skriver (INAH) i en kunngjøring. **ec**

Graffiti forteller en dyster historie

I et halvt århundre var hundrevis av «avvikende» unge menn anbrakt på en dansk øy. Nå får de lov til å fortelle sin historie om sex og svik.



VESTHIMMERLANDS MUSEUM

SAMFUNN

«Fitte er bra, men ræv er best» og «Johannes er en dum tosk». Slik lyder to av graffititekstene som noen av de anbrakte mennene på Livø Anstalten har risset inn på høyloftet.

Gjennom de små tekstene og tegningene kan «de åndssvake» for første gang fortelle sin egen historie, håper historikeren som har kartlagt alle leirens nesten 3000 ikke-godkjente kunstverk.

Fra 1911 til 1961 var Livø Anstalten hjem for 743 menn som var innesperret fordi de den gang ble ansett som «moralsk åndssvake».

«På loftet får vi et unikt bilde av de anbrakte, fordi det er et av de få stedene hvor vi får deres egne ord og tanker. Deres historie har hittil blitt fortalt gjennom systemet, f.eks. i pasientjournaler, og derfor er det noe helt spesielt å få kartlagt graffitien, for her tar de ordet i sin makt», forklarer historikeren bak prosjektet, Eva Rosalie Buch Nielsen, i en pressemelding.

En tredjedel av de innsatte var mellom 13 og 24 år, og de ble sendt til Livø av mange ulike grunner, ofte for småforbrytelser eller sedelighetsforbrytelser – som i Danmark inkluderte homoseksualitet frem til 1930.

Mange av de små tekstene beskriver de seksuelle forholdene de internerte hadde til hverandre. Men mange av tekstene har også en melankolsk tone, skrevet av mennesker som føler seg forlatt av samfunnet og familien. «Elsket, ikke savnet» står det f.eks. skrevet på et av loftsbordene.

På Livø var filosofien at de unge mennene med «avvikende atferd» hadde bruk for faste rammer, frisk luft og fysisk arbeid.

Datidens leger mente at «moralsk åndssvakhet» gikk i arv, så mange av dem måtte la seg sterilisere for å få lov til å forlate øya. Andre ble tvangssterilisert etter ordre fra legene. **sste**



For 50 år siden fant arkeologer et mystisk brett-spill i en grav fra Mesopotamia. Nå mener en forskergruppe at de har avdekket spillets regler.

Endelig kjenner vi reglene for et elsket brettspill fra oldtiden

Et spillbrett fra Mesopotamia har forvirret forskerne siden det ble funnet i 1977. Selv om brikkene ikke passer helt, minner det om verdens eldste brettspill. Nå har en forskergruppe endelig funnet reglene.

ARKEOLOGI

For nesten 5000 år siden ble en ekte spiller begravet i Mesopotamia. Han var i hvert fall så glad i sitt brettspill at han tok det med seg i graven.

Og nå mener en gruppe forskere at de endelig har funnet ut av reglene for spillet, som er et av de eldste vi kjenner til.

Brettspillet ble funnet i Shahr-i Sokhta i det sørøstlige Iran i 1977. Dateringer viser at det stammer fra mellom 2600 og 2400 f.Kr. Den gang var området en del av Mesopotamia, et av verdens første avanserte samfunn.

Spillet består av en treplate med 20 runde felter formet som en snodd slange.

Ifølge forskerne handler det om å få brikkene sine hjem ved å flytte dem ned i den motsatte enden. Terningkast avgjør hvor langt brikkene flyttes.

«Det handler om å komme først i mål, og så finnes det blokkeringer som gir muligheter for ekstra strategi uten å overskygge løperne», forklarer forskerne i den nye undersøkelsen.

Spillbrettet minner sterkt om et annet brettspill fra Mesopotamia, kongespillet fra Ur. Det har fått navnet sitt fordi det ble funnet i en kongegrav utenfor storbyen Ur på 1920-tallet.

I kongespillet fra Ur har hver spiller 10 identiske brikker som de flytter rundt. Da spillet fra Shahr-i Sokhta ble funnet, fant arkeologene flere forskjellige slags brikker, blant annet rosetter og kjegler.

Det er disse forskerne mener har vært blokader. Dette har gjort spillet mer avansert enn forgjengeren fra Ur, som var mer avhengig av heldige terningkast.

For å finne reglene har forskerne sammenlignet spillet med andre spill, bl.a. det eldre kongespillet. Ved hjelp av kunstig intelligens har de også simulert tusenvis av spill hvor deres forskjellige forslag til regler har blitt utprøvd.

sste



Spillet kan begynne

De to spillerne har hver 10 løpere. Den som får sine løpere først over brettet, har vunnet. Løperne rykkes frem ved å kaste en terning. De rosettformede brikkene i samlingen markerer sikker sone på brettet, mens de kjegleformede brikkene fungerer som en blokade. Slik blir terningspillets vilkårlighet bygget ut med strategiske utfordringer.

MOHAMMAD REZA ROKNI / JELVEH, S. MORADI, H., THE BRITISH INSTITUTE OF PERSIAN STUDIES

ANNONSE

gjoerdetselv.com

Prøv det i dag

Alle kan lære å gjøre det selv!

- Vi forklarer alt det vanskelige
- Bilder fra start til slutt
- Komplett liste over materialer
- Oversiktlig arbeidstegning

Over 1000 enkle veiledninger







Bestill i dag på gjoerdetselv.com og få den første måneden til kr 19

Gjør Det Selv

Din garanti for et godt resultat

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00

Hvem har sagt det?

Gjett hvilken historisk person som har sagt følgende:

“Jeg har smakt menneskekjøtt. Liker det ikke. Det er for salt”.



LIBRARY OF CONGRESS & STEVAN KRAGUJEVIC/WIKIMEDIA COMMONS & STORE NORSKE LEKSIKON/WIKIMEDIA COMMONS

A Idi Amin

B Muammar Gaddafi

C Pol Pot

Hva hendte NÅR?

I hvilken rekkefølge inntraff disse tre hendelsene. Finn rett årstall til hver.

1 Damperen *Empress of Ireland* rammes av et norsk lasteskip i St. Lawrence-elven.

☐ 1912 ☐ 1914 ☐ 1915

2 Passasjerskipet *Lusitania* torpederes av en tysk ubåt utenfor Irland.

☐ 1912 ☐ 1914 ☐ 1915

3 Luksuslineren *Titanic* treffer et nordatlantisk isfjell på sin jomfrureise.

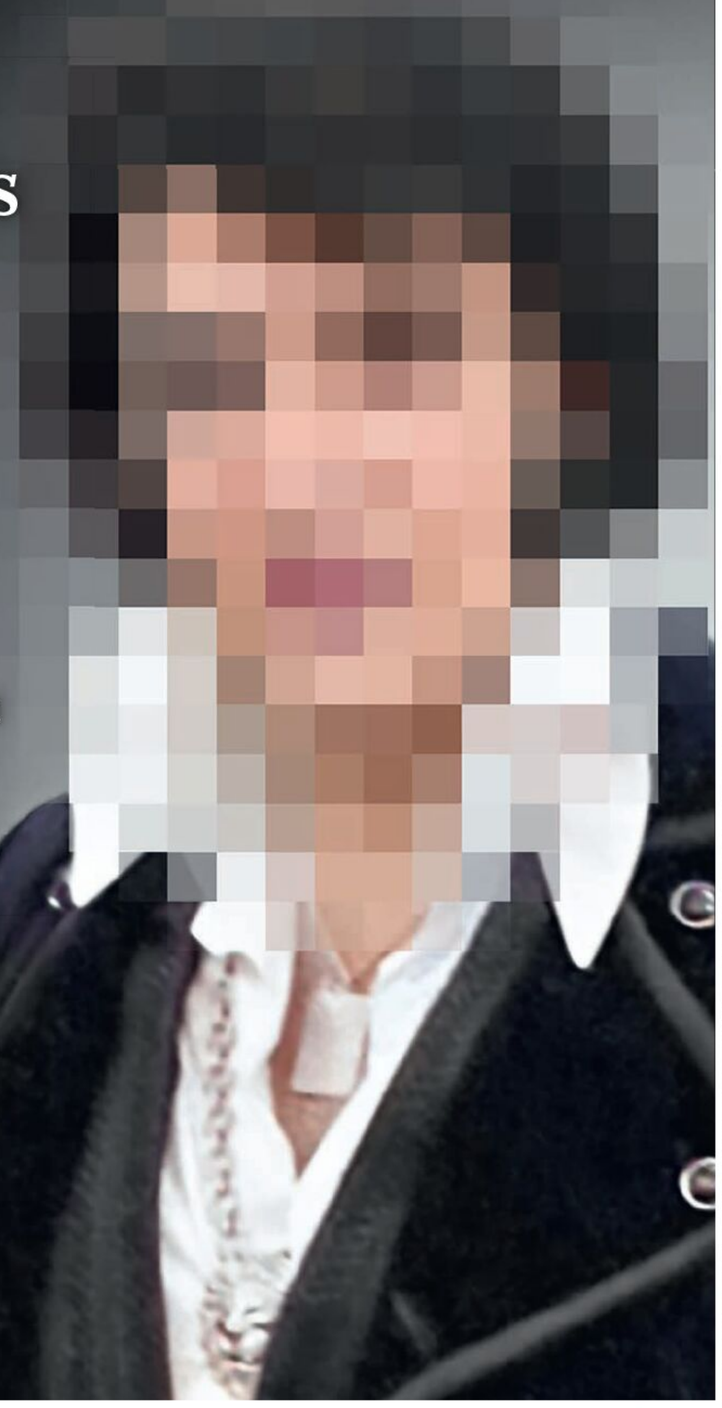
☐ 1912 ☐ 1914 ☐ 1915

Hvem skjuler seg her?

Gjenkjenner du ikke personen på bildet, kan du gjette hvem det er ved å stokke om bokstavene i anagrammet ved siden av. Du kan også benytte deg av ledetrådene. Den riktige løsningen finner du opp ned på neste side.

Levy Selpires

Han var et fattig arbeiderbarn fra Tupelo, Mississippi. Glad i gospel og i å opptre. Fikk som 18-åring i 1953 et par av sine sanger spilt i radioen. Siden ble han så rojal som man overhodet kan bli i USA.



EXECUTIVE OFFICE OF THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES/WIKIMEDIA COMMONS

MER QUIZ PÅ NESTE SIDE

Historienøtter

Quizmaster: Peter Eberhardt



Viktoriatiden er en betegnelse på årene 1837-1901, da den britiske dronning Victoria regjerte. Her blir hun viet til prins Albert. Året er 1840, og paret får ni barn.

ROYAL COLLECTION TRUST/WIKIMEDIA COMMONS

12 spørsmål om viktoriatiden

1 Gjennom hele viktoriatiden var det britiske imperiet så å si ikke i krig. Hva kalles de fredelige årene mellom 1815 og 1914?

A: Rex britannica
B: Pax britannica
C: Vox britannica

2 En serie avslørende artikler fører i 1885 til at britene endrer den seksuelle lavalder.

A: Fra 13 til 14
B: Fra 13 til 15
C: Fra 13 til 16

3 I hvilken lokalitet i London åpnet den første verdensutstillingen (1851)?

A: Buckingham Palace
B: Crystal Palace
C: Palace of Westminster

4 Englands koloniambisjoner er usvekket. Hvilket afrikansk folkeslag ble i 1870-årene forsøkt nedkjempet?

A: Zuluene
B: Hutuene
C: Tutsiene

5 England står i viktoriatiden i spissen for hvilken revolusjon som endrer hele verden?

A: Den kulturelle
B: Den seksuelle
C: Den industrielle

6 Victorias barnebarn prins Albert Victor er i 1888 under mistanke for å utgi seg for å være...?

A: Forfatteren Conan Doyle
B: Biologen Thomas Huxley
C: Morderen Jack the Ripper

7 Verdens første undergrunnsjernbane innvies i London i 1863. Hva kalles transportmiddelet på folkemunne?

A: London Underground
B: Transit London
C: The Tube

8 Themsen er som en åpen kloakk. I den hete sommeren 1858 får stanken hvilket navn?

A: The Smell of Hell
B: The Year of No God
C: The Great Stink

9 «Jungelboken» og «Oliver Twist» kom ut i viktoriatiden. Hvem skrev «Artenes opprinnelse»?

A: Oscar Wilde
B: Charles Darwin
C: Rudyard Kipling

10 Victorias mann, prins Albert, dør av tyfus i 1861. Hvor lenge bar den sørgende enken svart for å ære sitt livs kjærlighet?

A: Til Alberts fødselsdag
B: Til hun dør i 1901
C: Til 50-årsjubileet i 1887

11 I årene 1845-1849 dør en million irer under en hungersnød som skyldtes hvilken sykdom?

A: Roebyller
B: Hveteknas
C: Potetpest

12 Med grasserende diaré og kolera var livet i London farlig. Hvorfor endret det seg i 1885?

A: Gratis syketrygd
B: Kloakkering av byen
C: Vaksinasjon mot epidemiene

RIKTIG SVAR

Hvem har sagt det?
Idi Amin. Ugandas president 1971-1979. Despoten døde 24 år senere i saudiarabisk eksil, 78 år gammel.

Hva hendte når?
Historiens hittil verste skipsforlis skjer med *Titanic* i 1912. Ca. 1500 mennesker dør i det iskalde vannet. *Empress of Ireland* synker i 1914 etter å ha blitt rammet av et tungt norsk lasteskip i den kanadiske nattetåken. Over 1000 passasjerer og besetningsmedlemmer mister livet. I 1915 torpederer en tysk ubåt dampern *Lusitania*. Mer enn 1200 uskyldige sivilister omkommer.

Hvem skjuler seg her?
Elvis Presley (1935-1977). Kjent som "The King".

12 spørsmål om viktoriatiden
1B, 2C, 3B, 4A, 5C, 6C, 7A & 7C, 8C, 9B, 10B, 11C, 12B.

HISTORIE SPESIAL:

MØT MENNENE BAK NAZISMENS FORBRYTELSER



FÅ FØRSTE UTGAVE FOR KUN KR 99

Inkl. porto og eksp.

SPAR KR 80

HISTORIE SPESIAL er en temautgave fra magasinet Historie. Hver utgave tar for seg et spesielt utvalgt tema og har den dramatiske fortellingen som omdreiningspunkt.

I den første utgaven kan du tre inn i nazismens grusomme maskinrom. Hvem var mennene og kvinnene som stille og rolig fikk et jerngrep om det tyske samfunnet? Hvordan innpodet Hitlers innerste krets ideologien sin i skolebarn og soldater? Og hvilke mekanismer sikret at enhver motstand ble knust? Dykk ned i historien om Hitlers håndlangere – fra anonyme kontorrotter til partiets mektigste skikkelser – og forstå hvordan de små tannhjulene holdt regimets fryktmaskin i gang.

HISTORIE SPESIAL utgis fire ganger i året og er på 124 sider.

Bestill på: historienet.no/hisspesiell

Bonnier Publications International AS, Kundeservice, postboks 1188 Sentrum, 0107 OSLO, tlf. 23 06 87 00. Kundeservice.com

Skann og gå direkte til bestilling!

WIKIMEDIA COMMONS



Brinkley opererte inn geitetestikler i sine godtroende pasienter på løpende bånd.

Bisarr mirakelkur:

Geitetestikler skulle gi menn potensen tilbake

I første halvdel av 1900-tallet utførte kvakksalveren John R. Brinkley den ene livstruende operasjonen etter den andre på sine desperate pasienter.

Dr. John R. Brinkley hadde et godt tilbud til menn med erek-sjonssvikt: geitetestikler. De skulle transplanteres inn i menns punger for å øke viriliteten.

Brinkley utførte operasjonen selv, og prisen var 750 dollar – i underkant av 160 000 norske kroner i dagens valuta.

Men Brinkley var en løgner og en kvakk-salver. Han hadde aldri studert medisin, og vitnemålet hans var en forfalskning. Brinkley hadde fått denne særegne ideen en dag i 1918, under spanskesyken, da han møtte en bonde som klaget over «seksuell svakhet».

Kundene sto i kø

Under konsultasjonen spøkte Brinkley med at alle bondens problemer på soverommet kunne løses hvis han ble utstyrt med testikler som en geitebukk. Bonden tok forslaget på alvor, og Brinkley opererte inn geitetestikler i pungen hans.



Først etter en rekke dødsfall grep myndig-hetene inn overfor Brinkleys praksis.

Da mannens kone kort tid etter ble gravid, fikk pressen ferten av en sensasjonell historie, og pasientene strømmet til Brinkleys klinikk i Kansas.

Brinkley hevdet nå at geitetestikler ikke bare kunne gjøre impotente menn til førsteelskere, de var også kuren mot 26 andre lidelser – fra demens til mageluft.

Pengene rullet inn, og Brinkley kjøpte en radiostasjon for å spre budskapet sitt.

Den økonomiske effekten av klinikken hans var så stor at guvernøren i Kansas nektet å utlevere ham til rettsforfølgelse for kvakksalveri i California.

Det var først i 1930 – etter at minst 42 pasienter hadde dødd uten forutgående sykdom – at helsemyndighetene i Kansas trakk tilbake Brinkleys lisens til å praktisere medisin.

Ni år senere saksøkte Brinkley en annen lege for injurier, men retten ga til slutt den saksøkte medhold i at Brinkley var en «sjarlatan og en kvakksalver».

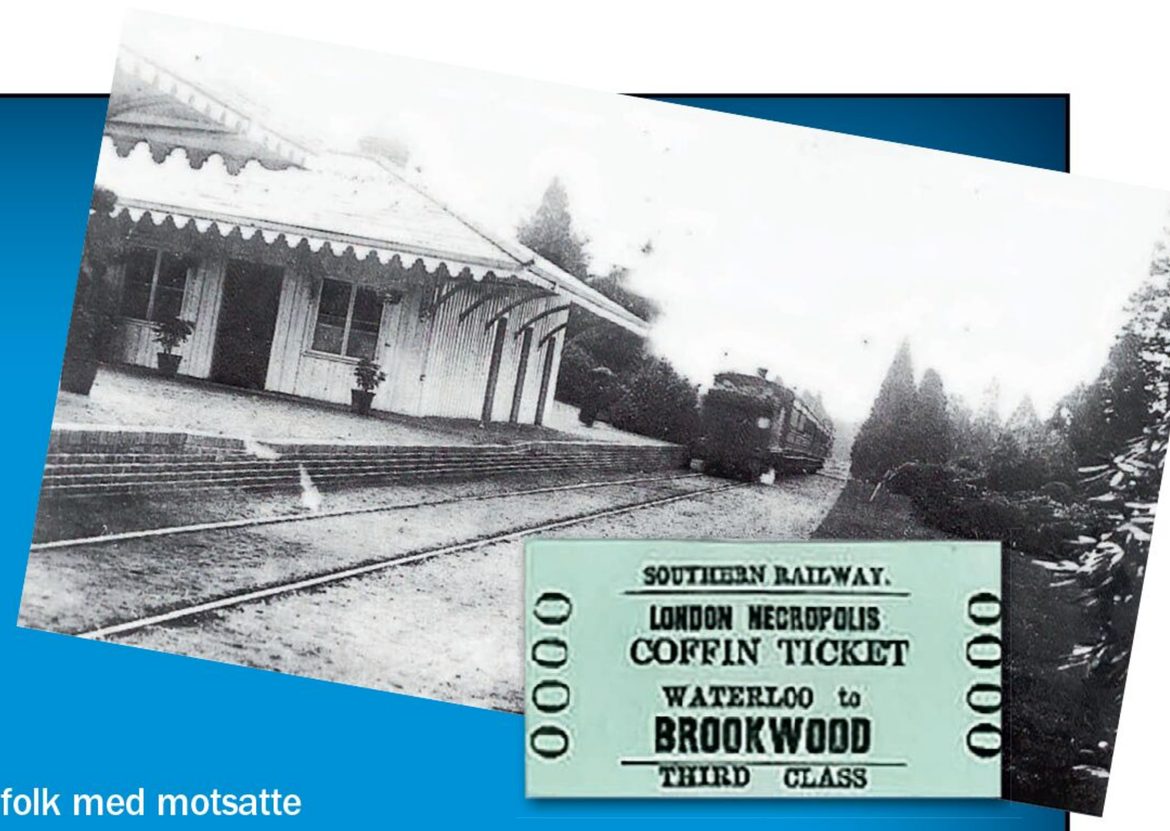
Dommen utløste en flom av erstatnings-krav, og Brinkley gikk konkurs.

Dette gikk ut over helsen hans, og etter en benamputasjon og tre hjerteinfarkt døde han i 1942.

Har du et morsomt tips? Fortiden er full av morsomme, overraskende og merkverdige historier. De beste får en plass på denne siden. Hvis du kjenner til en morsom anekdote, må du gjerne dele den med oss på moro@historiebladet.no.

I London reiste de døde på forskjellige klasser

Selv ikke i døden ble klassesamfunnet avskaffet i den britiske hovedstaden på 1800-tallet. De rike nektet å foreta den siste reisen i selskap med storbyens fattiglemmer.



Selv døden kunne ikke utviske skillet mellom rik og fattig i viktoriatidens London.

WIKIPEDIA.COM& SOUTHERN RAILWAY/WIKIMEDIA COMMONS

Londons befolkning vokste fra én million til to og en halv million mennesker i løpet av første halvdel av 1800-tallet, noe som skapte flere utfordringer. For eksempel kunne ikke byens overfylte kirkegårder ta imot flere døde, og i 1851 vedtok parlamentet et forbud mot flere begravelser innenfor bygrensen.

Som følge av den nye loven ble en gigantisk gravplass anlagt i Brookwood – rundt 30 km fra hovedstadens sentrum – av det privateide selskapet London Necropolis and National Mausoleum Company.

Selskapet fikk imidlertid startproblemer med Londons velstående overklasse.

Døde reiste på første klasse

Investorene fikk anlagt en jernbane for å frakte kistene til den nye begravelsesplassen, men byens overklasse brukte ikke toget. Biskopen av London, Charles Blomfield, forklarte hvorfor:

«Det kunne jo skje at folk med motsatte personligheter ble plassert på samme transport».

Sagt på en annen måte: Londons rike overklasse skulle ikke utsettes for å måtte foreta den siste reisen sammen med byens berme.

Problemet var imidlertid løsbart. Selskapet bak kirkegården organiserte toget på samme måte som andre tog – med første, andre og tredje klasse. Inndelingen gjaldt både de døde og de sørgende.

Passasjerene på første klasse kom naturligvis først om bord, mens passasjerene på tredje klasse måtte vente til sist. Satsingen ble en stor suksess, og de klassedelte begravelsestogene kjørte helt frem til begynnelsen av andre verdenskrig, da en tysk bombe ødela depotet og skinnegangen. På det tidspunktet hadde etterspørselen allerede sunket på grunn av inntoget av likbiler og nye kommunale kirkegårder.

London Necropolis and National Mausoleum Company rakk å transportere over 230 000 kister ut av den britiske hovedstaden.

Kalifen forærte Karl den store en elefant

På begynnelsen av 800-tallet e.Kr. vurderte frankernes keiser og kalifen i Bagdad å danne en allianse for å svekke det bysantinske riket. I den forbindelse fikk Karl en særpreget gave.



CAROLE RADDATO/WIKIMEDIA COMMONS & IANDAGNALL COMPUTING/ALAMY/IMAGESELECT

Karl den store var glad i sin elefant, og han tok dyret med når han reiste rundt i riket.

I 802 kom en av Karl den stores diplomater tilbake fra en reise til Bagdad – hovedstaden i det mektige abbasidekalifatet.

«Jøden Isak kom med en elefant og andre gaver, og han leverte alt sammen til keiseren i Aachen. Elefantens navn var Abul-Abbas», heter det i de frankiske annalene.

Selv om mange europeere hadde hørt historier om elefanter, var dette – så vidt vi vet – første gang en levende elefant hadde blitt brakt til Europa siden Romerrikets fall på 400-tallet e.Kr. Gaven var en del av forhandlingene om en muslimsk-kristen allianse mellom to av datidens mektigste imperier.

Elefant endte i Europa

Harun al-Rashid, herskeren i Bagdad, var overhode for et stort kalifat som i grove trekk strakte seg over Den arabiske halvøy samt dagens Egypt, Irak og Iran.

Karl den store var keiser over et rike som bl.a. omfattet våre dagers Frankrike samt store deler av dagens Tyskland og Italia.

De to herskerne hadde en felles fiende: keiseren av Bysants. Til tross for religiøse uoverensstemmelser så begge mennene en fordel i å innlede et samarbeid som kunne svekke bysantinernes militære, politiske og handelsmessige makt. Gaveutveksling var et viktig element i forhandlingene, og jo mer eksotisk og fornem en gave var, desto større makt syntes giveren å ha.

Kildene sier ikke noe om hva Karl forærte Harun, men den frankiske keiseren mottok elefanten Abul-Abbas. Til slutt ble det likevel ikke noe av alliansen, men Karl beholdt elefanten. Dyret fulgte ham på hans reiser rundt i riket. Under et felttog i 810 krysset Karl og hans menn Rhinen og slo leir ved et sted kalt Lippeham, der de ventet på forsterkninger. Ventetiden førte til en tragedie. «Mens keiseren oppholdt seg der i noen dager, døde elefanten som Harun hadde sendt ham», heter det i de frankiske annalene. Fire år senere fulgte Karl elefanten sin i døden.

Gå ikke glipp av neste nummer



CLAUS LUNAU

Oldtidens Reodor Felgen

Heron levde i Alexandria på Jesu tid. Han oppfant bl.a. en dampmaskin og forløperen til en brusautomat.

Les også om...

- Frihetsbrevet Magna Carta.
- Hiroshima og Nagasaki dag 0.
- Nazistene var glade i dyr – bare ikke katter. De var jødiske.

Vikinger fant en elv av gull

På 800-tallet var vikingene uønskede gjester på Rhinen, der de rike klosterbyene lå helt ubeskyttet.



WARHISTORY.ORG



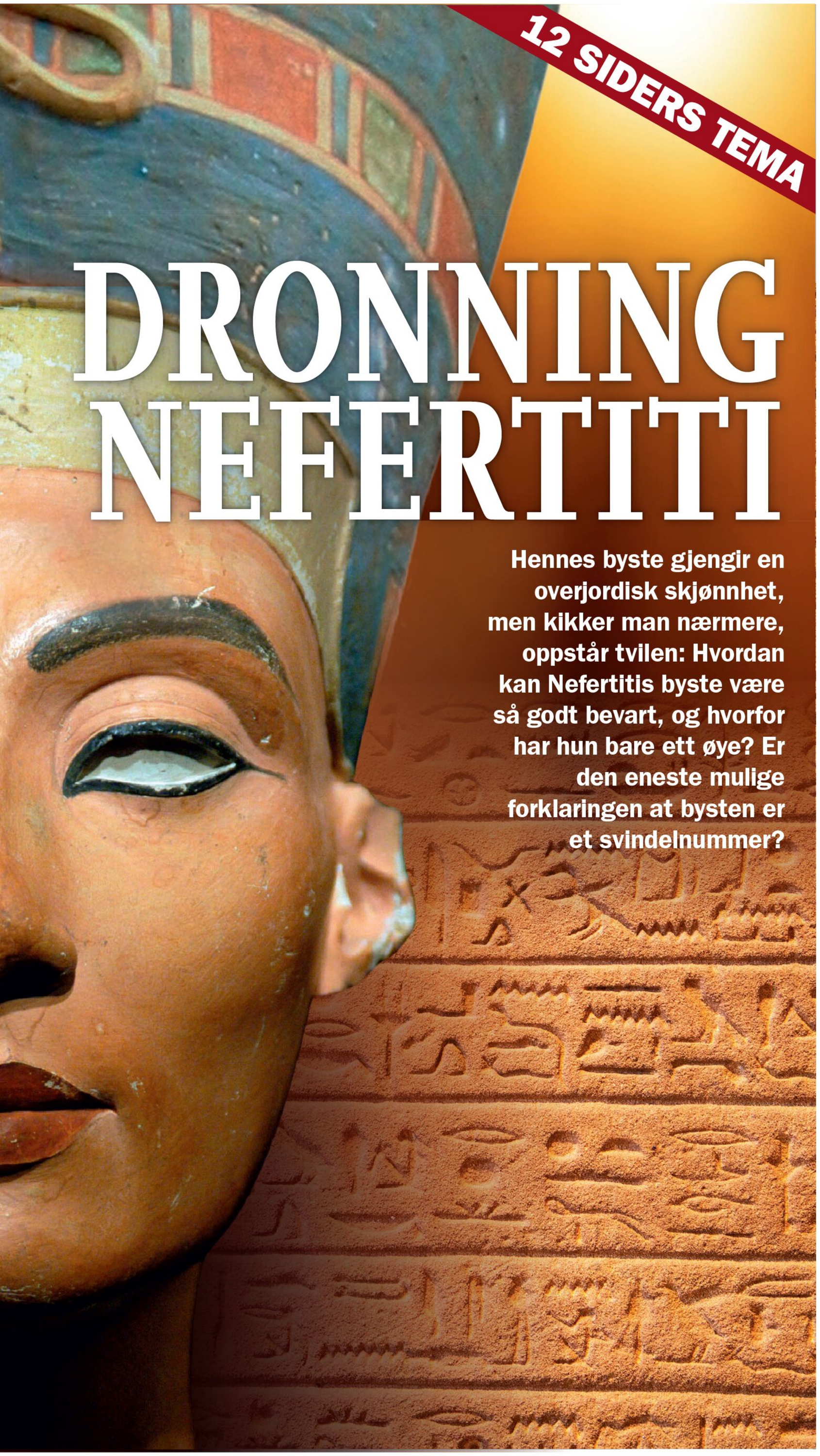
PHOTO 12/GETTY IMAGES

Stormaktenes slagmark

I dag ruster Polen massivt opp – klok av skade. Under 2. verdenskrig ble landet forrådt av alle og delt mellom Hitler og Stalin.



SHUTTERSTOCK



Historie

Redaktør: Grete Gaulin

Sjefredaktør: Stinne Andreasen
Redaktør: Torsten Weper

Redaksjon: Andreas Abildgaard, Bue Kindtler-Nielsen, Jannik Petersen, Niels-Peter Granzow Busch, Mikkel Hede, Maria Appel og Egil Fredheim

Layoutsjef: Daniel Vala
Illustratør: Claus Lunau
Layout: Carsten Yttesen
Juniordesigner: Sisse Sofie hansen

Produksjon: Tina Reincke

Nettside: historienet.no

Henvendelse til redaksjonen:
HISTORIE
c/o Bonnier Publications International AS
Postboks 543, 1411 Kolbotn
Redaksjonen@historiebladet.no
· HISTORIE påtar seg intet ansvar for manuskripter, fotografier og tegninger som sendes inn uoppfordret.
· Stoff fra HISTORIE må bare siteres med tydelig kildeangivelse.
· Artikler og bilder fra HISTORIE må ikke brukes i ervervsøyemed uten forlagets skriftlige tillatelse.
Historie produseres av Bonnier Publications A/S for Bonnier Publications International AS.

Historie utgis av:
© Bonnier Publications International AS,
Postboks 543, 1411 Kolbotn

ISSN: 0806-6914

Trykk: Poligrafijas Grupa Mukusala

ANNONSESALG:
Vidar Hovind: vidar@salgsfabrikken.no

Priser og materiellfrister se Bonnier Media AS: www.magasiner.no

KUNDESERVICE
Kundeservice kan kontaktes på følgende måter:
· kundeservice.com – kun for abonnenter
· Tlf. 23 06 87 00, mandag-fredag kl. 08.00–17.00.
Automatisk henvendelse for abonnenter døgnet rundt.
· Historie, Bonnier Kundeservice, Postboks 1188 Sentrum, 0107 Oslo

Hvis du er abonnent, må du huske å ha abonnements-nummeret klart ved alle henvendelser til Kundeservice. Du finner det tisifrede nummeret på girokortet.

Abonnementsprisen er kr 109,95 per utgave.

Se kundeservice.com for ytterligere informasjon om abonnementet.

Behandling av personopplysninger
Personopplysninger som angis ved oppretting av abonnement, behandles i henhold til retningslinjene for personvern, som du kan lese på bonnierpublications.com/personvernpolitikk.

BONNIER
Publications International

NORDIC SWAN ECOLABEL
Printed matter
3041 0876

UPGRADE NOW!



Airtox setter nye standarder for vernesko. Vi tror på at sikkerhet og komfort går hånd i hånd. Vår innovative design gir deg en enkel og komfortabel fin sko som holder deg på topp hele dagen.

www.airtox.com

AIRTOX®